

palócföld

irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat LXI. évfolyam 2015/5.

Debreceni Boglárka, Demus Gábor, Vécsei Rita Andrea

TARTALOM

„kávéházi szegleten...”

- Demus Gábor titkuk van, hisz nem lehetsz fölényes / beszél, bár más / nyílik a víz, a lámpa foszló 3
- Vécsei Rita Andrea Pegasus blue / Valahol az őszben / Mondják, a remény 6
- Juhász Erika Út a hegyistenhez / Teleport / Periférikus vers 12
- Császár László váll 16
- László Liza Kibomló hallgatás 18
- Tandori Dezső Szintezés 21

Salgó Blues

- Juhász Tibor Belső megállóhely 24

Próza és vidéke

- Egressy Zoltán Júlialepké 26
- Debreceni Boglárka A belső tó (lélektani naplóregény, részlet) 30
- Nyerges Gábor Ádám 2B (regényrészlet) 36

Kutatóterület

- Kurdi Mária 215 éves az ír regény: Maria Edgeworth és a „nemzeti történet” 43
- Romano Rác Sándor Kettős háló (Egy strukturálisan kiegyensúlyozott, önfenntartó rendszer egy magyar cigány közösségben) 56

Kép-tér

- K. Peák Ildikó „Bűvészsákban” (A 33. Salgótarjáni Tavasz Tárlatról) 77

Találkozási pontok

- Csongrády Béla Életigenlés Balassi módján (Beszélgetés Szabó Andrással) 82
- „Csak türelem kell” (Beszélgetés Jász Attilával) 86

Ami marad

- Szűcs Balázs Péter A költő mint utazó (Jász Attila: *Csendes Toll utazik*) 89
- Burján Ágnes A ritmus fogalmának újragondolása (Horváth Kornélia: Verselméleti tradíció és a kortárs magyar líra) 91

Horváth István 10

- Baráthi Ottó A kultúra embere (Horváth István könyvtáros, muzeológus, helytörténész) 94

A lapszám képanyagát a 33. Salgótarjáni Tavaszi Tárlat alkotásaiból válogattuk. A borítón Győrffy Sándor *Arra visszatekint az örvény*, Kopasz Tamás *Zenit No. II. 4.* és Lay Aubrey *Correction* című műve látható. A belső képek jegyzéke a 96. oldalon szerepel. A művekről készült fotókat Shah Timor készítette.

Főszerkesztő:
Mizser Attila (attila.mizser@gmail.com)

Szerkesztő:
Nagy Csilla (csillester@gmail.com)

Képszerkesztő:
Földi Gergely (foldi.gergely@upcmail.hu)

Lektor/Korrektor:
Tóth Kinga (tothxkinga@gmail.com)

Főmunkatársak:
Nagy Pál (Párizs)
Pál József (Salgótarján)
Tózsér Árpád (Pozsony)

Alapító:
Nógrád Megyei Önkormányzat
Közgyűlése

Készült a Polar Stúdióban
(Salgótarján)

Támogatónk:

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Médiapartnerünk:
Nógrád Megyei Hírlap

Kiadja:
Balassi Bálint Megyei Könyvtár
(3100 Salgótarján, Kassai sor 2.)

Felelős kiadó: Molnár Éva igazgató

Fenntartó:
Salgótarján Megyei Jogú
Város Önkormányzata

● Levélcím: 3101 Salgótarján, Pf. 18. ● Telefon: 32/521-560 ● Fax: 32/521-555 ●
Internet: www.palocfoldfolyoirat.hu ● E-mail: palocfold@gmail.com ● Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt. (LAPKER) ● Előfizethető a Balassi Bálint Megyei Könyvtárban, a Palócföld Könyvek sorozatban megjelent kötetek megrendelhetőek ugyanitt ● Megvásárolható Budapesten az Írók Boltjában (VI. kerület, Andrásy út 45.), Balassagyarmaton a Kincsestár Könyvesboltban (2660 Balassagyarmat, Rákóczi út 61.) ● 2015-ben megjelenik 6 alkalommal ● Egy szám ára 500,- Ft ● Előfizetési díj egy évre 3000,- Ft, amely a postaköltséget is tartalmazza ● Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza ● ISSN 0555-8867 ● INDEX 25925 ●

DEMUS GÁBOR

titkuk van, *hisz nem lehetsz fölényes,*

*buszból mesés a kert, a házfal, súly
van az építőkön, melyet
elhagysz. kellene*

hinni, sok-sok bárány horpadó
vagy sarjadó aklok felé, és sötét
szagokra torpant árnyuk
a régi szavak.

*e domb oldalát kijárták,
az ösvényen
réztűz és kolomp,
alkalom,*

miként az erdő, törzsnek dőlsz, egy barát kérge, nyomata
a hátadon, jól csordítja a fényt, a lábadnál
a város már fölgyúlt
természeted.

*nem facsoport
egy tölgyes,
összegyűlve az élők,
mások.*

egyedül az ötlet kering
föld és a hold közt.
igényt tart rád,
nem lehetsz fölényes.

beszél, bár más

a csöndje is az állatnak, s nem, ahogy egy pohár bor
számtalan vörös.

kökényt és csipkét is törtem
az úton, láttam vagy olvastam, a lehajolás
állatoknak komoly gesztus, féltudottan
gondoltam ezzel, ismeretlen
karám előtt fényképeztem, szerettem volna közelebb
hajlítani az objektív engedte távnál a lovakat, s jöttek

nézni nagy,
élő szemmel, végül nedves pofával szagolták, rászuszogtak
a kamerára, nem reméltem,
hogymennyire ebből látszik és jól

a monitoron. mögötte üvegben a csipke és a kökény,
kérted,
csempészném be az őszt a konyhába.

nyílik a víz, a lámpa foszló

szavaknak lebeg.
meglep a tó

olykor ott születőt is,
reggel szárnyai villognak,
hirtelen-illatot nyit szürkületkor,
helyét tölti be a hold
a szemfenéken, áldozat
sincs, mely végleg
elmerül.

*(két melle, két
meglepetés,
mélyig sistergett,
elgördültek a kavicsok)*

köd alá süllyed
a tó, csobbant tükre
alá a fény,

s lejjebb.

monoton rója
álmát a kagyló.

elsodródhatsz.

VÉCSEI RITA ANDREA

Pegasus blue

Nyárra van kalibrálva a hely, nagy lombú szilfára.
Túl vad itt a meleg, míg levéltelenek az ágak.
Március van, extra napfény, ebéd előtt kis kiülés.
Nincs mi megvédjen, forró a szék.
Az asztalon árnyék, vízvető formájú téglalap.
Mint egy tálca, dohánylevéllel a közepén.
Kerül kívülre is morzsalék, mikor feltámad a szél.
A papírhüvelyek rendben sorakoznak.
Csak egyszer gurul el véletlen egy.
Harmada üres, a cigi illúziója, de jó lesz.

Más tölti a kapszlit, mint aki majd szívja.
Nem igazodik a kéz a művelethez.
Kész ceremónia, precíz, gépies.
Nem mozog a térd se, csupasz, fehér tészta.
Ötvennyolc évig ázott a Széchenyiben.
A bérletet ez évre megvette, nem tudta lejárni.
Mert nem tudott járni a végére.
A pénzt visszakérte, ilyen nem fordult még elő.
Az igazgató engedélyezte, nyomós az ötvennyolc év.
Személyesen vitte föl neki az elúszott összeget.
Muszáj egy cigi.
Köhög.

A lánya halványkékben esküdött.
Gyerekek már nem lesz, abból kiöregedett.
Legalább nem kell nagyszülő nélkül maradni senkinek.
Halványkék ruhához kerestek halványkék nyakláncot.
Együtt járták be a zsidónegyedet.

Nászajándéka a lánchoz talált kék karperec lett.
Fülbevalót az árus ráadásnak adott.
Köhög, igazítani próbál a dohányon.
Az még simán megy, hogy rágyújtson.

Ebédhez hívnak, föl kell állni innen.
Előtte még egy frissen meglett szál, ne stokizd be, kérlek.
Így jó, hogy nem tömöd szorosra.
És jó kint a virágszag, a fák virágoznak.
Csúsztatja a talpát, szobák előtt halad, belát a férfira.
Kemény arcélén ott a déli düh, nem eszik ma se.
Konokul alszik helyette.
Elér az asztalig, még nem ültettek ki senkit, első lett.
A cigik a köpenyzsebbe férnek, a dohány is.
A hüvely már nem.
Pegasus blue, nézi a dobozt maga mellett.
Az állán csorog a karfiolkrémleves.

Valahol az őszben

Mintha kemény tollakból lett volna rajtunk kabát,
nem egyszerre vetettük le.

Ahogy a madarak szórják, úgy szórtuk el mi is,
aztán a legnagyobb melegben
ott álltunk meztelen egy indián poncsó kapucniján.

Karunkon a sebeket ágak karcolták,
és kerítések hagytak rajtunk türkizkék nyomot.

Két meztelen hasú madár,
álltunk egymással szemben összenőve.

Paradicsommadarat ha sose láttál,
azt képzeled, hogy sárga, van benne zöld és élénkpiros,
gömbszárnya fénylik, ha figyelsz, elszórakoztat.

Nem énekel, pedig ezt vártad, így hamar unni kezded,
rád tör a félsz, a többi elköltözik, ő marad.
Szorít, ha táncunk végképp harcba fullad.

Egymásba tépnünk fogytán volt a hely.

Édes szőlő mellé langyosították a mézet,
ünnep volt, mire a tollunk újra nőni kezdett.

A megszokottnál lágyabb kanapé, pulóver,
halványkék gyapjú, szívénel egy apró, ágaskodó ló,
különféle ízek jelölték az estét.

Egy kis narancs kő járta be a testem,
kézmelegtől meleg karneol.

Mások a birsalmát hagyják lehullani,
városi fa, azt hiszik, dísznek van,
mi sajtot főztünk még a foltosakból is.

Legvégül azt csíptünk szét, mint korgó gyomrú héják,
dióval, mert úgy az igazi.

Mondják, a remény

Mintha valaki tényleg ott járna,
fenn a fák hegyén.
Nem, szó sincs róla, ki a csillagokat gyűjtja,
inkább talán madár,
de mégse, mert reccsen súlyosan az ág.

Nyár elején ablak elé húztam az ágyam,
hogy közelebb kerüljön hozzám a kert,
dőljön egyenesen rám az éjjel,
nyitott sátor lett a szobám.
Combomat mandulamorzsa szúrja,
egyszerre sós és édes, mézkérget sütöttek rá.

Úgy hallgatózom, mint aki fél,
a fotelról kölcsönvett pléd alatt,
bent fény, kint sötét van,
láthatatlanná kéne tenni magam,
mellettem szótár és üveg pohár.

Figyelni próbálok a könyvre,
hirtelen túl nagy a csönd, ezért leszek biztos,
hogy valaki áll, nem is a fák hegyén,
annál sokkal lejjebb, a mályvabokrokznál.

Tudom, hogy itt van, ki lenne más,
megugatják a szomszéd kutyák,
nehogy elbizonytalanodjam,
ilyenkor muszáj felkelni például inni.
A vízre minálunk várni kell,
sokáig langyos folyik, zajos a csap éjszaka.

Kihúszom magam, járkálok egy kicsit,
sajnálom a fiús, csíkos pizsamát,

lehetnék nőiesebb,
óvatosan pisilek, nehogy hallja a szellőzőn át,
nem pisilek még előtte nyilván.

Fogat mosok, közben járkálok,
higgye azt, hogy mindig így mosok fogat,
a borosüveget lazán szemétkébe dobom,
polcra teszem a mandulát.

A konyhaajtó rácsán át kisóhajtok a sötétbe,
akárha levegőznék,
nem nyitom ki, látsszon, nem vagyok szabad,
mégse börtön egészen,
nincs a csíkos alsóra szükség.

A bugyit magamon hagyom,
sétálgatok konyhán, ebédlőn át,
kibontom a hajam, megrázom,
az üvegfalnál nyújtózkodom,
mindent úgy, mintha színpadon.
Lehasalok, szótár, korty víz, betakarózom.

Ugatnak a kutyák, valaki jár a fák között,
a remény és a félelem,
hol, melyik bokor mögött,
hideg az orrom, kezem, pléd alól kilógó részeim,
most vagy bejön,
vagy menjen haza, mert még megfázik itt nekem.

JUHÁSZ ERIKA

Út a hegyistenhez

Választanom kell egy távot,
a szintkülönbség legyen kívül
a szervek törvényi keretén.
Essek össze és vesszek el.
Ha a nevemet kérdezném, adj nekem nevet!
Ha nem mozdulnék, vigyél magasabbra!
Állítsd, hogy a testvéred vagyok:
vad, hegyi ember.
És a fák meghajolnak előttünk.
És a madarak meghajolnak előttünk.
Én leszek a kedvenc hazugságod.
Még ki kell faragnunk a lándzsáinkat,
még el kell jutnunk az alaptáborig.
Éjszaka intenzív havazás várható,
azt beszéljük, túlélhetetlen.

Teleport

Hatalmas vihar jött Szibériából.
Csak hozzánk, csak értünk jött el.
Áttört a falakon, és lehámozta
tetőinkről az összes cserepet.
Behúzódtunk a menedékhelyre,
bedeszkáztuk az ablakokat.
Én még láttam, ahogy a zöldséges asszonyt
fölkapja és viszi a szél.
A szél meredek jégfalakat formált,
a jégfalakkal elzárt jégveremben
maradt a templom, párszáz túlélő és a városháza.
Lekerültünk a térképekről,
az orosz katonai műholdak szerint
sohasem volt itt más, csak a hó.
Telefonvonalaink nem működnek.
Valahogy így tűnhetett el az Eldridge,
a Philadelphia-kísérlet hajója,
hogy rejtélyes módon felbukkanjon
ugyanabban az időben, mérföldekkel odébb.
Napról napra hidegebb lesz.
Készleteink vészesen fogynak.
Hiába takarózunk a hitünkkel,
miután megettük a város utolsó macskáját,
miután eltűzeltük az utolsó könyvet is,
meg fogunk halni.
A jégverem címzetes polgármestere
drámai hangú beszédet szaval.
Mindenki összegyűlt, mindenki őt figyeli.
Munkához kezdek csöndesen, titokban.
A félig leszakadt templomtoronyban
szinkrongenerátorom immár üzemkész.
Isten háza, a hivatal, a főutca a lábaid alatt

tekercek, erősítők kusza rendszere.
A csillagok tisztán ragyognak ma.
A csillagok együttállása kedvező.
Ha tévesen értelmezem a jeleket,
átvitelünk pokoli kínnal járhat:
Valamennyi körvonal elhajlítódik,
Cronenberg kifordult kutyái leszünk.

Periférikus vers

Kerti hulladékok és műanyagok égnek
egy tiszántúli kis faluban.
A kilátástalanság epidémiája
karcinogén, sötét füsttel terjed,
mely a lombkoronák nyílásán száll föl,
s kacskaringós légutakon száll le.
Szöszöket hord az öreg nyárerdőből.
Gallyak törik egymást, burjánzanak
a hatalmas fák haptikus terében.
Pár léghólyagocska belső felszínén
önállósult, rákos sejteink is
tülekednek a fényért.

CSÁSZÁR LÁSZLÓ

váll

fura testrész a váll
tökéletesen felesleges valami
funkciója semmi
létfogosultsága megkérdőjelezhető
állítják némelyek

alakultak mindenféle
munkacsoportok is
megfejteti ezt a biológiai
rejtélyt mindhiába
de amikor egy fej lassúdad
a másik vállára hajol
megpihen kissé
a sótartó könnyel megtelik

életre kel
értelmét nyeri

tudod ugye
mindenki találkozik egyszer
a lánctalpakkal tipró szenvtelen
hátramenetet nem ismerő ámokfutóval

átgázol mindenkin elrabolja
semmiféle váltságdíjért
vissza nem adja azt
aki az útjába kerül

rajongói oldalán halálkának becézik
nagy körhintás
illékony kidobóember

lendít rajtad kicsit
annyit se mond
bocsánat bébi

gonosz vigyorral sutyorogja
elviszlek egy körre
köszönj el végleg
mindenkitől kivéve azt
akit a legjobban szeretsz
lekérés visszajátszás repeta
felejtsd el

csődbe ment
pókhálós jelmezkölcsönzőn
roppant lakat
szilánkokra zúzott
üvegviszaváltó
semmi nincs

a könnyzacskó
a sótartó valami
sós folyadékkal megtelik
betölti gyászos hivatását

a váll

LÁSZLÓ LIZA

Kibomló hallgatás

*„Szavakat
gyűjtenek az erdőben azok,
akik az újjászületésre
várnak.”*
(Borbély Szilárd)

1

Valamikor –
ők maguk sem tudják pontosan –
a napkorongig szálltak, hogy onnan
vigyázzák repülésük emlékét.
Hajnalodik,
és azon tűnődsz –
földből a test, esőből a pára –,
hogy a te emlékedet ki őrzi majd,
miután elindulsz a csupasz izzás felé.
Az üvegen fény,
ujjaddal próbálsz felemelni,
de a közeledő tenyér árnyéka
mindent betakar.

2

A hullámok:
emlékeim kövekként merülnek el
bennük –

a víz mossa őket évekig, még
simára nem kopnak,
helyükön az űrben fénylő óceán.

Később megértem, hogy emlékezőm tárgya
egyedül én vagyok:
rögökben a vonal, földbe íródó kiáltás.

3

Várni a nap testéről lemorzsolódó imákat:
a felszikkasztó kavicsokat,
a bőrhöz érve friss sebek,
később a var,
a vart kaparod egyre,
hátha a friss bőrön angyalok
vonásai tűnnek fel... hol laknak
az égi népek? Álmomban látom őket,
folyékony szavakon járnak, lábuk a
vízben, félig csukott szemekkel
vigyázzák a tengert.

4

Kifakulni, mint az érintések nyomán
zsugorodó tárgyak pereme.

Az elvágódás árnyai idővel
beköltöznek a bútorokba.

Elvinni a könyveket, dobozokba tenni
az emlékezést.

A lakásba zárt félelem nem szökik ki
az ablakon.

5

Hallgatni azokat,
akik halott nyelven beszélnek egy olyan világban,
ahol az élőket sem értik.

6

Mint a tengerbe oldott felhők színe.
Mint a szavak ezüstje a tárgyak peremén.

7

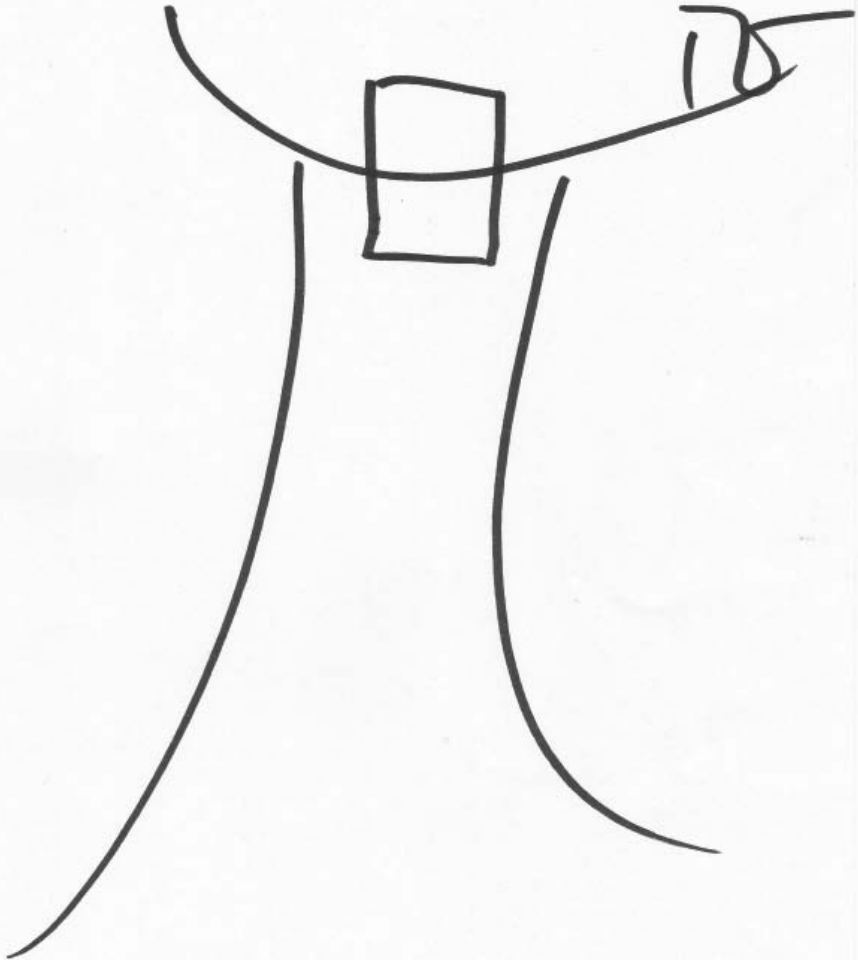
A vándor álmai az óceánról.
Az emlékezés iránya
a formákon túl.

Asszonyillat az ujjain, ölében
forróság. A homok és
egy ismeretlen íz a nyelven.

Egyetlen csepp vízben
saját arca.
És egy harmadiké a válla fölött.

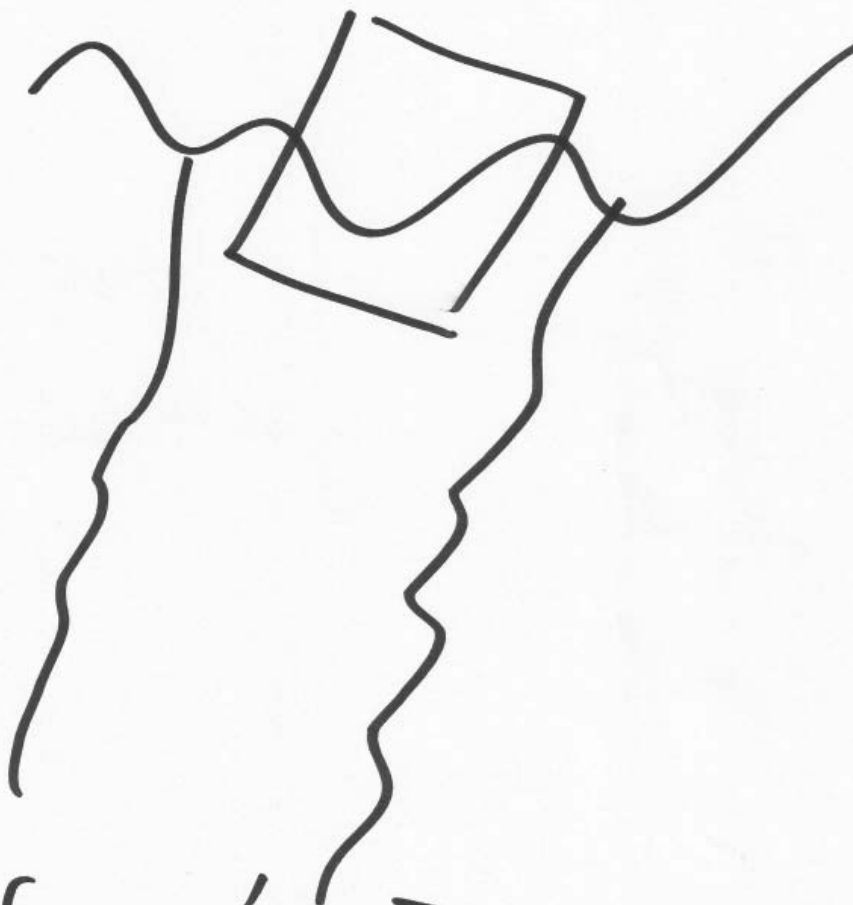
TANDORI DEZSŐ

Szintezés I.

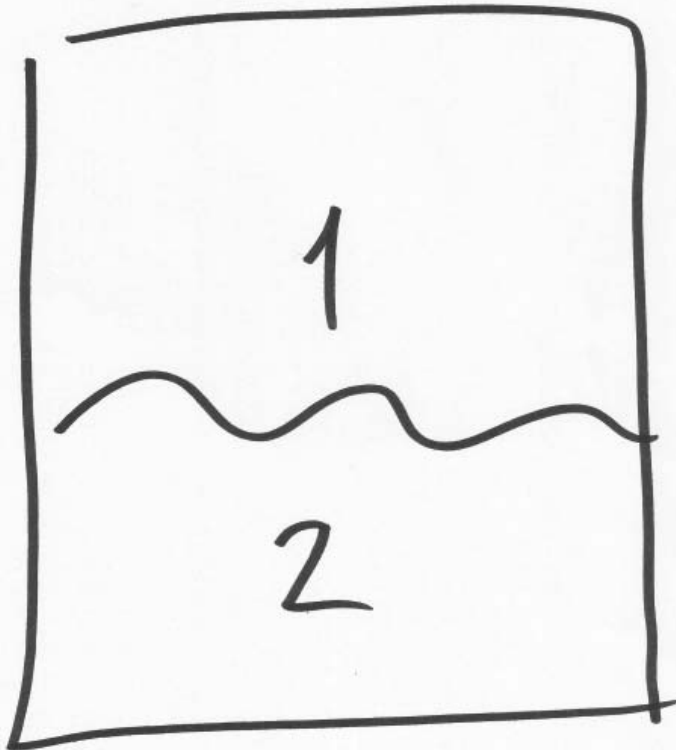
As ember a pi-n

Mondani se kell

Hinteres II.

früktetés 1, 2

2013

Belső megállóhely

JUHÁSZ TIBOR

Melegedni mentem a belső megállóhely várótermébe, mikor megláttam az öngyilkosokat. A sínek mellett álldogáltak, mellkasukra ejtett fejekkel. Nem mozdultak, csak szoborszerűen várták a vonatot. Némelyiknek le volt csúszva a kabátja, a legtöbbjükön pedig a kelleténél kettő vagy három számmal is nagyobb nadrág csüngött. Még a lélegzetük sem látszott e téli estében, biztos eltökélték, hogy abban az esetben sem várnak tovább, ha késik a vonat, ők már soha az életben nem akarnak többet szívni.

Letaglózott a látvány, már nem is fáztam. Egyetlen hang sem jött ki a torkomon. Magamon éreztem mindegyikük tekintetét. Mintha a döntésemre várnának, hogy beállok-e közéjük, hogy elég elszánt vagyok-e az utolsó levegővételhez. Vesztes vagyok, ez nem vitás, gondoltam. Munka-, nő- és pénznélküli, akinek mégis lötyög a zsebében annyi apró, hogy ha kedve szottyán rá, be tudjon rúgni. Egy teljesen felesleges ember, akinek mondvacsinált funkciója csak annyi, hogy kiül a húgyszagú aluljárók valamelyikébe, tetves főfedőjét a földre helyezi, és várja, hogy a járókelők zsebpiszkot dobjanak a sapkába. Bárkik legyenek is ezek, nyugodt szívvel beállhatok közéjük, gondoltam, de a lábam nem akart megindulni. Hosszú ideig vívódtam így, de végül is beletörődtem a dologba. A gyávaságomat is felírhatom a számlára, ez már nem oszt, nem szoroz.

A buszállomás várótermében aludtam, de az akkoriban felújítás alatt állt, ezért ide kényszerültem. Ahhoz képest, hogy a belső megállóhely szinte a városközpontban volt, a külvárosi megálló hangulatát idézte. Jegyet már csak a vonaton lehetett venni, a hajdani pénztár ablaka be volt rácsozva, akárcsak a büfé ablakai. Még kint volt a falon az árlista, de a hamburgerek és az üdítők közé mostanra prostituáltak telefonszámai is vegyültek.

A nyilvános vécét már senki nem takarította, így ez az évek során olyan mocskossá vált, hogy még a magamfajta csatornatölteléknek sem volt gusztusa ahhoz, hogy itt verje fel éjjeli tanyáját. A váróterem is problémás volt, mert az éj leszálltával drogtól elhülyült fiatalok gyűltek össze a melegben, akiknek legfőbb szórakozása volt az ismeretlenek szekirozása. Nem egy sorstársamat hagyták már helyben, így én sem minden ellenézés nélkül léptem be. Azonban engem valamiért békén hagytak. Talán jövőjüket látták bennem, nem tudom, mindenesetre nem szóltak hozzám, és még a cipőm is megvolt, mikor felébredtem.

Amint meg tudtam mozdulni, bementem a terembe és segítséget kértem. Elhadartam nekik, hogy egy csomó ember áll a síneken, nem mozdulnak, öngyilkosok akarnak lenni, és perceken belül ideér a vonat. A drogosok értetlenül néztek rám, majd mind a hatan röhögni kezdtek. Egymás vállát csapkodták, hogy ezek a hajléktalanok tényleg nagyon hülyék. Mi van veletek, kérdeztem, mire egyikük, egy serdülő bajszú, beesett arcú tizenéves átkarolt, és okoskodva elmondta az igazat. Hogy a kínai áruházból hordják ide a szükségtelenné vált próbababákat, a leselejtezett termékeket felaggatják rájuk, zúzzon csak a szerelvény. Hajnalban a közmunkások takarítják össze a műanyag végtagokat és a szilánkokat, de ha kivárom, akkor biztos nekem is jut valami, mert pár kabát és nadrág biztosan megússza.

Röhögésüket egészen a járat érkezéséig hallottam. A vonat nem állt meg, le sem lassított, szétszapott a bábuk között, és továbbrobogott. Én meg ott álltam a vértelen karok és lábak között, és mindennél jobban vágytam egy új nadrágra.

Júlialepké

EGRESSY ZOLTÁN

Dehogy sírok.

Miért sírnék? Nem sokat aludtam, aztán a képernyőt bámultam egész nap, meg az allergiám is előjött, attól lehet piros. Ősz van, nyár végétől már ez van, tudod jól. Öt éve tudod, ne mondd, hogy nem tudod. Érzem is, hogy ég. Majd pihentetem. Viszont, erről jut eszembe, érdekeseket tudtam meg nemrég a hüllők könnyeiről. Én teljesen abban a hitben voltam eddig, hogy nem sírnak, nem is tudnak. De talán mégis, mert az volt a tévében, hogy ha túl sok könnye lesz egy kígyónak, akkor megbetegszik a szeme. Felduzzad. De ha nem sír, hogy lesz könnye? Nekem csak piros a képernyőtől. Meg az allergia, meg a nemalvás. Nincs ez felduzzadva.

Kicsit javítok magamon, várjál. Kiszínezem körülötte.

Most jobb?

A kongás haverod másra érti a magán javítást, tudod, mire, olyankor mondja, ha szív valamit. Amikor kiürül, aztán meg hiányzik neki. Olyankor ő is olyan, mint aki sír. Mégse kérdezed tőle, miért néz ki hülyén a szeme. Vagy igen?

Be volt szívva a múzeumban is, láttam rajta, ahogy nézett téged. Mégis te basztad el az összes dalotokat. Mondta utána. Tudod, mikor lett jó, amit játszottatok? Mikor elment mindenki. Mikor már csak az éjszakai portás maradt, meg a képek, meg én. Nem tudom, miért kell koncertezni egy múzeumban, kinek az ötlete volt ez, de végül is nem lett volna rossz. Csak mégis furá volt kicsit, nem az áhítat miatt, az így nem volt, hanem mert hát mégiscsak százéves képek lógnak ott, meg nem azért mennek oda alapvetően az emberek. Megnyitós szöveg meg szendvicsek rendben, ital rendben, vörösbor, pezsgő, de ez a zene szerintem nem illik oda. Bár jó volt. A végén már.

Csak hazakísért utána, semmi. Ha már mi össze voltunk veszve. Minek veszel össze velem? Menjek haza egyedül?

Azt is mondták ebben a filmben, hogy vannak ilyen jópofa pillangók, júlialepkék, talán az a nevük, azok folyamatosan basztatják a kajmánok meg

a teknősök szemét, hogy könny termelődjön bennük. Aztán megisszák. A helikonlepkék családjába tartoznak. Ilyen hülyeségeket meg tudok jegyezni, hogy helikonlepkék családja, de azt csak sejtem, hogy júlialepkéknek hívják őket, pedig azt egyszerűbb lenne rögzíteni.

Mondta a kongás haverod, hogy szívesen megkóstolná a könnyeimet. Szerinte egyáltalán nem kell mást nézni, a természetfilmekért tartja ő is a tévéjét. Meg a Bayern Münchenért. Az már nem közös pontom vele. Ezt benned is bírom, hogy nem nézel focit. A német foci lehet, hogy jó, lehet, talán meg tudnám szeretni, de nem olyan lényeges azért.

Elbasztad a dalaitokat, kicsit mérges rád. De úgy rendesen nem haragszik.

Ezt az Amazonas-filmet pont ő is látta. A lepkéset. Azért mondta a könnykóstolást. Nem emlékezett rá teljesen pontosan, el kellett mesélnem neki, de közben végig bólogatott. A júliapillangókra. Rémlott neki. Több más hülye nevű lepke van még, szépek egyébként, azok meg utaznak más állatok hátán. Láttunk mi együtt is ilyen hülye állatokat, élősködők, szimbiózis, madarak a halakon, emlékszel. Fogorvos madarak. És a hal nem eszi meg őket. Neki is jó. Nem csak lepkék vannak így, a legdurvább a sebeket csináló utazó állat. Az a sebből eszik. De miért tűri ezt a víziló? Viszket neki talán, az meg jó izgató lehet. Én szeretem, ha viszketek. A fejem, vagy a karom, vagy a hátam. És ha megvakarod. Vagy valaki megvakarja. Így lehet a víziló is. Jaj, arra emlékszel, amit Youtube-on mutattam? Amikor a fuldokló kis zebrát kitereli a vízből a víziló? Nem emlékszel. Mire emlékszel te?

A júliák egyébként nem sebeznek, mint a vízilovas állat, csak táplálkoznak a hullók könnyéből. Addig ügyködnek, míg kisajtolják valahogy a könnyeket. Ecuadori tévések vették észre. Vagy kutatók? Tévék kutatók, vagy kutatók kamerákkal. Sima tévés nem megy oda, ha nem kutató. Felvették véletlenül, aztán mikor visszanezték, akkor látták. Odaszálltak a lepkék a teknős fejére, és szívogatták, amit azok kisírtak. Nátrium kell nekik, azért piszkálják szerencsétleneket. Mert az van a könnyükben, nátrium. Só. Hogy létszükséglet nekik, vagy csak finom, arra nem emlékszem, talán nem is mondták.

Az az egy idegesítő van a természetfilmekben, hogy majdnem mindig ugyanaz a hang. Aki a narrátor. Vagy ugyanaz a kettő.

Van, hogy egy állatnak nem is létszükséglet valami, egyszerűen csak szereti, a kongás haverod is főz külön kaját a kutyájának, megcsinálja neki külön a kedvenceit. Tegnap valami gombás cuccot rakott össze. Nagyon rendes srác. És tök édes kis tacskója van. Supák a neve. Kicsit túlmozgásos, ugrál föl összevissza az emberre.

Ezt telefonon mondta. Összesen egyszer találkoztunk a hazakísérésen kívül, akkor egyébként fel se jött, csak másnap. Semmi, hát tudja, hogy vagy nekem, nem hülye. Én mondtam, hogy jöjjön be nyugodtan, ha már

felcsengetett este. Tök hideg volt kinn, át volt fázva. De nem akart volna magától bejönni. Arra járt. Valami lemez volt nála, meghallgattuk, ha már ott volt, nem tetszett annyira, mondtam neki egyébként, hogy a Youtube-on is meg tudtam volna nézni, ha annyira akarja, de ha már itt van, akkor már mindegy. Aztán otthagya véletlenül a kendőjét, vagy sál, vagy mi az, ami mindig a nyakában van, tudod, majd vissza kell adnom neki valamikor. Vagy gáz? Akarod te visszaadni neki? Beszéltek még egyáltalán?

Nem jut eszembe egy szó, ezen jár az agyam, talán mikrotáplálkozás, az lehet. Van olyan? Mintha az lenne a neve ennek a könnyes évésnek. Mindenféle ásványi anyaghoz jutnak ezzel a lepkék, ez nekik a mikrotáplálék. A természetben csak úgy nem találnának ilyet. De kell nekik valamiért. Talán az anyagcseréjükhöz, vagy a petetermeléshez, nem emlékszem pontosan. Bezzeg a helikonlepke névre igen.

Azt nem szeretem, hogy mindig reklám jön, mire belelendülnék, és elkezdene rendesen lekötöni. Aztán meg összekeverem, amit hallok. Nem kötök jól. Nem rögzítek. A kongás azt mondja, te se. Elbasztál minden számot, tök ciki volt, azt mondja. Meg hogy alig köszöntél neki. Ha miattam, akkor tiszta hülye vagy. Csak utána kísért haza, nem tudhattad előre. Én nem tehetek róla, hogy tetszem neki. De ő nekem csak mint ember. Mint srác. Kicsit a hangja. A haja egy kicsit. Hogy tetszene másként?

Azt is ő mondta, hogy van olyan lepke, ami más állat vizeletét szívogatja, meg az iszapot szűrösöli a folyópartokon. A könnyevő lepkére egyből mondott egy ilyen példát. Eléggé vág az agya. Ritka, hogy így bekapcsolódik valaki egy ilyen természetfilmes beszélgetésbe. Ezek a lepkék, ha odamész, ahol vannak, és megizzadsz, mert arrafelé meleg van, akkor a ruhádból kieszik a verejtékedet is. És megisszák a krokodilkönnyeket. Ha találnak krokodilt. És ez nem árt a hüllőknek, semmi bajuk nem lesz tőle, ez az érdekes, maximum ha emiatt nem vesznek észre valami támadót. De mi támad meg egy krokodilt? Egy másik krokodil? Ha annak a könnyét is nem issza épp valamelyik lepke, nem? Elég nagy szemétség egy ilyen szép kis állattól, nem? A szép szárnyaival. Aztán tessék.

Lementem a kongás haveroddal, mikor elment, lekísértem, mi van, ha nem találja meg a kapunyitó gombot, nem égnek a lámpák pár napja. Te azt nem is tudod. Éjjel volt, de találkoztunk a közös képviselővel, mit keresett ott éjszaka, nem tudom. Azt mondja, szervusz Anna, jó estét, uram. Aztán felröhög. Egészen olyanok, mint Columbo meg Columbóné. Biztos a haverod ballonja miatt mondta, meg azért, mert én meg próbáltam elbújni a kabát mögé, hogy ne látsszak, ne legyen kellemetlen, téged ismer. Biztos azért lettem neki Columbóné, mert úgy csináltam, mintha ott se lennék, alig láthatott. De azért mégiscsak látott. Jófej volt egyébként, kacsintott. És még egyet röhögött, de kedvesen. Nem fog neked szólani.

Visszaadod inkább te a kendőjét? Akarod te? Itt van nálam, mikor

elindultam, nem tudtam még, hogy este veled leszek, vagy esetleg vele találkozom. Nincs megbeszélve semmi. Csak ha úgy alakul, ne kelljen hazamennem érte. Vagy feljönnie csak ezért. Nem fontos annyira, nem sürgős szerintem, csak úgyis fel kell majd hívnom valamikor, hogy nálam hagyta. Talán keresi. Szereti, mindig a nyakában van. Mi van, ha a kabalája? Annyit nem beszéltünk, hogy ezt elmondja. De szerintem ráér. Most nem tudom, ti beszéltek még egyáltalán, vagy fogtok játszani még együtt? Miattam hülyeség lenne, ha nem.

Mondott még egy medúzás érdekeset, azt sajnos nem láttam, természetfilmes dolog az is, a nyakamról jutott eszébe. Csak nézte a nyakamat, semmi, hozzá se nyúlt nagyon. Hogy hallott egy potenciálisan örökéletű medúzafajról. Ami lecseréli a sejtjeit, és megfiatalítja magát. De örökké, szóval nem kizárt, hogy vannak több millió éves medúzák. Soha nem halnak meg. Pedig szex után általában elpusztulnak. De ez a fajta kivétel, ez nem, ez nem is öregszik, ez fiatalodik. Hogy a nyakamról ez hogy jött neki, azt nem mondta. Medúzaszerű a nyakam? Szerinted?

Elfáradtam ma. Elmennék most, ha nem baj. Kicsit piros a szemed, nem vagy te allergiás? Vagy képernyőt bámultál egész nap? Vagy betéptél te is? Csak hülyülök, olyat nem csinálsz, tudom. De akkor mi? Fáradt vagy?

A belső tó

(lélektani naplóregény, részlet)

DEBRECENI BOGLÁRKA

Evka mama acélgyári lány volt. A gyárhoz vezető, vadgesztenyefákkal szegélyezett utat sorompó zárta le, az Acélgyári út mellett az acélgyári munkások számára felépített bérházak sorakoztak. Az acélgyári munkások egymással házasodtak, kaszinójukba nem léphetett be akárki, saját sportpályájuk, ligetük, dalárdájuk, zenekaruk és olvasóköriük volt. A hierarchia csúcsán álló legfelsőbb kaszt tagjai sajátos öntudattal rendelkeztek. Evka mama még sajátosabbal. A háború előtt olyan jómódban növekedett, hogy később sem tudott elképzelni magának más életet, még akkor sem, amikor mindenkit egyenlősítettek, és családjával a tiszt lakások egyikébe költözött. Mert mindig első volt az egyenlők között. Míg a többi gyerek kukoricacsuhéból készített magának játékot, neki színes labdája, pántlikás teddy macija, csipkeruhás porcelánbabája, díszes babakocsija volt. Miközben a többi gyerek piszkos, szakadt vászonruhában járt, ő fodros selyemben, kiegészítőül igazgyöngy fülbevalót és arany karórát viselt. Mialatt a többiek mezítláb taposták a sarat, vagy botladozva várták, hogy belenőjön a lábuk a kapcával kitömött negyvenkettes csizmába, amit hatévesen kaptak, hogy ne fagyjon le a lábuk a derékig érő hóban iskolába menet, neki három pár marhabőr-cipője volt, egy fehér, egy barna, meg egy fekete lakk. Fotóműterembe járt, cukrászdába, színházba, Nemzeti Étterembe, és hatalmas házban lakott a Kálvária-domb tövében, a kolóniától távol, a borospincék fölött. Králik dédpapa azzal büntette, ha rossz volt, hogy feldobta három méter magasra és hagyta, hogy lepottyanjon a baldachinos ágy puha dunyháira. Olyankor úgy megszeppent, hogy bepisilt.

Eleinte tüntetőleg vizeltem be. Csöpi óvó néni nem engedett be vécére délutánonként a játszóról. Nem szívelt, azt mondta, hazudós vagyok, pedig soha nem hazudtam, csak egyszer a suliban. Amikor a tanárnő megkérdezte, mi az a lila monokli a szemem alatt, akkor azt mondtam, nyitva felejtettem a szekrényajtót és nekimentem éjszaka. Nem akartam, hogy ránk küldje a gyámhatóságot. A többiek kinevettek, ő persze nem hitte el, behívta anyámat fogadóórára. Legközelebb nem faggatott.

Később kiderült, hogy Csöpi óvó néni azért utálja a gyerekeket, mert a lánya toloszékbe került. Gyermekebénulás. Magas talpú ezüstpapucsának sarka kráterekeket vájt a nyikorgó parkettatestbe. Mindig a papucsát néztem, akartam egy olyan papucsot.

Aztán éjszaka is bepilisitem. Már nem jártam a Május 1. úti oviba.

Az orrom legtöbbször éjjel vérzett, egy idő után fel se ébredtem rá, Mamacic hetente cserélte a cihában az átázott tollakat. Kaptam egy picit, fehér tubust a doktor nénitől, a címkéjén skarlátbetűkkel virított: MENTOLOS ORRKENŐCS – összehúzza az ereket. A hűtőben tartottuk, hideg volt és csípett, a mentol illata elnyomta az életszagot. Évekig kenegettem, többkevesebb sikerrel.

Egyik vasárnap délután taxi vitt az ügyeletre. Egész nap befelé vérzett, öklendeztem a garaton lefolyó fémes ízű váladéktól. Összegyűjtöttem és kiköptem a piros, habos nyálat a mosdókagylóba. Megmostam az arcom, kitámolyogtam a fürdőből. Szédültem. Anyám észrevette, hogy rosszul vagyok, amitől még idegesebb lettem, egy másik ér is elpattant, kívül-belül ömlött a dzsúsz. A vérzést nem sikerült elállítani, még órák múltán sem, amikor bevergődtünk a kórházba. Betamponálták az orrom. Nem kaptam levegőt. Harminchat óra. Ennyi idő alatt, gondoltam, kitágulnak az orrlyukak, megnyúlnak széltében a cimpák, a szétfeszülő bőr leszorítja a porcot, és lapos lesz az arcom, mint egy néger bokszolóé. Miss Mike Tyson, Kid Dynamite.

Sötétben nem látszott az erkélyről a Kálvária-domb.

Vibrált a város, a Fő utcán Polskik, Zsigulik és Trabantok húzták sárgáspiros kondenzcsíkjaikat. A Centrum Áruház fényreklámja narancsvörösén izzott, a kaszkós ház tetején egymás után sercentek fel a lekerekített nagybetűk. Az ó a cékkel, az essel és az ával fekete háttérbe olvadt, mint a partizánszobor, majd néhány másodperc múlva felvillant az egész felirat, kétszer egymás után. C-A-S-C-O. CASCO. CASCO.

Hunyorítottam. A kondenzcsíkok az úttest mindkét oldalán egymásba olvadtak, hosszú expozíciós idővel készült fényképpé változtatva a jelenetet. A Garzon-házak ablakainak fénye azonban nem mosódott el, kiszámíthatatlan időközönként kapcsolódtak le és fel a lámpák, a magasba

törő, foghíjas lépcsőházakban kiégett néhány villanykörte.

A csehszlovák Siteco UFO karcsú, vékonyodó oszlop tetején lebegett a 19-esek terén, a lámpatest gombakalapjába ágyazott reflektorok neon-zölddé aranyozták a fákat, a patinás Tanácsköztársaság emlékművet és a zöld síküvegéből, krómacélból laminált szökőkutat, a pompomot, amit a medence közepén feltörő, bojtszerűen gomolygó vízszugár miatt neveztem így. *Papucs orrán pamutbojt.*

A pompommal szemben, az úttest másik oldalán, a Fő téren, a Felszabadulás emlékmű állt. Anya és lánya, egy sárkányon állva, galambokat ereszt... A galambok nem szállnak az égbe, hiába akarnak.

A Pécskő Áruház teraszán már régóta nem szól a zene. A Csemege előtt, a bádoggal virágos bódé betonperemén szerelmespár ül, a lány a fiú vállára hajtja a fejét. Evka mama mindig ott vette az orchideát. A virágot tápláló műanyag fiolát zöld, lyukas közepű gumikupak zárta, az átlátszó dobozban, hűvös helyen az orchidea egy hónapig is élte.

A nappali hosszán végigfutó ablaksort fehér, virágmintás függönyök takarták, Evka mama a virágok sárga porzóinak okkeres árnyalatához választotta a sötétítőt. Délutánonként besütött a nap. A firhang óaranyra festette a világos tapétát, a méregzöld, göcsörtös anyaggal bevont foteleket, a Csontváry-, Cézanne-, Gauguin-reprókat, az üveges, Thomas Mann, Brontë, Dickens sorozatokat védő, lakkozott tölgy szekrényeket, a Furge Ujjakkal alástócolt dohányzóasztalhoz simuló kézimunkákat. Fekete hanglemezek forogtak a lemezjátszón, a tű alatt időnként megreccsent a bakelit. Pillangókisasszony, csodaország, békakirály, csodálatos mandarin. Délután soha nem énekeltük, hogy *János legyen, fenn a János-hegyen; hétre ma várom a Nemzetinél, ott, ahol a hatos megáll.*

Lámpaoltás után a függöny átszűrte az utca fölverődő hidegségét, a város mormogó zajait. Néha átböngött a csenden egy motor.

A Nyugati városrészben nem volt balkon. A függőfolyosóról az udvarra láttam, velem egykorú kölykök homokoztak, csúszdázta, kakasoztak, tekerték a mókuskereket. Délutánonként kiült az ablakba a földszinten lakó sárgabóbitás arapapagáj. Olyan hangokat adott ki, mint egy varjú, csak hangosabban káromgott. Ha megunt a céltalan rikoltozást, azt kiabálta, gyerekek, gyerrtek, gyerrtek, gyerekek!

Miközben zongoráztam, a felső szomszéd ideges természetű fia verte a taktust a radiátorcsövön, ütemesen zengett a visszhangzó metronóm. Miközben olvastam, damilra kötözött legófigurákat lógatott az ablakom elé, gondosan ügyelve arra, hogy a tárgyak ritmusosan az üvegnek ütődjenek. Mialatt zenét hallgattam, a tehetségtelen nővére nyekergette a hegedűt, éven keresztül cincogva, hogy *egy boszorka van*, de egyszer sem sikerült

hibátlanul eljátszania. Pedig szorgalmasan gyakorolt...

Gyümölcsjoghurtól ábrándoztam, Túró Rudiról és gépsonkáról. Anyám mindig megígérte, ha lesz pénzünk, vesz nekem.

Sötétben is látszott az ablakból a Kálvária-domb sziluetdje. Lányok kacagtak a bozótosban. Mindig hagytak valami apróságot a kisiskolásoknak, durvacsipkés fehérneműt, túsarkú cipőt, sarok nélkül, felfutott, üvegszálas harisnyát, savanyú szagú papírzsebkendőt.

A beton támfal előtt beton lámpaoszlopok sorakoztak, ovális bogárfejük foltosra festette az utat.

A borozó teraszán részeg gyári munkások röhögtek artikulátlanul. Apám, ha betintázott, füttyentett anyámnak. Hé, nem hallod, te marharépa!?

Egyik nap a *Boribon és a hét lufit* lapozgattam. Evka mama finoman meghúzta a blúzom ujját, a fülemhez hajolt és azt súgta, az ott a nagyapád. Mutatóujjával alig láthatóan az Ofotért előtt vonuló, bőrkabátos férfire bökött. A természetes, borostás férfi óriásléptekkel haladt el az optika és az IBUSZ előtt. Nem állt meg a zebránál. Lelépett a járdaszegélyről, egyenesen felénk tartott. A szemében örült fény lobogott, meredten nézett maga elé, arcán vöröslöttek a sebhelyek, vérekes orra belilult, hosszú kabátjának szárnyai piszkos nadrágja szárát verdesték. Húgy- és alkoholszagot árasztott. Hiába tudtam, hogy csöndbe kéne lennem, üvöltöttem. Ez nem a nagyapám, ez az ördög, ez az ördög, nem a nagyapám! Hazudsz!

Nem vett észre minket. Soha többé nem láttam. Evka mama azt mondta, megfagyott részegen, kizárta a lakásból az iszákos nő, aki miatt elhagyta a családját. Apám meg azt, hogy kiköhögte a máját. Meg, hogy a trampli, akit „állítólag” szeretett, a titkárnője volt, túl sokat tudott, be kellett fogni a száját valamivel.

Boribon szomorúan nézte a felhőket: Esőre áll az idő.

Aznap este nála aludtam, a kishálószobában. Féltem a sárga pulcsis, zöldkötényes Sanyi manótól, de nem mondtam senkinek. A könyv, aminek a borítóján lila nadrágos kobold repkedett a seprűjébe kapaszkodva, apám régi szobájában, a bordó-szürkecirmos műbőr bevonatú ágy fölötti lakkozott polcon éktelenkedett, eltakarta az indiánregényeket és a pöttös könyveket.

A szoba közepén gubbaszkodtam. Elöttem a folyosóra nyíló ajtó, jobbomon Sanyi manó, balomon kifőzött emberi lábszárcsont. A sípcsont párja, Egon, a foghíjas koponya, a nyugati városrészben vigyorgott, az étkezőasztal fölött. Apám találta meg a sírját egy építkezésen.

Evka mama a lepedőre fektetett, betakargatott. Simogatta a hátam. Egy idő után úgy gondolta, elaludtam, kiment a konyhába. Mosogatott.

Sanyi manó besurrant a kulcslyukon. Tettettem az alvást, hátha elhiszi,

hogy elpilledtem, és továbbáll, de Sanyi manó nem hitte azt. Amikor végleg hatalmába kerítette a félelem, a kobold arcáról hirtelen lelohadt az elégedett mosoly, túhegynyire húzódtak össze a pupillái, a szeme kigúvadt, az arca elfehéredett. Megnyúlt az álla, a térdre remegett. Görcsös félelem kerítette hatalmába, ijedtében kiugrott az ablakon.

Elfordult a kulcs a zárban. Apám berúgta az ajtót, a fésülködőasztalhoz vágta a kulcsomót, üvöltött, hogy szar a zár. Evka mama csitítgatta, halkabban, felébred a gyerek, de apám csak ordított, kit érdekel az a rohadt gyerek?! A kígyóbőr szelence a földre repült, ripityára tört a púdertartó zöld műkövekkel kirakott bársonyfedelének belsejébe ágyazott tükör, a rúzsok szétgurultak, Evka mama felsikított. Kisfiam!

A rücskös üvegen keresztül láttam, hogy megszorítja a csuklóját, két kezénél fogva magához rántja, és az arcába fröcsög. Adjál pénzt! Evka mama sírt, hogy nincs pénze, már mindenét odaadta. Apám lendületből orrba vágta, kivette a bordó retikülből a zöld filc neszeszert, széttépte a zipzárt, a padlóra szórta a tartalmát. A papír zsebkendők szétrepültek, ő meg fölszedte az aprót a linóleumról. Dögölj meg, hülye kurva, sziszegte, és bevágta maga mögött az ajtót.

Mozdulatlanul feküdtem. Fájt volna Evka mamának, ha kiderül, hogy apám, akit bolondulásig szeret, így bánik vele. Akkor értelmét vesztené az a mondat, hogy ő nem tehette, hiszen annyira érzékeny, jó fiú.

Hosszú ideig ült a földön, aztán felállt, megtörölte az arcát, bejött a kisszobába, leült az ágy szélére és simogatta a hátam. Mintha éppen csak végzett volna a mosogatással. Tudta, hogy nem alszom, értékelte, hogy úgy teszek, mintha. Suttogva énekelt. *Jön-e velem nagysád shimmyt jární?*

Bizsergett. A kék szív a fehér pizsamán. Már nem féltem Sanyi manótól. Sajnáltam őt.

A buborékok megpihentek. Felgyorsult a szívverésem, nyomott a mellkasom. Nem akartam újra elveszíteni az emlékezetem. Mélyeket lélegeztem, lassan szívtam be, és fújtam ki a levegőt.

Evka mama azt akarta, hogy úgy szeressék, mint ahogy ő szerette apámat. Megszállottan. Kirakati áhítattal. Mindig megkérdezte tőlem, kit szeretsz jobban, dédikét vagy engem? Melba mamát vagy engem? Ki főz jobb kását, Melba mama vagy én?

A tőle kapott csit-csatokat, a fodros ruhákat, a Barbie babákat és az illatos pónikat a szemétdobóba kéne önteni, mint a krumplihéjat, amit a lift mellett lévő, négyzet alakú folyosótól csapóajtóval leválasztott térbe vittünk mindig, újságpapírba csomagolva, miután megfőtt az ebéd.

Evka mama megmarkolta a szögletes fogantyút, szétfeszítette a vasóriás

száját, fölé tartotta a kerek műanyagkukát, beöntötte a hulladékot. A szemétszag betöltötte az egész helyiséget, de valamiért nem érződött a folyosón. Cigaretta- és cigarettacsikk bűze keveredett rothadó almák, földes sárgarépa-kaparékok, kelkáposzta főzelékek és nyers sütőtökök szagával.

A Népszabadság krumplihéjastól hullott a kék zománcfestékkel lekent bűzös szörnyeteg gyomrába, a csomag tompán puffant az alagsorban elhelyezett konténerben. Az egész nem tartott pár másodpercnél tovább.

2B

(regényrészlet)

NYERGES GÁBOR ÁDÁM

Jó napot kívánok, Szurkó Szabolcs vagyok, mondta a kopasz és egyik sarkát a másikhoz csapva, mint valami honvédségi karikatúra, vigyázzban állva kihúzta magát. A természetesnél valamivel tovább maradt ebben a pozitívában. Arcáról nyílt és barátságos mosoly, egészen sima fejbúbjáról a haránt beeső déli napfény sütött. Már másodpercek óta méregette az osztályt. Mikor páran már zavarukban izegni-mozogni kezdtek a padokban, majd a kínos csendet egy ceruza leesése és (épp a csend okán) borzasztó hangos gurulása tette elviselhetetlenné, hirtelen előreugrott (az első padokban ülők rémült hátrahőkölésére) és egy jól irányzott mozdulattal, mint szakképzett macska a lomha egeret, elkapta a ceruzát. *2B. Én inkább tollat használnék*, mosolyogta és átnyújtotta a mozdulatra fülig vörösödő Grúber Mártinak. Mivel Történelemtanár féltérdre ereszkedve kapta el – és nyújtotta át – a kósza 2B-t, a jelenet egészen úgy hatott, mint egy középkori romantikus regény illusztrációja, ahogy a fess lovag letérdel a még igencsak tizenéves (egész pontosan tizennégy), hamvas Mártika elé, aki egyszeriben úgy ül előtte, egyszerre középkori úrhölgyként és ijedt madárfiókaként, hogy nem is tudja, hogy. Zúg a feje. Történelemtanár megint a kelletténél pár másodperccel tovább kivár, majd fölkeltében pillanatra sem rebbenő tekintettel bámulja Márti nyaka alatt a blúz kivágását. Az eddigre már zavarában teljesen megsemmisült lány jobbnak látja lesütni a szemét, hiszen egyszerűen *nincs hova nézni*, míg arról igyekszik (ugyancsak fáziskéséssel) motyogni valamit, hogy igen, ő tulajdonképp a tollát kereste, így esett ki a

ceruza. És persze, hogy köszöni. Ebből a gyakorlatban végül csak annyi lett ugyan, hogy *igen, a toll. A ceruzám. Köszönöm*, de Történelemtanárt még a másik zavara sem hozhatja zavarba, *ha bármikor, bármijét elkaphatom, csak szóljon, kisasszony*, duruzsolja egy rossz bonviván századeleji modorában, majd gyorsan (szinleg) helyesbít: *úgy értem, ha felvehetem, mármint bármijét*. A helyesbítés persze nem helyesbítés, látszik, hogy hosszú évek munkájával begyakorolt poén, mely meg is hozza a várt eredményt. A környező padokban páran gyorsan a szájuk elé kapják a kezüket, úgy kuncorásznak halkán, míg Történelemtanár – még mindig egy századeleji bonviván – látványos mozdulatával visszaszökken a tanári asztal elé, melyre elegáns hetykeséggel, csak úgy fél seggel ül le, illetve, mivel a hátán ezúttal sem görnyeszt szemernyit sem, inkább csak nekitámaszkodik. *Ne vessenek csak nyugodtan, ha már ilyen hülye vagyok*. Osztályegyszeriben megdermed, nem tudják, mi történt, de – érthető beidegződéssel, három nap gimnáziummal a hátuk mögött – valami csejt gyanítanak, nyilván így fegyelmezi őket. *Na mi van, most meg abbahagyták. Magukon sem könnyű kiigazodni. Elnézést kérek még egyszer, hogy zavaromban itt össze-vissza beszélek, de hát nehéz így megszólalni. Szabad a nevét, kisasszony?* Mártnak, akinek már épp visszaváltott az arcszíne egy kevésbé főtt rákéra, ismét lángolni kezdenek a fülei. *Gr. Idáig jut. Megköszörüli a torkát, legalábbis úgy sejti, a toroka lehet ez a két különösen érdes smirglidarab a szájában. Grúber Márta. Izé, Márta*, csipogja elvékonyodó hangon és egyszeriben köhögni kezd, mint aki tényleg képes ott helyben megfulladni végtelen zavarában. A padtársa megütögeti ugyan picit a hátát, de a többség (ráeszmélve, hogy Szurkó, bármily hihetetlen, tényleg nevetgélésre biztatta őket *óra alatt*) hangos gúnykacajban tör ki. *Na*, csitítja őket előbb szelíden Történelemtanár, majd eggyel erélyesebben. *Na*.

Hirtelen újra síri csönd. *Azt megértem, ha engem kiröhögnek, ha már, mint egy elsőbálozó, úgy zavarba jöttem a, hát izé, értik, szóval nehéz szavakat találni, ha – már bocsánat – ilyen tündéri szépséggel találja magát szemben az ember, így orvul, mikor órát kéne tartania, de hát ez milyen dolog, hogy kinevetik az osztálytársukat?* Döbrent, értetlen és zavart csönd. *Na azért. Először is elnézést kérek, amiért a tegnapi óra elmaradt, önhibámon kívül volt, vagy hát frászt, pont, hogy az én hibámból. Fellépésem volt, mondja hamiskás mosollyal, olyan szerénységgel, mintha harapófogóval kéne kihúzni belőle a távolmaradás okát. Tudják, ne értsenek félre, a tanítás a hivatásom, az életem értelme, de eredendően mégsem pedagógusnak indultam. Énekes vagyok és gimnáziumi tanár. Ezt most nem fontossági sorrendben mondtam, hiszen e kettő számomra egyformán fontos. A két szerelmem. Jaj, ne nézzenek így, mondja, míg Osztály azt találgatja, vajon mégis hogyan nézhettek és ugyan melyikük, *igenis*, az embernek lehet egyszerre két szerelme, egy hivatalos, akivel nyíltan összeköti az életét és*

egy titkos, szenvedélyes. Ezen a ponton jelentőségteljes kacsintás Mártira. *No, én már bemutatkoztam, most majd maguk jönnek, azaz még nem most rögtön, hanem majd az óra legvégén, arra kérem, csak a neveiket mondják el, a többit majd úgylis menet közben kiderítjük egymásról, ismét sokatmondó nézés Mártira, majd néhány további dekoltázsra is az első padokból, addig be kell érejem Mártikával, akit most már egy életre megjegyeztem. Újabb kacsintás, most kisebb, egyben szemtelenebb. Előljáróban: nem vagyok egy nagy fegyelmező. Nem henccegésképp, de eddigi pályafutásom alatt nem is nagyon volt szükségem rá. Elvégre is férfiak vagyunk, itt magát kihúzva végigjártatja a szemét (első ízben) a fiúkon is, és persze nők, méghozzá úgy látom, igazi vérbeli, igéző női hölgyek, nevetgél az utolsó szavaknál. Szóval nem hiszem, hogy fegyelmezési gondok lesznek, kérem, lehetőleg csak akkor beszéljenek óra közben („csak?”, hüledezik Osztály, amelynek tagjai az eddigi négy nap alatt még hasonlót sem hallottak itteni tanártól), ha valami halaszthatatlan közlendőjük van, lehetőleg akkor is halkan, röviden, diszkrétén. Jó? Tudom én, hogy nehéz háromnegyed órán át egyfolytában koncentrálni figyelni, pláne végig síri csendben, elvégre lehetnek igenis fontos, halaszthatatlan dolgaik, én ezt teljességgel megértem. Cserébe viszont kérem, maguk is legyenek tekintettel az órára. Ameddig hallható, amit mondok, részemről rendben. Azért majd igyekszem úgy beszélni, mert higgyék el, ez legnagyobb részt a tanáron múlik, sosem felejtsek el megfigyelni, milyen emberek azok, akiknek az óráin nincs fegyelem, egyszerűen majd igyekszem fenntartani az érdeklődésüket. Előadóművészként ebben, hetyke kacaj, van is némi gyakorlatom. Ami engem illet, én ebből a jelentgetési baromságból, már bocsánat, teszi hozzá az újonnan hűledezés láttán, mint aki tényleg most kapott csak észbe, szóval ebből a tanár úrnak tisztelettel jelentemből nem kérek. Látom, ha valaki hiányzik, higgyék el, észreveszem, vagy majd mondják maguktól, ha mégse tűnne föl, a táblát is le tudom törölni kis kezemmel magam is, az nem az önök dolga és nekem sem esik le a karikagyűrű az ujjamról. Engem azzal tisztelnek meg, de ezt is csak akkor kérem, ha őszintén és szívből hajlandók megtenni, ha mikor bejövök, felállnak a padjukból és pár másodpercig csendben a szemembe néznek. Ez mindennél több, higgyék el. A többi formalításra igazán nincs szükségem, voltam katona, kérem, itt ismét, öntudatlanul is vigyázzba áll, és ha szerencsénk van, még maguk is lesznek. Mármint az urak, úgy értem. Mosoly, ismét pár másodperc csönd.*

Na hát akkor, kezdünk is hozzá, mit szólnak? Maguk szerint hogy kezd bele az ember a történelem tanításába? Egyáltalán, mióta van történelem, honnan számítjuk? A világ kezdetétől? Az ember megjelenésétől? Az első társadalmaktól? Mondják csak, bátran. Most nem muszáj jelentkezni. Félhangos moraj, bekiabálások. Tudják, szerintem hol? Ma. Moraj hirtelen elhalkul. Ki tudja megmondani, hogy milyen nap van ma? Egy kéz a

magasban. *Nem kell még most sem jelentkezni, csak kiabálja be. Csütörtök. Szép hangosan, hogy érhető legyen. Csütörtök,* ismétli meg, bár még mindig reszkető, inkább kérdező, mint állító bátortalansággal a Görcegér. *Tulajdonképpen igaza van. Azaz, teljesen igaza van, mosolyodik el, de nem így értettem. Szeptember négy,* mondja egy másik lány, az ablakfelőli padsorból. *Izé, negyedike. Nos, ami azt illeti, önnek is teljesen igaza van, kisasszony, de még nem is erre gondoltam. Még valaki? Az se baj, ha nem találják el, csak bátran. Osztály csendben izzad. Senki többet harmadszor? Hát jó, akkor mondom én.*

Pontosan ma van tíz éve, hogy újratemettek egy rendkívül fontos történelmi személyt. Na, annyit segíték még, hogy hol. Kenderesen. Így se? Senki? Nagy Imre, cincogja (és a cincogás ezért is hallható egyáltalán valamelyeset) egy egyébként reszelősen mutáló férfihang. *Tessék, ne haragudjon, nem hallom jól. Na, most miért nem mondja, hátha jóra gondolt? Akkor sincs baj, ha rosszra. Nem. Tessék?, biztos velem van a hiba, de tényleg nem értem. Nem, tanár úr,* emeli valamivel feljebb a fejét az eddig nyitott történelemfüzete mögé elbújó, a székkel olyan nagy szögben hátradőlő Ödön (teljes nevén: Bender Ödön, becenevén, logikusan: Bődön), hogy eddig egy kilencvenes magassága dacára is teljesen láthatatlanná tudott válni, s ha (mint rögtön meg is bánta), be nem próbálja mondani Nagy Imrét, akivel kapcsolatban már a kimondás pillanatában is bizonytalan volt, csak rémlett valami újratemetés, de amint a név elhangzott, a többiek néma fejcsóválásából látta, hogy nem lesz jó, szóval ha meg nem reszkirozza mégis, hogy okos legyen, most még mindig élvezhetné a láthatatlan, terepszínű létezés minden előnyét. Így meg nemcsak, hogy meg lesz jegyezve, már rögtön az első órán, hanem méghozzá úgy is könyvelik el, mint azt a hülyét, aki a Nagy Imrét mondta, mikor ki tudja, ki a faszt kellett volna valójában. *Nem tanár úr, elnézést, már rájöttem közben, hogy tévedtem,* fejezi be nagy nehezen a mondatot, kelletlenül kieresztve a termet betöltő, selymesen mély hangját. *Biztos benne? Már mint, hogy tévedett? Bődön gyors, heves bólintással jelzi, hogy teljességgel az, miközben felöltlik benne a lehetőség, hogyha mégis a kurva Nagy Imre volt a jó válasz, ő menten kiugrik itt helyben az ablakon. Kár, főleg egy ilyen gyönyörű baritonnal,* jegyzi meg elnéző mosollyal Történelemtanár, *már ne is haragudjon, tudom, ma már kibókoltam magam Mártika irányában,* aki erre ismét fülig vörösödve azonnal a padlót kezdi fixírozni, *de ez nekem, előadóművészként, mondhatni szakmai ártalom. Na és senki más? Így sem? Hát akkor aki bújt, aki nem: nos, akit nem találtak el, az nem más, mint egyenesen Magyarország kormányzója, egy igazi altengernagy, bizony ám, vitéz nagybányai Horthy Miklós. Azért legalább ezt, az újratemetés dátumát tisztességes magyar emberekként illene tudniuk,* mondja, mire a fénysebességgel vetekedve csapódnak föl egy csapásra a füzetek, kattannak

a tollak, cipzárázódnak ki a tolltartók. Kopp. Grúber Márta a második padból szabályosan, mint egy éhes nőstényoroszlán, kiveti magát, hogy ezúttal még időben elkapja a sors kiszámíthatatlan kegyetlensége folytán újra leejtett ceruzát. Csak félig van szerencséje, mire odaér, már ott terem Szurkó is. *Kezdem azt hinni, hogy direkt incselkedik velem, Mártika*, búgja az az újfent romantikus könyvillusztrációt idéző jelenetet megelevenítve. A pad mellett egymással szemben a földön guggolnak, keze a nő kezén (alatta a ceruza), az arcuk majdnem összeér. *Ezt a gyönyörű nyakláncot eddig még észre sem vettem*, mondja és a másik kezével (közben az egyiket még mindig Mártián tartva, aki így, ha akarna sem tudna nem udvariatlanul szabadulni) megfogja a lány nyakában lógó futtatott arany bizsut, kicsit közelebb is húzva, hogy jól megnézhesse magának. Márti feje akaratlanul is közeledik az övéhez, Márti dekoltázsa pedig már így is jó ki, azaz belátást nyújtott, most azonban Szurkó be is tudja állítani a tökéletes szöveget és távolságot a megfigyeléshez. Eltelik egy, majd két másodperc. *Jaj, látják, megint micsoda pojáca voltam, hogy meglepedkeztem magamról. Gyönyörű ékszer*, ejti vissza a kis aranszívecskét megtartó láncot Márti immáron nyaktól lefelé (is) lángoló bőrére, s engedi el valahára a kezét is egyszeriben. *És itt van a ceruzája is. Mártika*. (Hajol vissza, miután a lány, végső szórakozottságában ott is felejtja a földön az átkozott 2B-t.) *Na szóval, ne értsenek félre, hiszen én magam mondtam, hogy tippeljenek bátran, jut eszembe, a kolléga úr a hátsó padban végül is erre gondolt?* Bődön, aki ekkorra már egy testépítő magazin harmadik oldalán tartott és épp a futópadok közti különbséget ecsetelte halkán és óvatos, apró mozdulatokkal a padtársának, hirtelen nem tudta, miről lehet épp szó, hol tarthat per pillanat az óra. *Őő, igen, tanár úr. Helyes, tudtam én, hogy tudja. Nagyon dicséretes, hogy nem akart felválni vele a többiek előtt. Őő, köszönöm, tanár úr, igen. Őő, igen. Igen. Nos, ne aggódjanak, nem történt semmi baj. Maguk még egyrészt nagyon fiatalok, mondhatni pimaszul fiatalkák*, itt a tekintete megint Mártira és további szomszédos mellekre tévedt, *meg amúgy is, nem a maguk hibája. Sajnos olyan országban élünk, ahol nem divat az emlékezés, vagy hát nem mindenre. Bizonyos dolgokra egyenesen tilos. De na aggódjanak, ebben én majd segítek*. (Némi halk krákogás a középső padsor első feléből, talán a Márti mögötti vagy azutáni padból, Történelemtanár nem veszi észre.) *Erről jut eszembe, nem tudják véletlenül, hogy hol van innen a címer?* És egyszeriben a háta mögé mutat, a tábla fölé, középre. *Minden magyar osztályban van címer, igazán nem kötözködésképp mondom, de ez szabály, mármint törvényileg szabályozott, és hát van is értelme. Elvégre magyarok volnánk, mindannyian* (ez utóbbi szót kicsit elnyújtja, míg Osztályt mustrálva megakad a szeme valahol az ajtófelőli padsorban hátrafelé, talán egy orron vagy más jellegzetességen), *nézzék meg, van itt minden, tábla, kréta, falióra, cserepesnövény, szekrények, padok, székek, minden, csak egyetlenegy*

dolog hiányzik. Pont a magyarságunk jelképe. A hazánk szimbóluma. Na, látom, nem sejtik, hova tűnhetett, én sem tudom elképzelni, mi van, de azért egyet se aggódjanak, majd megkérdezem az osztályfőnököket. Tudják mit, ennyi elég is mára, kérem, mondják el a nevüket, fölírom az ülésrend szerint és a legközelebbi órára már tudni fogom. Utána mehetnek szünetre, csak a folyosón, kérem, legyenek majd csendben, máshol még tarthatnak az órák.

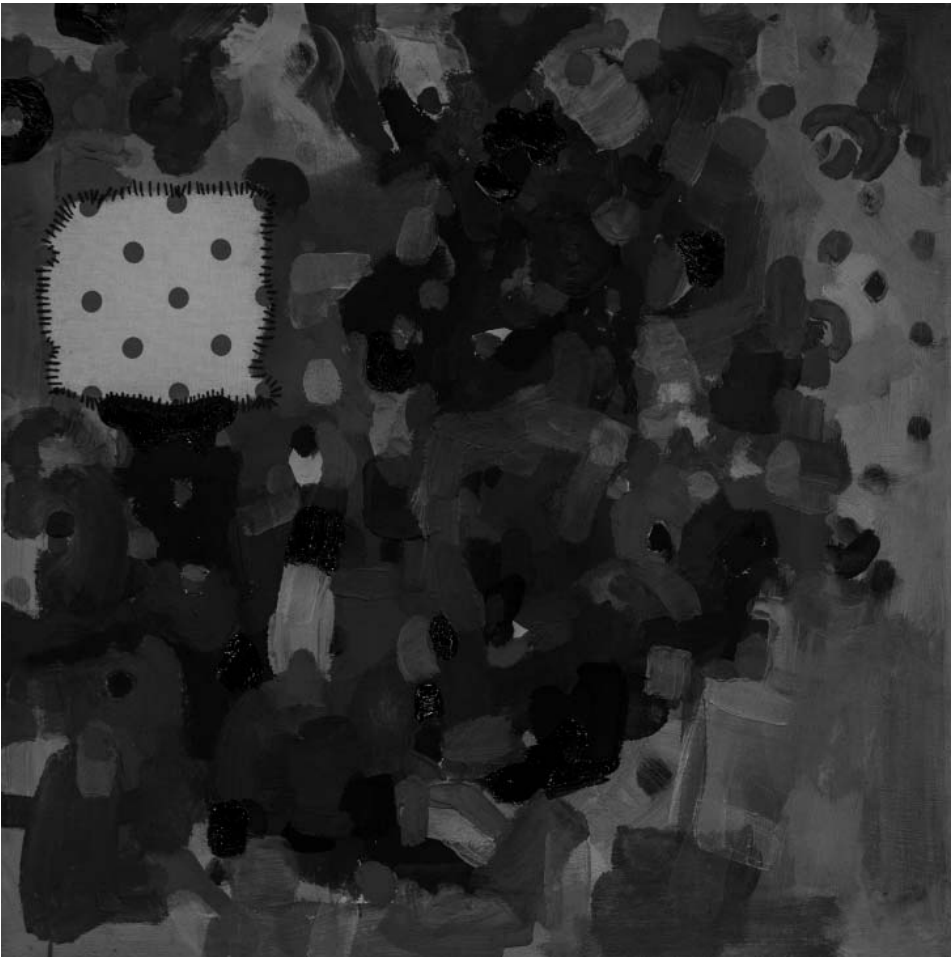
Honnan is kezdjük, hmm. Mondjuk Mártikával, aztán sorban mindenki, aki pedig kimarad, bemondja a nevét utánuk, jó? Bár mivel Grúber Márta a középső padsor második padjában ül, hogy így milyen szisztéma alapján lehetne körbe menni, Osztály nem igazán érti, a bemutatkozás lemegy három-négy perc alatt. Történelemtanár már indulna ki az osztályteremből Mártikától és egyben a többiektől is elköszönve, de egy bártortalan hang és egy felemelkedő, hozzá tartozó kéz még visszatartja. A Görögsegér az. Tanár úr, elnézést, megismételné, hogy milyen évforduló is van ma? Természetesen, kisasszony, azaz..., itt Történelemtanár lázasan kutatni kezdett egyszer már a hóna alá csapott papírojai közt, hogy sikerüljön nevéen is szólítania a szeplős, telfölszőke lányt, de az már rá is vágta, hogy semmi baj, és megismételte a nevét, míg a többi, maradék harminc, aki egyszer már gondosan elpakolta a felszerelését, most kelletlen, lusta csapkodással veszi elő újra a történelemfüzetét és tolltartóját, hogy felírhasssa, amit a Görögsegér, ahogy azt páran a bajszuk alatt meg is jegyzik, végülis mi a jó kurva anyjának nem tudott annyiban hagyni. Tehát: vitéz nagybányai Horthy Miklós, élt ezernyolcszázhatvannyolc június tizenhataladikától ezerkilencszázötvenhét február kilencedikéig, született Kenderesen, elhunyt a Portugáliai Estorilban. Régi beregmegyei családból származott. Atyja, Horthy István a főrendiház tagja volt, anyja dévaványai Halassy Paula. A debreceni református kollégiumot végezte, majd ezernyolcszáznyolcvankettőben a fiumei tengerészeti akadémiát, melynek elvégzése után ezernyolcszáznyolcvanhatban tengerészhadapróddá nevezték ki. Ezerkilencszázban már sorhajóhadnagy, ezerkilencszáznyolc és kilenc közt már a Taurus parancsnoka volt. Ezerkilencszázegyben vette feleségül a jószáshelyi származású Purgli Magdolnát. Mint korvettkapitány Ferenc József király szárnysegéde lett. Az ezerkilencszáztizentettes mozgósításkor mint fregattkapitány a Budapest hajó parancsnoka volt. Az első világháború kitörésekor, ezerkilencszáztizennégyben a Habsburg csatahajó parancsnoka, majd a Novara parancsnokságát vette át. Az olasz hadüzenetkor az olasz partokat bombázó flotta jobbszárnyát vezette. Az Osztrák-Magyar Haditengerészet tengerésztisztje, ellentengernagy, a flotta utolsó főparancsnoka, majd altengernagy. Előbb a Nemzeti Hadsereg fővezére, majd ezerkilencszázhusz március elseje és ezerkilencszáznegyvennégy október tizenhatodika közt a Magyar Királyság

kormányzója. „Az országmentőnek” is szokták nevezni.

Hát ennyi. Olvassanak utána nyugodtan addig is, bővebben meg majd amikor odaérünk a tananyagban. Vagy esetleg majd addig is mesélek dolgokat. Na de ha egyszer direkt siettem, hogy lehessen valamivel hosszabb szünetük, nem akarom rögtön el is rabolni az egészet. Innen folytatjuk legközelebb, az ókori társadalmakkal. A vizontlátásra.

Orczy Miklós, országos tengerész, magyar vitéz, Habsburg parancsnok, 1982-1960, Portugália, körmölte föl a Görccsegérétől pár paddal odébb, kapkodva egy másik lelkes toll is.

Kopp, esett le újra Márti megbokrosodott ceruzája, az ördögi 2B. Kopp, esett le egy nagy kő Márti dekoltázsában is (úgy szívtájon) a megkönnyebbüléstől, amiért nem pár másodperccel előbb volt a koppanás. *Nekem mostantól inkább te vagy az országmentő, súgta egészen halkán a 2B-nek, mikor fölvette, de ha még egyszer le mersz esni törin, esküszöm, kettétörlek.* A ceruza konokul hallgatott. Nem tudni, megértette-e az elmúlt félóra jelentőségét.

KURDI MÁRIA

215 éves az ír regény: Maria Edgeworth és a „nemzeti történet”

Írország történelmében a 17. század tragikus időszak volt. A század elején I. Erzsébet seregei a kinsale-i csatában leverték az utolsó gael lázadást, melynek vezetői és túlélő katonái jó része elmenekült hazájából, az angol birodalmi politika pedig nagyarányú betelepítési akciósorozatba kezdett. Angol és skót protestánsok ezrei kerültek az ír tartományokba, és kaptak ott jó földeket a katolikus őslakosság rovására. Cromwell pusztító írországi hadjáratát Orániai Vilmos számára győztes írországi hadjárata (1689-91) követte, melynek nyomán az ellenfelét, II. Jakabot támogató katolikus írek büntetésére és háttérbe szorítására úgynevezett büntető törvények (penal laws) léptek életbe. Tovább fokozódott így az angol betelepülőkből, illetve leszármazottaikból álló protestáns földbirtokosok és az elnyomott, a büntető törvényekkel jogfosztottá tett katolikus lakosság közötti ellentét. A 18. századra Írország társadalma nagymértékben megosztottá vált, és hihetetlenül mély ellentétek világát mutatta. 1800-ban, az egyesülési törvény (Act of Union) értelmében az ország Nagy-Britannia belső gyarmatává vált, politikai intézményeinek önállósága megszűnt. A gyarmatosítási folyamattal együtt járó intenzív anglicizálás következménye, hogy az angol nyelven születő, anglo-írnek nevezett irodalom a 17. század végétől, a 18. század elejétől egyre meghatározóbb része lett az ír kultúrának. Mellette valamelyes mértékig fennmaradt a gael nyelvű irodalmi hagyomány is, tehát az írországi irodalmon belül szintén megosztottság keletkezett.

Az anglo-ír irodalmi hagyomány említésekor fontos tisztázni, hogy az anglo-ír jelzőnek nem egészen azonos a jelentése a politikai és irodalmi diszkurzusban: az utóbbi jelentésben az angolokkal való kapcsolat nem

annyira domináns, mint az előbbiben, tágabb értelemben az angol nyelven születő ír irodalomra és szerzőire vonatkozik.¹ Egészen a 19. század közepéig az anglo-ír irodalom képviselőinek nagy többségét az Írorszáiban élő, vagy születésüknél, identitásuknál fogva oda kötődő, elsősorban protestáns írók alkották, akiknek felmenői Angliából származtak. Voltak természetesen angolul író katolikus szerzők is, számuk a 19. század huszas-harmincas éveiben kezdett markánsabban emelkedni. Magát az anglo-ír irodalmi hagyományt, írja Deane, az teszi különlegessé, ugyanakkor gyökereit és határait tekintve nehezen definiálhatóvá, hogy egyszerre mutat hasonlóságokat a gael, angol, skót és európai kultúrával.² Miközben mintegy regionális kiágazása az angol irodalomnak, sajátos témái és koronként szélsőséges árnyalatai, vagy egyenesen szubverzív eszközei relatív másságát is mutatják: egy kettősségeket és ellentmondásokat magába sűrítő, többszörösen megosztott ország és kultúra talaján létrejött gyarmati irodalom másságát. A protestáns anglo-ír szerzőket hibrid identitás jellemezte: egyrészt az angolokétól különböző érdekeik, földrajzi és kulturális értelemben eltérő élményviláguk, másrészt az őslakos írektől való politikai, vallási és gazdasági elhatárolódásuk miatt.

A posztkoloniális kritika egyik központi kérdése a regényírás és a nemzet kapcsolata gyarmati körülmények között. Gerry Smyth Benedict Andersonra és Fredric Jamesonra hivatkozva fejtegeti, hogy a kettő egymást feltételezi: a regény a nemzetté válás kontextusában alakítja ki formáját és komplex módon artikulál nemzeti kérdéseket.³ Írorszáiban, paradox módon, a Nagy-Britanniával való egyesülés (az Unió, 1800), azaz a politikai önállóság teljes megszűnése nyitotta meg az utat a nemzeti egységről való gondolkodás és az önálló nemzeti törekvések felé. Ugyanebben az évben jelent meg Maria Edgeworth (1767-1849) *Castle Rackrent*-je (A Rackrent kastély), a századforduló kiemelkedő regénye, terjedelmére nézve inkább kisregénye, amely magyar fordításban szintén olvasható. Bár erről a kérdéstről vannak eltérő vélemények is, számos kutató szerint ez az első „igazi” ír regény, mert 18. századi elődeivel összevetve teljes egészében az ír társadalomról, annak jellemző problémáiról szól. Szerzője, Maria Edgeworth Angliában született, majd tizenévesen került át Írorszáiba, ahol azután haláláig élt. Apja felvilágosult protestáns földbirtokos volt, aki racionálisan, kellő ambícióval, és a katolikus bérlők iránti megértéssel igazgatta birtokait. Edgeworth az ő hatása alatt kezdett írni, és vált a 19. század elejének legismertebb, kanonikus rangot szerzett anglo-ír regényírójává, akit az angol regionális regény egyik jelentős képviselőjeként tart számon a brit irodalomtörténet. Apjával közös műveik is születtek, melyek között leghíresebb, az *Essay on Irish Bulls* (Esszé az ír elszólásokról, 1802) az őshonos katolikus írek iránti érdeklődésüket mutatja: az Írorszáiban beszélt angol nyelv kifejező erejéről, eszköztárának gazdagságáról szól. Az Edgeworth család Unió-párti volt,

mert úgy gondolták, Írország társadalmi és gazdasági fejlődését, valamint a katolikusok egyenjogúságát ez a megoldás biztosítja leginkább.

A *Rackrent kastély* 1800. januárjában jelent meg, a Nagy-Britanniával való Unió előestéjén, tehát megírásakor ezt a nagy változást még csak sejteni lehetett. Kisregényét Edgeworth „tale”-nek, történetnek nevezi, és művével elindított egy új műfajt, az úgynevezett „national tale”, vagyis a nemzetről szóló történet műfaját, amely a 19. század első évtizedeinek ír regényirodalmában egyre népszerűbbé vált. A számos 18. századi regény-elődre jellemző hosszú alcímet A *Rackrent kastély* esetében is megtaláljuk, amely így szól: *An Hibernian Tale Taken from Facts and from the Manners of the Irish Squires, before the Year 1782* (Hiberno történet az ír földesurak szokásai és tények alapján az 1782-es év előtti időkből). Az eredetiben a „Hibernian” jelző az „Irish” szó régebbi változata, és szintén „írt” jelent. Hibernia volt Írország régi latin neve, például Tacitus is használta, és szerepelt a középkorban készült térképeken. Több kritikus is tárgyalja, vajon miért szerepelt az író két jelzőt az alcímben, mit fejezhet ki különbségük. William J. McCormack értelmezésében feszültség érzékelhető a „Hibernian” és az „Irish” között,⁴ az előbbi jelző régiessége azt húzza alá, hogy a történetet egy öreg ír katolikus őslakos, Thady Quirk mondja el, aki a Rackrent családot négy generáción keresztül híven szolgálta. Alakját egy az Edgeworth birtokon élő valós személyről mintázta az író. A Rackrentek ír identitása, amint már a történet elején kiderül, kettősséget mutat. Eredeti nevük O’Shaughlin volt, az ír királyoktól származtak, tehát az őslakos írekhez tartoztak, de a vagyont, amint Thady állítja, csak bizonyos feltétellel tarthatták meg, mégpedig az akkori családfőnek „parlamentari határozat útján fel kellett vennie és viselnie kellett a Rackrentek nevét és címerét”.⁵ Mivel 1782 előtt katolikusnak nem lehetett földbirtoka, és nem választhatták meg parlamenti képviselőnek sem, mint a kisregényben Condy Rackrentet, a családnak érdekében bizonyára át kellett térnie a protestáns hitre, ami egyáltalán nem volt példanélküli jelenség akkoriban. Magát a művet Edgeworth az 1782 előtti időkre helyezi. Az 1782-es dátum mind személyes, mind történelmi jelentőségű. Abban az évben települt át az Edgeworth család Írországba, illetve deklarálta a politikus Henry Grattan a protestáns képviselőkből álló ír parlament törvényhozásának autonómiáját. További pozitív fejlemény volt, hogy a katolikusok elleni büntető törvények jó részét 1793-ban visszavonták. 1798-ban, részben a Francia Forradalom hatására, a protestánsokból álló Egyesült Írek republikánus mozgalma Theobald Wolfe Tone vezetésével az ország teljes önállósága elérésére felkelést szervezett, amelyben sok katolikus is részt vett. Szektás és belső ellentétek miatt a felkelés hamar elbukott, megtorlások és kivégzések követték. Következésképpen más irányt vett a politika, és a brit nyomásnak, valamint belső áruhátságnak (is) köszönhetően az ír parlament elfogadta a

brit kormány által szorgalmazott egyesülési törvényt, s utána feloszlatta önmagát. Írország az Egyesült Királyság részeként belső gyarmattá vált.

Az egyesülés után a protestáns földbirtokosoknak fokozatosan be kellett látnia, hogy a gyarmati sorban addigi különleges státuszuk megszűnt, hiszen az ország ügyeit Westminsterből irányították. Számosan közülük áttelepültek Angliába, ám az új helyzet egyébként is labilis kettős identitásukat még inkább elbizonytalanította, mivel az angolok szemében ők gyakorlatilag szintén íreknek számítottak, mint az általuk lenézett katolikusok.⁶

A függetlenség teljes elvesztése a nemzeti megosztottság problémájával még inkább szembesítette a protestáns birtokos osztályt és a belső egység lehetséges módozatainak kérdését vetette fel számukra, mivel rájöttek, nem egyedül ők alkotják a nemzetet Írországban, és a „nemzet” fogalma is újradefiniálásra szorul. Ebben az összefüggésben *A Rackrent kastély* jelentőségét az adja, hogy láttelep és egyben prófécia. Egyfelől reflektál a megosztottságra, mert egy vidéki társadalmi kör ábrázolásában katolikus és protestáns íreket egyaránt szerepeltet, bemutatja helyzetük, törekvéseik és életvitelük különbségeit, ugyanakkor egymáshoz fűződő kapcsolatuk ellentmondásait. Másfelől a múlttól szóló történet elmondásában előre vetíti a két társadalmi osztály lehetséges jövőjét, amely a protestánsok számára nem sok jót ígér és figyelmeztetésként is felfogható, a katolikusok számára viszont új lehetőségek nyílnak. Tény, hogy az 1820-as évektől kezdődően, különösen pedig az 1829-ben bekövetkezett katolikus emancipáció után az őslakos ír értelmiség és középosztály jó ütemben erősödött, a protestáns földbirtokosság pedig egyre inkább háttérbe szorult mind politikai, mind gazdasági téren. A britektől való teljes gyarmati függés tehát hosszú távon javította a katolikusok helyzetét, bár a század közepe felé egyelőre még az elsősorban a Nyugat-Írországban élő őslakosságot sújtó, nemzeti tragédiát jelentő Nagy Éhínség (1845-49) évei következtek.

Sokezer társához hasonlóan az országban a kisregény narrátora, Thady írástudatlan, így mondandóját a szerkesztő (editor) írja le és rendezi olvasható formába. Edgeworth a kisregényt az első alkalommal névtelenül jelentette meg, nem vállalta a női szerzőséggel járó potenciális hátrányokat a patriarchális társadalomban és könyvkiadói világban. A 19. század első felében a Brontë nővérek álnevek alatt publikálták műveiket, ezt előlegezve *A Rackrent kastély* szövegének szerkesztője férfiként jelenik meg. A férfi-szerkesztő álcája mögött természetesen ott az író, a tanult protestáns földbirtokos osztály képviselője, aki az őslakos történetmondóval együtt, kettős hangszerelésben tárja az olvasó elé a Rackrent család tragikomikus történetét. Mivel a mű elsősorban az angol olvasók számára készült, a szerkesztő magyarázó előszóval, epilógussal, lábjegyzetekkel és terjedelmes glosszáriummal látta el *A Rackrent kastélyt*, s ezek a metanarratív szövegek az egész mű jelentős hányadát teszik ki. A kisregény előszava a történet

közlésének fontossága mellett azzal érvel, hogy Nagy-Britannia és Írország közelgő egyesülése olyan változás, amelynek nyomán az ország elveszti identitását, és múltjának darbjait az ilyen önmagáról szóló, leírt történetek őrizhetik meg.⁷ Thady történetmondásának egyes epizódjait kiegészítendő a glosszáriumban időnként kimerítő leírások tájékoztatnak bizonyos ír kulturálisszokások, közösségi események és hagyományok megkülönböztető jegyeiről. Több jegyzet is foglalkozik például a halottsiratáshoz kapcsolódó szokások ír specifikumaival. A magyar fordításból a regény alcíme és a szerkesztő által hozzáadott paratextuális és metanarratív anyag az epilógus kivételével sajnos kimaradt, így ezekre az angol eredeti alapján utalok.

A szerkesztői közvetítést hangsúlyozó narratív keretezést számos 18. századi regény írója alkalmazta Edgeworth előtt. Ami Edgeworth-nél új, az egyfelől a narrátor és szerkesztő kulturálisan egyenlőtlen viszonya. Folyamatos jelenlétét a szerkesztő azáltal is hangsúlyozza, hogy a történet bizonyos epizódjainál lábjegyzetben közli, hogy az éppen elbeszéltek tényleg tükrözik az ír valóságot, mert ő már hallott hasonló esetről. Közbeavatkozása azt jelzi, hogy Thady látóköre és tudása kiegészítésre, igazolásra szorul. Másfelől az előszóban a szerkesztő kijelenti, hogy Thady idiomatikus beszédmódját nem lehet lefordítani, és a történet autentikusságára kétely vetülne, ha nem a Thady által használt dialektusban bocsátaná azt közre.⁸ A gyarmatosítás folyamatában birtokhoz jutott osztály tagja, a szerkesztő funkción keresztül irányító Edgeworth tehát szándéka szerint saját nyelvén beszélteti az alárendeltet, a leírt változat azonban óhatatlanul magán viseli a közvetítés nyomát, már csak a szóbeliség és az írásbeliség különbsége miatt is. Thady narrációja tulajdonképpen jól olvasható, az angol nyelvi sztenderdet megközelítő stílust használ, az író-szerkesztő manipulatív alakítását sejtetve. Julian Moynahan úgy véli, hogy a posztkoloniális kritikai diszkurzus egyik központi terminusával élve fordított mimikriáról van itt szó: nem a gyarmatosított utánozza elnyomóit, hanem a gyarmatosító osztály tagja utánozza, megszemélyesíti (impersonates) az őshonos ír beszédmódját, de a mimikri szokásos működése szerint eltérésekkel az eredetitől.⁹ Ugyanakkor a narrátor Thady lojálisan, sőt szeretettel beszél urairól, de a történet, amelyet a Rackrent családfők négy generációjának életéről elmond, egyre sötétebb képet mutat: Sir Patricket az alkohol viszi korán sírba, Sir Murtaghot a túlhajszolt életmód, Sir Kit párbajban hal meg. Az utolsó Rackrent földesúr, Conolly (Condy) Rackrent afféle Pató Pál úrként saját kényelme kedvéért mindent elodáz, nem törődik pénzügyeivel és adósságaival, így elveszti a birtokot, majd egy esztelen tett következtében, dicstelen körülmények között ő is távozik az élők sorából. A történetmondó tulajdonképpen azt festi le, hogy a gyarmatosítás során hatalmi pozícióba jutó földesurak, a protestáns elitosztály tagjai féktelenségükkel és gondatlanságukkal önmagukat és másokat is tönkretesznek. Ilyen

körülmények között Thady feltétlen tiszteletének kifejezése ironikusan cseng – mert ilyen embereket hogyan is tudna valóban őszintén tisztelni. Derek Hand szerint a kisregényben jelen levő mindkét hang, a kulturális háttéranyagot birtokló szerkesztőé és a tanulatlan öreg cselédé a maga módján egyaránt kétértelmű, státuszuk „radikálisan meghatározhatatlan”,¹⁰ a megosztott ír társadalom sajátos kommunikációs stratégiáira utalva.

A pusztulásra ítéltség metaforájának is tekinthető, hogy a Rackrent földesurak általában anyagi érdekből kötött házasságai terméketlenek, a birtokot oldalágon öröklik. Az egyenlőtlenség alapján szerveződött társadalomban fokozatos talajvesztésüknek jórészt erkölcsi okai vannak, hiányzik belőlük a józan önmérséklet, a realitásérzék, s az alárendeltekkel, nőekkel és a katolikus bérlőkkel igazságtalanul bánnak, tárgyként kezelik őket, a birtokot nem gondozzák megfelelően. A Rackrent beszélő név, jelentése uzsorabér vagy igeként annak beszédése, ami önmagában is jelzi a bérlők kizsákmányolását lehetővé tevő feudális gazdálkodás lényegét. A törvényt csúró-csavaró Sir Murtagh viselt dolgait elbeszélő részek jó példát nyújtanak a földesúri önkényességről:

... Sir Murtagh jól értette, hogyan kell keresztülhajtani; sok napi robot járt így neki, ló és ember, minden egyes bérlőtől, minden évben, s meg is kapta; és ha valamelyikük a bosszantására volt, hát kiválasztotta a legszebb napot, éppen mikor az árva a maga búzáját hordta volna be, vagy zsúpolta a kunyhóját, ráüzent és lovastul elhívatta; ily módon kitanította őket, hogy – az ő szavaival élve – tudják, mi a törvény földesúr és bérlő között.¹¹

A cím öröklésében Murtaghot követő Sir Kit történetének személyesebb vonatkozású erkölcsi mélypontja, amikor a vagyonáért elvett zsidó feleségével szemben partiarhálisan elnyomó és rasszista módon viselkedik. Hét évig zárva tartja a szobájában, mert az asszony nem hajlandó átadni neki a személyes holmijai között őrzött gyémántokat. Az eset elbeszélése példát nyújt arra is, hogy gyarmatosított általában osztja urai előítéletét, illetve lenéző attitűdjét az idegenekkel, más kultúrából jövőekkel szemben, Thady ugyanis a raboskodó asszonyról így vélekedik: „nem állhattam meg, hogy meg ne szánjam, bárha zsidó volt is”.¹²

A kisregény második részében, amely az elsőnél jóval terjedelmesebb és az író az előbbieket folytatásának nevezi, Thady kedvence, Sir Condy sorsáról beszél. Kiemelkedő epizód itt a protestáns földbirtokosok által uralt korabeli politikai viszonyok korrupszágát bemutató képviselő választás leírása. Condy a vidék egyik ősi családjának sarjaként magától értetődően képviselőjelölt, aki köteles nagy lakomákat és ivászatokat adni, hogy a többség megválassza. Thady a pazarlást így kommentálja: „Én, amikor láttam, mi megy ott végbe, mikor láttam a tenger sok bordóit lefolyni olyanoknak

a torkán, akiknek semmi címük nem volt arra, hogy igyanak belőle, ... meg nem állhattam, hogy ne sajnáljam szegény uramat, akinek egyszer mindezért fizetnie kell, de nem szóltam, mert félttem, hogy ellenséges indulatot keltek magam ellen”.¹³ Claire Connolly Thady attitűdjének kétértelműségét veti fel,¹⁴ mert a szerinte is rossz, helytelen dolgok ellen inkább nem tesz semmit, nehogy kára legyen belőle. Az elbeszélés több pontja is árulkodik arról, hogy Thady megbízhatatlan narrátor: ha érdeke úgy kívánja, hallgat valamiről. Condy ideje alatt halmozódik a birtokon az adósság, nincs pénz még gyertyára sem, a kastély legszebb szobáiba befolyik az esővíz, a törött ablakokat rongyokkal és paladarabokkal tömik be. A Rackrent rezidencia egyre romosabbá válik, ironikus fényt vetve a kisregény címére: „kastély” helyett romhalmazról lehet inkább beszélni. Végül Condy kénytelen a birtokot bagóért eladni, a vevő pedig nem más, mint Thady fia, Jason, aki ügyvéd és már egy ideje intézi a birtok ügyeit, a jelek szerint a saját hasznára. A protestáns földbirtokosok önpusztítása és Jason, a katolikus középosztály képviselőjének nyeregbe kerülése a kisregényben előrevetíti a brit-ír egyesülés utáni évtizedek tendenciáit, posztkoloniális terminussal élve az elnyomott visszatérését (the return of the repressed).¹⁵

Edgeworth további regényei között még három foglalozik kifejezetten az ír társadalom kérdéseivel, nevezetesen a nemzeten belüli kiegyezés és a feudális viszonyok javításának lehetőségével. Ezek már az Unió után írott regények, cím szerint az *Ennui* (Életuntság, 1806) *The Absentee* (A távol lakó földesúr, 1812), és az *Ormond* (1817). Közöttük legjelentősebb a *The Absentee*, mert narratív eszközeit tekintve ebben jelenik meg a legösszetettebb módon, hogy az országban reformokra van szükség és ezek az otthon élő földbirtokos osztály kulturális és gazdasági vezetésével kell megvalósuljanak.¹⁶ A regény szintén „nemzeti történet”, és a politikummal telített műfaj a realista stílust sajátos romantikus nacionalizmussal ötvözve Írországot mint figyelemre méltó, különleges helyet kívánja bemutatni az angol olvasóközönség előtt, ahol érdemes élni és ahová érdemes visszatelepíteni.¹⁷ Magyarra csak körülírással lefordítható címe a 19. század eleji magyar kontextusból is jól ismert jelenségre utal, nevezetesen arra, hogy az ország sok földbirtokosa a birodalmi centrumban élt (az írek Londonban, a magyarok Bécsben) és a gazdálkodást intézőkre bízta, akik az egyszerű bérlőket alaposan kiszipolyozták, miközben urukat becsapták, netán meglopták. A *Rackrent kastély* indirekt módon megvalósuló kritikájával és a szerkesztő részéről egy kérdő mondatral történő zárásával szemben ezt a regényt némi didaktikusság jellemzi; alakjain keresztül érvényre juttat egy elgondolást, nevezetesen azt, hogy földesúr és bérlő számára egyaránt hátrányt jelent, ha az előbbi távol él; haza kell jönnie Írországba, és felvilágosult szellemben, racionálisan igazgatnia birtokait a modern nemzeti fejlődés érdekében. Így a *The Absentee* tulajdonképpen

tanregénynek is nevezhető, amely forma a reformkori magyar irodalomban szintén megjelent.

Hogy tantételét bizonyítsa, a *The Absentee* a címadó, távol lakó földesurak lehetőségeinek ábrázolása során bemutatja mind londoni életmódjukat, mind írországi birtokaik helyzetét, és a jövő útját. A regény első harmada Londonban játszódik, ahol az Írországból áttelepült Lord és Lady Clonbrony egy ideje élnek, még hozzá elég nagylábon. A Lord tehát távol lakó földbirtokos, aki intézőjén keresztül értesül birtoka dolgairól és kapja meg javadalmait, a Lady pedig arra vágyik, hogy az angol felsőbb osztályok társadalmi életében egyenrangú partnerként vehessen részt. Ennek érdekében erőn felül költekezik, új berendezésekre, ruhákra és mindarra, ami szerinte szükséges ahhoz, hogy pazarul megrendezett gálaestjeivel elérje célját. Mi több, mivel Angliában született, a férjhezmenetele után Írországból töltött évek nyomait igyekszik elfelejteni és magát angolnak feltüntetni, megtagadva kettős identitását. A *Daisy Miller* (1878) című, szintén kultúrák között játszódó kisregényének előszavában Henry James a „dramatizálás” fontosságára mutat rá a cselekményszervezés módszereinek megválasztásakor.¹⁸ Edgeworth már évtizedekkel James előtt dramatizál, amikor egyes 18. századi drámák expozícióját idézve regényét azzal kezdi, hogy az operából hazamenet néhány mellékszereplőként funkcionáló londoni társasági hölgy az ír Clonbrony családról beszél, s különösen az asszonyról nyilatkoznak lenézően, illetve kifigurázzák erőltetetten affektált angolos beszédmódját. A regény felépítésében további drámai vonás a jelenetező technika, a szerepjátszás hangsúlyozása, a párhuzamok és kontrasztok kiemelése. A londoni jelenetek között a legfontosabb Lady Clonbrony félresikerült gálaestjének bemutatása. Az alkalom mélypontján a Lady-t a kívülálló írsége, következképpen becaphatósága feletti sajnálkozás álarcába bújva nevetségessé teszik, amiért olyan keleti berendezési tárgyakat vett meg, amelyeket Torcaster hercegnő már visszautasított, amikor a kereskedő először neki ajánlotta fel azokat.¹⁹

Az „absentee” helyzet problematikusságára az író a házastársi és generációs kapcsolatok deformálódásának ábrázolásán keresztül is felhívja a figyelmet. Beilleszkedési igyekezetük nehézségei miatt Lord és Lady Clonbrony kapcsolata a korabeli társadalmi nemi ideológia és elvárások szempontjából zavarttá és kiegyensúlyozatlanná válik. Mint az ilyesmihez nem értő, gyermekként kezelt feleségek abban az időben, a Lady nem foglalkozik pénzügyekkel, ami vagyont hozott a házasságba, azzal férje rendelkezik. Azt hiszi, változatlanul gazdagok, tehát korlátlanul költekezik. Férje tudatában van adósságaik növekedésének, de Condry Rackrent-hez hasonlóan nem képes erélyesen fordítani ezen a tendencián, tekintélyét nem tudja megőrizni, házasságában csak látszatra gyakorol irányító szerepet. Fiuk, Lord Colambre, aki frissen végzett a cambridge-i egyetemen, éles

szemű, gondolkodó fiatalember, akit a narrátor úgy mutat be, hogy angol megfontoltság (prudence), ugyanakkor ír élénkség, lendületesség (vivacity) jellemzi.²⁰ Éppen azok a tulajdonságok, amelyek Edgeworth reményei szerint az ír fejlődés előmozdítására hidat képezhetnek a két nemzet között, így kétségkívül Colambre válik a regény főszereplőjévé. Szülei és közötté azonban szakadék keletkezik, amikor Colambre nem hajlandó kérésükre egy gazdag örökösnőt elvenni, hogy anyagi romlásukon ezzel segítsen. Bár tud a felhalmozott adósságokról, a hagyományos megoldás helyett más utat választ: hazaindul Írországba (ahol született), hogy utánerőn apja birtokainak, s a velük kapcsolatos ügyek intézésének.

A regény nagy része Colambre írországi utazását és annak tanulságait írja le, illetve dramatizálja. Itt mind ő, mind a többi szereplő állandó mozgásban van; az utazás a helykeresés, identitás-keresés klasszikus toposzaként szolgálja a „nemzeti történet” előrelépést mutató kimenetelét. Egymás tükörképének tekinthető szereplők, viselkedésmódok láttatnak hasonlóságokat a nemzeti- vagy osztálykülönbségek ellenére. Colambre Írországban két olyan különböző gyökerű férfival találkozik, akik Írország jobb megismerésében egyaránt mentorszerepet töltenek be számára: egyikük ott élő angol, a másik Angliában sokat megforduló ír férfi. Dublinban Colambre egy olyan ír családdal, a Raffartykkal ismerkedik meg, akik saját szüleihez hasonlóan próbálkoznak azzal, hogy az előkelőbb társaság elfogadja őket. Az általuk adott vacsorát dramatizáló jelenet, melyet többször megzavar, hogy a cselédek botladoznak, és nem tudnak a társasági szabályoknak megfelelően felszolgálni, Lady Clonbrony félresikerült gálaestje tükörképének tekinthető, az író itt az új ír középosztály úrhatnám törekvéseit parodizálja.²¹ Maga Colambre veti össze a saját anyja és Mrs. Raffarty erőn felüli költekezését hogy másnak, többnek látsszanak, mint amik, melynek következménye szerinte csalódás, szegény és csőd.²² A birtokok ügyeinek megismerésekor Colambre azzal szembesül, hogy az ezek intézésével korábban megbízott tisztességes ember helyét egy pénzéhes, a bérlőket kizsákmányoló intéző vette át. A bérlőkhöz hasonlóan szintén őshonos ír hatalomhoz jutva gátlástalan „rossz” ügynökké válhat, ezt a motívumot már *A Rackrent kastély* előlegezte Jason Quirk alakjában.²³ Az alapvető probléma természetesen a földesúr tartós távolléte, gazdához nem méltó viselkedése, ami lehetővé teszi, hogy a lelkiismeretlen intéző úgy bánjon a bérlőkkel, ahogy akar – ezt a regényben egy régi bérlő család, a történelmi nevű O’Neill-ek sorsa példázza. Kilakoltatásukat és kifosztásukat Colambre akadályozza meg, aki álruhában figyeli a folyamatokat, majd közbelép a család megmentésére. Írországi utazásának tapasztalatai és mentorai által (is) irányított meglátásainak tanulsága számára, hogy a természetes rend és fejlődés érdekében a birtok tulajdonosának a birtokon kell élnie és gondoznia azt, így „absentee” szüleit végül sikeresen ráveszi a

hazatérésre.

A romantikus regényben szükségszerű motívum a szerelmi szál, amely sok viszontagságon át a *The Absentee*-ben Colambre és fogadott unokahúga, Grace Nugent között szövődik, érzékenységük és egyben racionális gondolkodásmódjuk hasonlóságai alapján. Grace angol származású, aki ír nevelőapjától kapta a Nugent nevet. Teljes neve az ír kulturális emlékezetet előtérbe hozó allúziót képez. A Gracey Nugent név a 18. századi bárdok által szerzett gael nyelvű, úgynevezett „aisling” költészet egyik darabjából ismert. A műfaj az írek elnyomásának a 17. századtól számítható közegében, a veszteségek és a kiújuló remény megénekelésére született, melyben a védelemre szoruló hazát fiatal nőalak szimbolizálta.²⁴ Az ősi legendák szerint a földet megszemélyesítő istennővel kötött házasság tudta csak az új király uralmát biztosítani az ország, a föld felett, s az „aisling” mitizáló nőábrázolása részben ebből a hitvilágból táplálkozott. Edgeworth regényében, mint Thomas Tracy elemzi, a cselekmény nem kis részét Grace törvényes eredetének kiderítése teszi ki,²⁵ ami feltétlenül szükséges ahhoz, hogy Colambre párjául választhassa a tradicionálisan patriarchális társadalomban. Az „aisling”-re történő kulturális allúzióban felvillanó ír hagyományok szerint pedig az ősi hit alapján a földet szimbolizáló nőalakot feleségül véve tudja biztosítani vezető helyét az írek között. Grace nevét és származását illetően az író nő választása aligha véletlen: a gael hagyományokhoz való kötődés és angol eredetének, de a Clonbrony házban részben ír neveltetésének együttese újabb híd a két kultúra között.

A regény legvégén Edgeworth a váratlan nézőpontváltás eszközével él: az utolsó fejezet egy levél, amelyet a Clonbrony birtok egyik bérlője, Larry Brady ír testvérének. Mint *A Rackrent kastély* esetében, Edgeworth ismét szükségesnek tartja, hogy a katolikusok hangját is képviselje szereplő, aki kívülállóként értékeli a protestáns ír földbirtokosok viselkedését. Pat Brady, a levél címzettje, Lazarus Mordicai hintókészítő üzemében dolgozik Londonban, a maga szintjén tehát szintén „absentee”. Larry élénk színekben ecsetelve, lelkesen ír neki arról, hogyan tért haza Lord Clonbrony és neje a birtokra a két fiatal, Colambre és Grace társaságában, akiből hamarosan egy pár lesz. Larry, akárcsak az O'Neill család tagjai a törvényes, az ő szemükben igazi uraikhoz lojális, becsületos emberekként jelennek meg a regényben. Az egyszerű írek ennyire kedvező ábrázolása akár naiv szemléletről is árulkodhat, nem felejthető azonban el, érvel Anne Clune, hogy Edgeworth az angol olvasóközönség számára pozitív színekben akarta a testvér-országot feltüntetni, s ennek részeként bizonyítani, hogy az ír bérlő, ha jó bánásmódban részesül, éppen olyan szorgalmas és rendszerető tud lenni, mint angol párja.²⁶ A regény által érvényesített dramatizáló tendenciával összhangban sok szó esik szövegében kellékeknek tekinthető berendezési tárgyairól. Connolly szerint a tárgyakkal kapcsolatban elhangzó, megannyi

utalás a divat változásaira azt jelzi, hogy Írország szemléletében is új módra van szükség.²⁷ A régi bútorokból a Lord parancsára a bérlők örömtüzet raknak, és az új élet, otthonos berendezkedés metaforája, hogy ezeket fehér bársonnyal behúzott székekre cserélik ki, melyeket Grace Nugent hímmzett virágai díszítenek. Larry azzal fejezi be levelét, s Edgeworth magát a regényt, hogy új divat van feltűnőben, nevezetesen felhagyni az „absentee” életmóddal.²⁸

Ajórészt, vagy teljes egészükben írországi helyszíneken játszódó „nemzeti történetek” mellett Edgeworth angol társadalmi regényeket is írt, melyekben a nőábrázolás terén alkotott újat, és a kortárs angol írónővel mutatott párhuzamok okán „az ír Jane Austen” nevet érdemelte ki. *Belinda* (1801) című, irodalmi utalásokban gazdag, és egy váratlan, öntükröző fordulattal végződő regénye megelőzte Austen műveit. Edgeworth hősnője racionálisan, ugyanakkor érzelmeire hallgatva kíván párt választani a társadalmi rangot mindenek felé helyező, konzervatív szemléletű nagynéni és nőismerősök irányításának ellenében. Ezt követte a *Leonora* (1806), egy romantikus levélregény, valamint a *Helen* (1834), Edgeworth utolsó regénye. Szintén Angliában játszódik a *Harrington* (1817) című, többszörösen kultúrközi jegyeket felmutató regény, melynek férfi főszereplője gyerekkorától kezdve a zsidókkal és katolikusokkal szemben táplált előítéletekkel találkozott, tapasztalatai során azonban ráébred ezek kérdésességére és igazságtalanságára. A vallási toleranciát tematizáló²⁹ regény ihletője, amint az Edgeworth apja által írott bevezetőben olvasható, egy amerikai hölgytől kapott levél volt, melynek szerzője arról panaszkodott, hogy Edgeworth egyoldalúan formálja meg zsidó szereplőit.³⁰ Az író elgondolkodott a dolgon, és ennek eredményeképp a *Harrington* jelentősen elmozdul attól a szemlélettől, amely Edgeworth legfontosabb zsidó mellékszereplőjének, Lazarus Mordicai hintókészítő és –kereskedő sztereotipizált ábrázolását a *The Absentee*-ben átszövi. Mordicai meglehetősen pénzéheznek mutatkozik és adósaival, köztük a Clonbrony családdal szemben érzéketlenül viselkedik, ám végül a tulajdonképpen jogos anyagi követelményeinek kifizetését illetően kompromisszumok elfogadására kényszerítik.

Maria Edgeworth írásművészetének esztétikai értékeit és témái, karakterei ábrázolásának a kor társadalmi-kulturális diszkurzusában elfoglalt helyét és jelentőségét már életében számos kortársa elismerte. A *Waverly* előszavában Sir Walter Scott, aki alighanem az író leg híresebb korai méltatójának tekinthető, azt állítja, hogy saját regénye megírásának folytatását nagyban inspirálta:

Miss Edgeworth messzi és jól megszolgált híre [volt], kinek írlandi karakterei oly sokat tettek azért, hogy megismertessék az angolokkal vidám és jólelkű írországi szomszédaiak jellemét, oly sokat, hogy igazán mondhatjuk, az író talán egymaga többet

tett az Únió beteljesítéséért, mint valamennyi törvény együttvéve, melyek kimondását követték. [...] Miss Edgeworthnek sikerült elérnie Írország érdekében -- valamit, ami bennszülött lakosait kedvezőbb fényben mutatná be a testvérkirályság lakosainak, mint aminőbe eladdig helyeztettek, s amely rokonszenvet kelthet erényeik iránt, s megbocsátást szerezhet gyarlóságaiknak.³¹

Az „Únió beteljesítése” Scott szóhasználatában olyan pozitív hatásokra utal, mint a megcsontosodott feudális gazdálkodás megreformálása, az őslakos ír bérlők helyzetének könnyítése és az angol-ír viszony javítása, melyeket Edgeworth-nek az Únió után szerzett, az ír társadalmi osztályokkal foglalkozó „nemzeti történetei” programul tűztek ki. Edgeworth ír tárgyú regényeit érdemes lenne összevetni korabeli magyar regényekkel; egy ilyenfajta kutatás ígéretes lenne az egykor gyarmati, félgyarmati sorban élő kisebb európai népek irodalmi fejlődése közötti párhuzamok sokoldalú feltérképezésében.

Jegyzetek

¹ Seamus DEANE, *A Short History of Irish Literature*. London: Hutchinson & Co., 1986. 30.

² Uo.

³ Gerry SYMTH, *The Novel and the Nation: Studies in the New Irish Fiction*. London: Pluto Press, 1997. 19, 20.

⁴ William J. McCORMACK, „Setting and Ideology: with Reference to the Fictions of Maria Edgeworth”. *Ancestral Voices: The Big House in Anglo-Irish Literature*. Szerk. Otto Rauchbauer. Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olms Verlag, 1992. 33-60. 45.

⁵ Maria EDGEWORTH, *A Rackrent kastély*. Ford. Kászonyi Ágota. *Tájfün: klasszikus angol kisregények*. Vál. Osztoivits Levente. Budapest: Európa könyvkiadó, 1968. 7-72. 8.

⁶ Vö. Julian MOYNAHAN, *Anglo-Irish. The Literary Imagination in a Hyphenated Culture*. Princeton, N. J.: Princeton UP, 1995. 9.

⁷ Maria EDGEWORTH, *Castle Rackrent and The Absentee*. Hertfordshire: Wordsworth Editions, 1994. 5.

⁸ Uo. 4.

⁹ MOYNAHAN, i. m. 12.

¹⁰ Derek HAND, *The History of the Irish Novel*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 68.

¹¹ EDGEWORTH, *A Rackrent kastély*. 12.

¹² Uo. 23.

¹³ Uo. 39-40.

¹⁴ Claire CONNOLLY, *A Cultural History of the Irish Novel, 1790-1829*. Cambridge:

Cambridge UP, 2012. 90.

¹⁵ Vö. Declan KIBERD, *Irish Classics*. London: Granta Books, 2000. 256.

¹⁶ HAND, i. m. 72.

¹⁷ Miranda BURGESS, „The national tale and allied genres, 1770s-1840s”. *The Cambridge Companion to the Irish Novel*. Szerk. John Wilson Foster. Cambridge: Cambridge UP, 2006. 46.

¹⁸ Henry JAMES, *Daisy Miller and The Turn of the Screw*. London: Penguin Books, 2012. 5.

¹⁹ EDGEWORTH, *Castle Rackrent and The Absentee*. 86.

²⁰ Uo. 63.

²¹ MOYNAHAN, i. m. 35.

²² EDGEWORTH, *Castle Rackrent and The Absentee*. 133.

²³ Vera KREILKAMP, „The novel of the big house”. *The Cambridge Companion to the Irish Novel*. Szerk. John Wilson Foster. 63.

²⁴ Thomas TRACY, *Irishness and Womanhood in Nineteenth-century British Writing*. Farnham: Ashgate Publishing, 2013. 26.

²⁵ Uo. 27.

²⁶ Anne CLUNE, „Maria Edgeworth and the Native Irish”. *Hungarian Journal of English and American Studies* 1.2 (1995): 22.

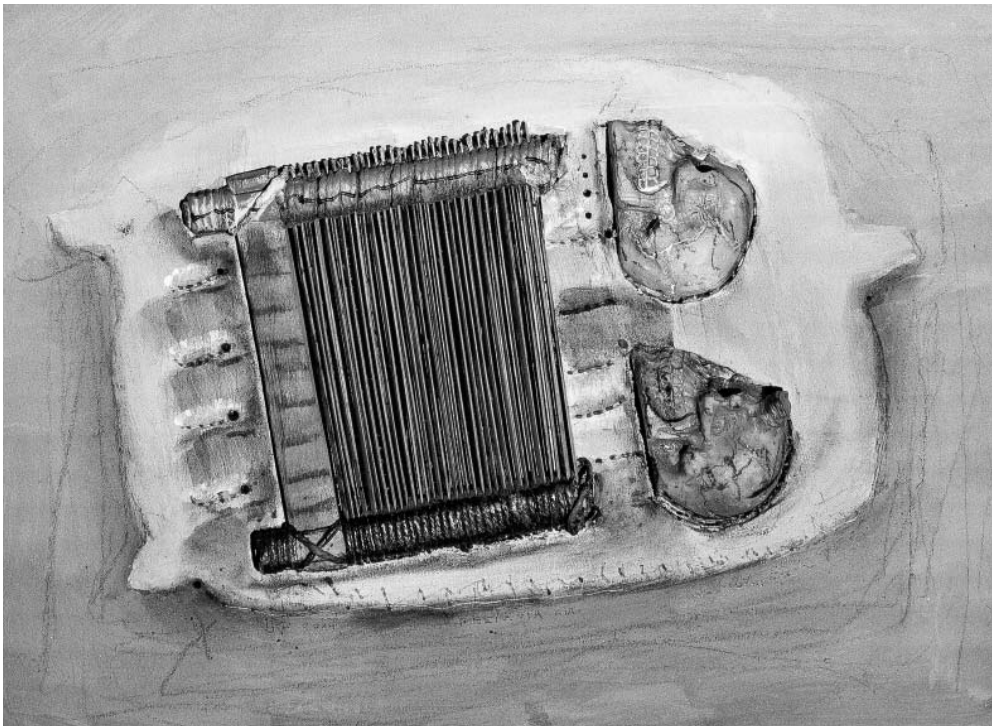
²⁷ CONNOLLY, i. m. 60.

²⁸ EDGEWORTH, *Castle Rackrent and The Absentee*. 278.

²⁹ Vö. CONNOLLY, 151.

³⁰ Maria EDGEWORTH, *Tales and Novels*. Project Gutenberg, eBook. 4.

³¹ Walter SCOTT, *Waverly*. Ford. Bart István, Tandori Dezső. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1986. 10-11.

ROMANO RÁCZ SÁNDOR

Kettős háló

Egy strukturálisan kiegyensúlyozott, önfenntartó
rendszer egy magyar cigány közösségben

Az itt következő leírás alapvetően tapasztalataim értelmezése, valamint az elérhető szakirodalom megállapításainak többszörösen átgondolt interpretálása. E felderítő munka során szép számmal találkoztam a naiv tudomány tartományába sorolható, királyokról, hercegekről szóló, mosolyra készítő legendákkal, és a politika, illetve a sajtó által tendenciózusan preferált önjelölt „cigányszakértők” megállapításaival. Nem hallgatható el, hogy ez utóbbiak tevékenysége súlyos következményeket hagyott maga után. A közvetlen tapasztalatok, az első kézből való információk alapvetően fontosak. Hitelességük nem vonható kétségbe, és ezt már sokan leírták, érzékelvén a más kultúrából „jövő” kutatók melléfogásait. Emlékeim között kutatva érdekes és jelentős fordulatokra ismertem a nyelvi szocializáció és a szociális integráció folyamatainak megfigyelése, felidézése közben, azonban igazán meghatározónak a közösségeink szerveződése világában tett közvetlen megfigyelések bizonyultak. Ez az a terület, amelyre a kívülállónak nem volt és ma sincs rálátása. A résztvevő megfigyelés módszerét alkalmazó, és máig a legszámtottevőbb eredményeket felmutató antropológusok is csak felszínes ismereteket szereztek az általuk vizsgált csoportok, közösségek szerveződésének mikéntjéről, a mindennek irányt szabó struktúráról (Levi-Strauss, 2001). A másik meghatározó tényező az írás hiánya, a szóbeliség, ami nem csupán bizonyos verbális szokásokat jelent, hanem eltérő gondolati struktúrákat is. Ezt a jelenséget csak az értheti igazán, aki átélte, de legalábbis közvetlenül megfigyelte az átlépés

kezdeteit a szóbeliségből az írásbeliségbe. Az írás hiánya a nyelv alakulását is meghatározza. Egy zárt közösség¹ szóincse annyi, amennyi a mindennapi belső kommunikációhoz szükséges, ez a tapasztalat szerint 250-300 stabil elem. Nyelvtani szabályrendszerük kialakulása egy folyamat. Vannak közösségek, amelyeknél ez a változás már lezárult, ezekben az esetekben kiforrott, láthatatlan történelmünkről is árulkodó grammatikai rendszerekről beszélhetünk, és vannak, ahol ma is tart a nyelvtani szabályok alakulása, de ez nincs összhangban a társ kultúrák írásbeliségének átvételével. Kivétel az a helyzet, amikor az interpretátor az írásbeliséggel rendelkező társ kultúra tagja (Vekerdi, Hutterer, Mészáros, Várnagy), vagy abba már átlépett írástudó rom (Choli, Glonci, Karsai, Rostás-Farkas, Vesho-Farkas, Szécsi Magda, Rézműves Melinda, Romano Rác – nagyjából ez az utolsó generáció, amelynek még vannak illetve lehetnek közvetlen emlékei a sérülésektől mentes, eleven roma kultúráról, miközben ez tekinthető az első roma értelmiségi generációnak is), más kapaszkodó híján kényszerűen igazodik a társ kultúra grammatikai szabályrendszeréhez.²

Nyíri Kristóf állítja a *Szóbeliség és írásbeliség* bevezetőjében, hogy „Aki a betűírás merőben újszerű voltáról következetesen elmélkedik, annak látnia kell, hogy maga ez az írás az, amely új grammatikát, új logikát, új szemantikát – a megismerés új világképét hozza létre.” Mi most a kontextusfüggő szóbeliség feladásának, az izolált dokumentumokat produkáló, ezért olykor a valóságtól független, esetenként attól elrugaszkodott írásbeliség átvételének kezdeti fázisában vagyunk, ami az ennek megfelelő gondolati struktúrák befogadását, az auditivitásból a vizualitásba való átlépést is jelenti egyidejűleg. Ennek tükrében kell szemlélnünk az asszimiláció, illetve az integráció lehetőségének kérdését. „Az írásbeliség következményei a maguk teljességében a hellenizmus korában értek be, amikor a görögök mintegy folyékonyan kezdték beszélni a fogalmi gondolkodás nyelvét.” (Nyíri, 1998.) A betűírás megjelenése teljesen átformálta a gondolkodásmódot. Eltérően a kép- és jelírástól, nem a jelzett vagy ábrázolni kívánt dolog, tárgy egészének képe, vagy a belőle képzett szimbólum a közlés alapja, hanem a hangalak elemeinek, hangzóinak képpé, betűvé való transzformálása, majd ezek összeolvasása. A vizuális érzékelés felváltotta az auditivitást, és ez új gondolkodásmódot, logikát, világképet teremtett az írni-olvasni tudók számára. Hogy a cigányoknál megmaradt az auditivitás mint az információk közlésének és fogadásának meghatározó módja, valószínűleg megmagyarázza a zene iránti rendkívüli fogékonyságukat. (Gyakorló zenész koromban magam is többször beszéltem olyan kollégákkal, akiknek a verbális készsége finoman fogalmazva is nehézkes volt, miközben a hangszerükön csodákat műveltek. Sőt, ez a közlésmód olykor meg is haladta a hétköznapi szóbeli közlés lehetőségeit.) Mielőtt ebből a megállapításból bármilyen, a romani kultúrára nézve releváns következtetést vonnánk le, szögezzük le,

hogy a görögök kizárólag a saját erőforrásaikra támaszkodva teremtették meg írásukat, és az ehhez tartozó gondolati, szellemi struktúrákat. Ebben a folyamatban feltehetően nagy szerepet játszottak az írni-olvasni nem tudó, preszokratikus filozófusok. Nincs a nyugati kultúrkörben ehhez fogható jelentőségű fordulat, felfedezés. Bár az általunk tárgyalt esetben szintén egy szóbeli kultúra írásbelivé válásának lehetőségéről van szó, nyilvánvaló, hogy itt egy másféle folyamat zajlik, amelynek elengedhetetlen kelléke legalább egy írással rendelkező társ kultúra, és amelynek mára vannak sikeres, kevésbé sikeres és sikertelen fejleményei. Sikerről kizárólag az asszimiláció esetében beszélhetünk, az integráció megtorpant, mielőtt teljessé válhatott volna. Ebben a külső körülmények különbözőségén túl meghatározó szerepe van az érintett közösségek példátlan mértékű szétszórtságának, és az erre vonatkozó ismeretek, az önismeret hiányának is. A nyelvi szocializáció folyamata részben rejtett maradt – vannak, akik a stigmatizáció okán még ma is titkolják anyanyelvismeretüket –, továbbá jelentős eltérések fedezhetők fel a különböző közösségek nyelvi szocializációjában. A legszélesebb körben alkalmazott módszer az volt, amikor a belső kommunikációhoz elégséges szókészletet úgy bővítették, hogy a többségi társadalom egyes szavait elbirtokolták, cigány ragokat, jelzőket illesztve hozzájuk.³ Ez egy széles körben alkalmazott és ismert módszer a kultúráközi kapcsolatban, spontán nyelvújításnak is tekinthető, amelyből a mi esetünkben egy, a jiddishez hasonló keveréknyelv született. De lényegében ugyanez történt nyelvünk német hatás alá került változatával, a szintivel, és feltehetően még sok más esetben is. A másik, ennél szűkebb körben lezajlott változás különlegessége abban áll, hogy ez esetben nem a társ kultúra szavait vették át, hanem a saját anyanyelvük gyakran használt szavaihoz (pl. *csaj*, *csávo*, *manus*, *lóve*, *baro*, *kamu*, *séró*, *kéró* stb.) illesztettek magyar toldalékokat. Vagyis egy, az előzővel ellentétes irányú folyamat zajlott le: például a *kamel*=szeret helyett *kamázik*, a *rovel*=sír helyett *rovázik*, a *hal*=eszik helyett *halózik* stb. Ez nyilvánvalóan az identitás megőrzését szolgálta az anyanyelv feladásának körülményei között a hivatásos városi zenészek körében (Romano 2007). Éppen napjainkban zajlik a leépülése, illetve átalakulása, átlényegülése, beépülése a szlengbe, ahol már jórészt ismeretlen az eredete.

A közösségi struktúra

„[A]z evolúció mind biológiai, mind kulturális szférájában egyidejűleg két irányba tart. Egyrészt sokféleséget hoz létre az adaptív módosulásokon keresztül: új formák különülnek el (speciális, olykor különleges képességeket, jellemzőket felmutatva. – Megjegyz. A szerző). Másrészt az evolúció haladást gerjeszt: fejlettebb formák jönnek létre a fejletlenebbekből, és

haladják meg azokat. E két irány közül az első a Specifikus Evolúció, míg a másik az Általános Evolúció. De jegyezzük meg, hogy a specifikus és az általános evolúció nem két különböző konkrét valóság, inkább ugyanannak a totális folyamatnak a különböző oldalai, ami azt is jelenti, hogy két olyan kontextusról van szó, amelybe ugyanazokat az evolúciós tényeket és eseményeket lehet behelyezni. Az élet egy formájában, vagy a kultúrában végbement bármiféle változást kétféle nézőpontból szemlélhetünk: vagy az adaptáció távlatában, vagy az általános haladás szemszögéből. A kontextus viszont nagyon fontos: különböző taxonómia szükséges az evolúció e két aspektusának vizsgálatára, ami a specifikus evolúció esetében a leszármazás vonalaira vonatkozik, a filogenetikus klasszifikációt alkalmazza. Az általános evolúciós megközelítésben viszont a hangsúly magára a haladás jellegére tevődik át. S a formákat a fejlődési fokok vagy szintek szerint osztályozzák, tekintet nélkül a filogenezisre.”⁴

A haladás jegyében Kopernikusz, Galilei és Kepler nevéhez köthetők a természettudományos megismerés kezdetei, amelynek az időelőrehaladtával jellemzője lett a szakosodás, a specializáció. Még ma is születnek új, eddig senki által nem művelt tudományok, kerülnek ezáltal az ember látókörébe a természet új és újabb rejtelmek. A cigány embernek nem volt ideje, sem lehetősége a csodálkozásra, még kevésbé a kutatásra. Neki mindig azonnal döntenie és lépnie kellett, ráadásul helyesen, mert ha tévedett, és nem tudott gyorsan, lehetőleg azonnal korigálni, akkor menekülnie kellett, vagy törvényszerűen elpusztult.⁵ Ehhez tökéletesen ismernie kellett a környezetét. Ezt tette lehetővé az elsődleges tudás, illetve a közvetlen és tiszteleten alapuló kapcsolata a természettel, ami tulajdonképpen filozófia és természettudomány implicit egyvelege, és amely minden pillanatban segítette őt a helyes döntések meghozatalában. Az ebből kibontakozó szelekciós mechanizmus és a magasan fejlett biológiai szenzorok indukálták a törzsfejlődést, illetve termelték ki azt a világképet, amelyben egy bármilyen dolgot, jelenséget átlátni és megismerni egy pillanat műve. Ezért nincs manifeszt roma filozófia, sem tudomány, csupán az a bizonyos, implicit tudással megalapozott cigány bölcelet, amely nem az írástudók nyelvén beszél. Az írástudók ezért nem is értik, talán ezért nem járt sikerrel arra irányuló kísérletsorozat, hogy roma értelmiségieket – költőt, újságírót, tanárt, szociológust – bevonják a saját kultúrájuk megismerését célzó kutatómunkába. Ők ugyanis iskolázásuk és neveltetésük folytán kikerültek ebből a körből, és már kívülről, a kívülről szemével nézik a saját kultúrájukat, benne önmagukat. Kulturális antropológusaink előszeretettel kutatták Észak- és Dél-Amerika, Afrika és Ausztrália őslakóit, Ázsia valamilyen oknál fogva kevésbé érdekelte őket, talán mert kevésbé volt egzotikus, Európa pedig ugyanezen oknál fogva egyáltalán nem. Minden bizonnyal ezért fogadták elismeréssel a megállapítást, miszerint „[...] már ismerjük a szociokulturális

evolúció makro-elméletének alapelveit.”⁶ Mostanában derül ki, hogy még mindig nem ismerjük igazán ezeket az alapelveket.

Széles a köre azoknak a cigány közösségeknek, s itt elsősorban az archaikusabb kultúrát megjelenítő oláh cigányokra kell gondolnunk, amelyek számára tabu a gádzsók étele azért, mert ők nem tartják be a belső test tisztaságára vonatkozó szabályokat. Az ételnek összhangban kell állnia a belső test tisztaságával. Ennek ellenére a civilizációs nyomás hatására ma már ennivalójuk nagyobb részét a nem cigányoktól szerzik be, csak kisebb része származik a természetből. Vagyis a belső test tápláléka többnyire olyanoktól származik, akik nem tartják be, nem is ismerik a náluk létező tisztasági szokásokat (Romano, 2007). „Legelfogadottabb a csomagolt áru: a konzervdobozba vagy üvegbe zárt ételt nem szennyezi a gádzso teste vagy árnyéka, legalábbis nem érzékelhetően. A szennyezés a gyárakban természetesen ijesztő mértékű lehet. Ez azonban távol történik, és arról győz meg bennünket, hogy ez a rendszer inkább szimbolikus, mint gyakorlati.” (Okely, 1991, 41.) Viszont ez nem ad magyarázatot a más cigány közösségekkel esetleg fennálló kapcsolatok ilyen vonatkozásaira. Az köztudott, hogy a kínálásnak komoly szerepe van az ő kultúrájukban is. Az elfogadás vagy elutasítás valószínűleg a megbecsülés, a barátság próbaköve, ami fontos szempont lehet a csoportközi kapcsolatok alakulásánál. A szimbolikus jelleget igazolják – más összefüggésben – a saját tapasztalataim is. (Egy jellemző eset a saját emlékeim közül, amely az egymással kapcsolatba került két fél – egy magyar muzsikussal cigány és egy oláh cigány – a saját kultúrájában érvényes, a csoporthatárok illetve a csoportintegritás védelmében meghatározó tabu érvényességét tette próbára. Gyakorló zenész koromban bejött a munkahelyemül szolgáló étterembe egy jó adag felsőbbrendűségi tudattal megáldott oláh cigány férfi – a felsőbbrendűségi tudat eredője a vezetői státusz –, aki sértésként fogta fel, hogy nem ittam a poharából.) A tabu célja a mi esetünkben is a csoportintegritás megőrzése volt, csak itt egy más irányú fejlődésről számolhatok be, amennyiben a tilalom leginkább azokra nézve létezett, akik más cigány csoportok tagjai voltak, és ez logikus, mert innen fenyegette a legközvetlenebb veszély a csoport integritását. Vagyis a mi esetünkben a dichotómia nem a cigány-nemcigány viszonylatban állt fenn, hanem a saját csoport és mindenki más viszonylatában, és a tiltás ereje minden esetben a másik csoport vagy közösség kulturális vagy fizikai távolságával volt fordítottan arányos.⁷

Talán ebből a nézőpontból könnyebben érthető a roma közösségek szerveződésének mikéntje (Romano, 2002). Látjuk, hogy egy csoport mérete nem lehet nagyobb 30-50 főnél, továbbá, hogy a szerveződés második szintjén megjelenő, autonóm csoportok önkéntes társulásai olyan képződményekké váltak egy, kb. húsz települést magában foglaló kis

régióban, amelyekben a különböző csoportok egymás közötti kapcsolataiban voltak a legszigorúbbak a tiltások. „Egy A csoport tagja nem köthetett házasságot egy B csoport tagjával, és nem ehetette meg azt az ételt, amelyet egy B csoport tagja készített.” (Romano, 2002, 76.) Egyébként többnyire ezen a körön belül zajlottak a házasságkötések, amelyek révén kialakulhatott a kettős csoporttagság, illetve a lakóhelyi és a rokoni kötelékek kettős hálója. A csoportok valóban együtt éreztek, együtt gondolkodtak, a kívülről jövő hatásokra sohasem az egyén, mindig a csoport reagált, minden akciójuk közös volt. Nem voltak többletjogok, kiváltságok, nem volt főnök. Bizonyos csoportoknál, közösségeknél ez a rövid távon kétségtelenül előnyös rendszer stabilizálódott, statikussá vált, aminek a belterjesség kialakulása lett a következménye. Ez leginkább váltakozó súlyosságú mozgásszervi bajok, csontbetegségek megjelenéséhez vezetett, újabbban súlyos születési rendellenességekről is lehet hallani. Vannak csoportok, amelyekben feltűnően sok a mankóval, tolókocsival járó ember. Valószínűleg ezzel függ össze a „Bangó” családnév gyakorisága (bango = görbe, sánta); érdekes módon ezek a csontbetegségek, mozgásszervi bajok tapasztalataim szerint csak a férfiakat támadják meg. Vannak azonban olyan közösségek, amelyek megtalálták ennek ellenszerét.

A kettős háló

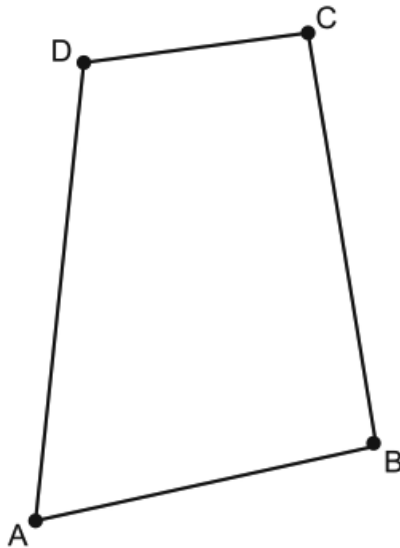
Adva van négy, egymás közelében élő csoport. A pontosság kedvéért jegyzem meg, hogy a négy csoport közül kettő egy településen, a falu két végén helyezkedett el, a másik kettő egy közigazgatás alá tartozó, de különálló településen. Az egyszerűség kedvéért betűkkel fogom jelölni őket: A, B, C és D csoport. Méretük eltérő, jellemző foglalkozásaikat tekintve van némi átfedés. Az A és a C csoport a zeneszolgáltatást gyakorolta meghatározó mértékben, a B mező- és erdőgazdasági alkalmi munkákat végzett szezonszerűen, szinte állandóan (mindig volt mit csinálni), a D csoport pedig alapvetően a szegkovács mesterséget művelte. Volt még egy szegkovács közösség a közelben, ők azonban nem voltak részesei az itt bemutatásra kerülő rendszernek. Hogy miért, erre is fény derül a későbbiekben. Önmagában egyik tevékenység sem tudta teljes körűen biztosítani a családok megélhetését, ezért időnként váltaniuk kellett. És volt ennek a szokásnak még egy rendkívül fontos hozadéka: mivel a fizetséget többnyire természetben kapták, ezen a módon volt lehetőség a télire való élelem tárolására az előrelátás jegyében, aminek a jövő tervezése, az időfelfogás átalakulása szempontjából volt jelentősége.⁸ Többnyire a több lábbon állás stratégiáját követték. Szóba jöhetett kiegészítő tevékenységként a gyógynövények, vadon termő gyümölcsök, bogyók, gombák gyűjtése

és értékesítése, voltak, akik háziipari tevékenység keretében kötelek, lábtörölők, kosarak, seprűk, szerszámnyelvek készítésével egészítették ki jövedelmüket, de szokás volt a dohánytermesztés, illetve a selyemhernyó-nevelés is, aminek a késztermékét felvásárlók gyűjtötték be rendszeresen a gyógynövényekhez, bogyókhöz hasonlóan. A kovácsok kerti és egyéb szerszámokat, kerítést, kaput készítettek az út szélén és egyéb helyeken összegyűjtött vashulladékból, vagy a megbízó által vásárolt alapanyagból. Mindössze két olyan tevékenységfajta volt, amelyet mind a négy csoport tagjai végeztek kisebb-nagyobb rendszerességgel. Az egyik a mezőgazdasági alkalmi munkák csoportja volt. Előfordult, hogy a különböző csoportok tagjai együtt, egy csapatban dolgoztak. A mezőgazdasági munkák gépesítése előtt bőven volt erre lehetőség, ami javára vált a csoportközi kapcsolatoknak. A másik ilyen, rendszeresen végzett tevékenység a zeneszolgáltatás volt. Ha a lakodalmak, bálók szezonján – ősszel és tavasszal – zsúfolt volt a program, kisegítették egymást az A és a C csoport zenészei, miközben volt közöttük egy kis egészséges rivalizálás is. Az ebből fakadó konfliktusokat rendszerint az asszonyok rendezték a maguk látványos, de valójában ártalmatlan eszközeivel. (Egy esetre emlékszem, amikor tettelegességig fajult a konkurenciaharc). A másik két csoportnak is voltak a zenéhez értő tagjai, ők is beszálltak, ha hívták őket, de ebben az esetben éltek azzal a lehetőséggel is, hogy a minőség javítása céljából más településekről, a rendszeren kívüli csoportokból hívtak bandatagokat. Voltak, akik nyáron a vályogvetést művelték előzetes megrendelés alapján, faluról falura „vándorolva”. Ez a négy csoportból álló közösség egy teljes gráfot képez, amely állandó, ezért felfogható az itt bemutatásra kerülő rendszer vázaként.

Akkor bomlott meg ez az összhang, amikor a kormányzat megpróbálta kinevelni a szocialista cigány típusát a szegkovácsok kisipari termelőszövetkezetbe szervezésével. Ez a D csoportot érintette teljes egészében, aminek következtében ez a csoport elszakadt a többiektől, bezárkózott, ellentétben a központi elvárással, amely arra számított, hogy ez a kiemelt közösség majd magával húzza a többieket. Nem így lett. Egyfajta felsőbbrendűségi tudat lett úrrá rajtuk. Lett „választott”, valójában a hatalom által kinevezett vezetőjük, afféle kvázi-vajda irodával, titkárnővel, autóval, sofőrrel. Párttitkáruk, közvetlen termelésirányítók, alsó szintű vezetőik. A műszaki, gazdasági felkészültséghez kötött felső szintű vezetőket kívülről kapták. Sajátos keveréke volt ez az asszimilációnak és az integrációnak, valószínűleg ezért nem bizonyult életképesnek. Csak azokat fogadták el partnerként a B és C csoportból, akik beálltak hozzájuk dolgozni a KTSZ-be. Nekik volt fogékonyságuk a szakmához, és ez a körülmény határozta meg a két csoport tagjainak házasságkötési hajlandóságát is. Hogy e két csoporton belül milyen szempontok alapján húzható meg a határ a szegkovács mesterség iránt fogékony és közömbös személyek között, erre

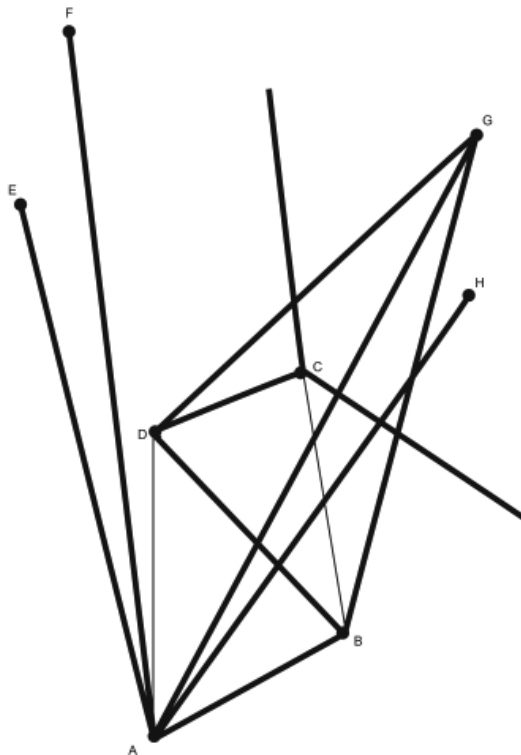
vonatközön nincsn használható adat. Figyelemre méltó, hogy a szomszéd faluban – ahol szintén egy szegkovács közösség élt – is alapítottak egy hasonló elven működő kisipari termelő szövetkezetet, amelyről viszont semmit nem tudtam. Utólag, a közelmúltban szereztem tudomást a létéről. Ami viszont egyértelműen megállapítható, hogy ennél a csoportnál egy határozott, sajátos adaptációs szisztéma volt megfigyelhető, aminek az volt a feltűnő jellemzője, hogy házaik ugyanazt a képet mutatták, mint a falu többi háza. Nem volt látható külső jele annak, hogy itt cigányok laknak. Ezért ezt a telepet nem is szüntették meg. Az A csoport tagjai azonban teljesen kimaradtak ebből a részleges integrációból, kísérletet sem tettek a csatlakozásra. Egyfajta távolságtartó megbocsátással szemlélték az eseményeket. (1. ábra)

Nekik, mármint az A csoportnak szoros, több párhuzamos és csereházassággal megalapozott kapcsolata volt a B csoporttal. Nem volt viszont ilyen típusú kapcsolata az A csoportnak a C illetve D csoporttal. Egy erőteljes, többszörös házasságon alapuló kötelék bontakozott ki viszont a B és a D, továbbá a C és D csoport között, miközben a B és C csoport nem épített közvetlen kapcsolatokat egymással. Ez hasonló volt ahhoz a viszonyhoz, amely az A és a D csoport között kialakult.⁹ Ezekben a kapcsolatokban nem történhetett házasságkötés, nem formális tiltás alapján, hanem egy rendkívül erős, nemleges belső késztetésnek köszönhetően. A négy csoport egymás közötti viszonyában tehát hat kapcsolat alakult ki,

1. ábra. Gyenge kapcsolatok, teljes gráfok, funkcionális hálózatok

a teljes gráfoknál lehetséges kapcsolatok számának a maximuma. Ezekből három, házasságkötésekkel szentesített dinamikus és erős kapcsolat, valamint három statikus, funkcionális gyenge kapcsolat volt. Előbbiek a csoporton belüli viszonyokat, azok dinamikáját, a ciklusváltásokat illetve a rendszeren belüli erős kapcsolatokat tartották karban, míg az utóbbiak a kívülről jövő fontos információkért, azok hasznosításáért és a rendszer állandóságáért feleltek. A három elfogadó (+) és három elutasító (-) kapcsolat az együtt élő közösségek egyensúlyának garanciái voltak s egyben újtát állták a tömegesedésnek, ami szükségszerűen maga után vonta volna a hatalmi-politikai struktúrák kialakulását. Ez volt a döntő jelentőségű mozzanat. A hatalmi beavatkozás végül nem bontotta meg az eredeti struktúrát. Csupán annyi történt, hogy megerősödtek illetve részben, a C és D csoportot érintően átrendeződtek általa a negatív (elutasító) illetve a pozitív (elfogadó) kapcsolatok. Ez végső soron azzal a következménnyel járt, hogy a hagyományban gyökerező, kulturálisan determinált kapcsolatok helyére egy gazdaságszemponútú osztódás, rétegződés lépett.¹⁰ (2. ábra)

2. ábra. Kettős háló, első fázis

A párhuzamos és csereházasságokból felépült rendszereknek köszönhetően kialakultak olyan helyzetek, hogy az érintett két csoport viszonyában szinte mindenki mindenkinek rokonává vált. Ilyenkor a rokonházasság tilalma okán a következő generációnak már más irányban kellett tájékozódnia, házastársat keresnie, és ez minden generációváltásnál megismétlődött, ami szükségképpen a csoportközi viszonyok átrendeződéséhez vezetett minden ilyen generáció-, illetve ciklusváltáskor. Ilyenkor létesülhettek új kapcsolatok távolabbi, kevésbé ismert vagy éppen ismeretlen csoportokkal az érintett ifjak szakmai vagy egyéb érdeklődése alapján. A csoportközi viszonyok ciklusonkénti átrendeződése új hálózat vagy hálózatok szerveződését is eredményezhette. Ez különösen a zenész foglalkozásúak körében volt elfogadott, senki sem akadályozta a karrier kibontakozását. De előfordult olyan is, hogy egy kereskedői kvalitásokkal megáldott ifjú Törökországban, Isztambulban állapodott meg és alapított családot. Természetesen voltak véletlenszerűen kialakuló körköröségek, visszacsatolások, ez azonban a rendszer működésének elvét nem befolyásolta. (3. ábra)

Ez a konstrukció kívülről nézve bonyolultnak, nehezen áttekinthetőnek tűnhet, a valóságban azonban egyszerű, világos szabályok szerint szerveződő, komplex és kontingens képződmény volt, amelyben tökéletesen megvalósult az endogén ciklusok nemlineáris (skálafüggetlen) dinamikája. Lényegében kétféle kapcsolattípus volt a rendszerben: a lakóhely szerinti és a rokoni. A lakóhely szerinti kapcsolat (gyenge kapcsolat) sohasem terjedt túl a szükséglet szerinti közös akciókon, ennek megfelelően lazán kötődtek egymáshoz a csoportok, következésképpen itt nem indulhatott be a transzformáció, viszont ez egy több generáción átívelő statikus rendszer volt. A másik, ennél sokkal erőteljesebb kapcsolattípus (erős kapcsolat) a párhuzamos és csereházasságok által megerősített, kettős csoporttagságokkal átszőtt rendszereket hozott létre, amelyek viszont a már említett módon generációnként, ciklikusan változtak szükségszerűen. Ilyenkor átrendeződtek a csoportközi kapcsolatok oly mértékben, hogy a harmadik, negyedik generációváltással egybekötött ciklus után az érintettek már nem is emlékeztek ezekre a korábbi kapcsolatokra.

Ettől eltérően alakultak a nem vérségi alapon szerveződő csoportok, ahol értelemszerűen a csoporton belül is lehettek a házasságkötés szempontjából számításba vehető alanyok. És mivel a különböző családokban nem azonos időpontokban történtek a generációváltások, ez egy szünet nélkül zajló konstans folyamat volt. Minden csoport tagja volt egyrészt egy ilyen erős kapcsolatokkal átszőtt, dinamikus, a generációváltásokkal folyton változó rokoni hálózatnak, és tagja volt egy lakóhely szerinti, gyenge kapcsolatokat fenntartó, funkcionális, statikus közösségnek. Csak az életképes, erős közösségek maradhattak meg.¹¹

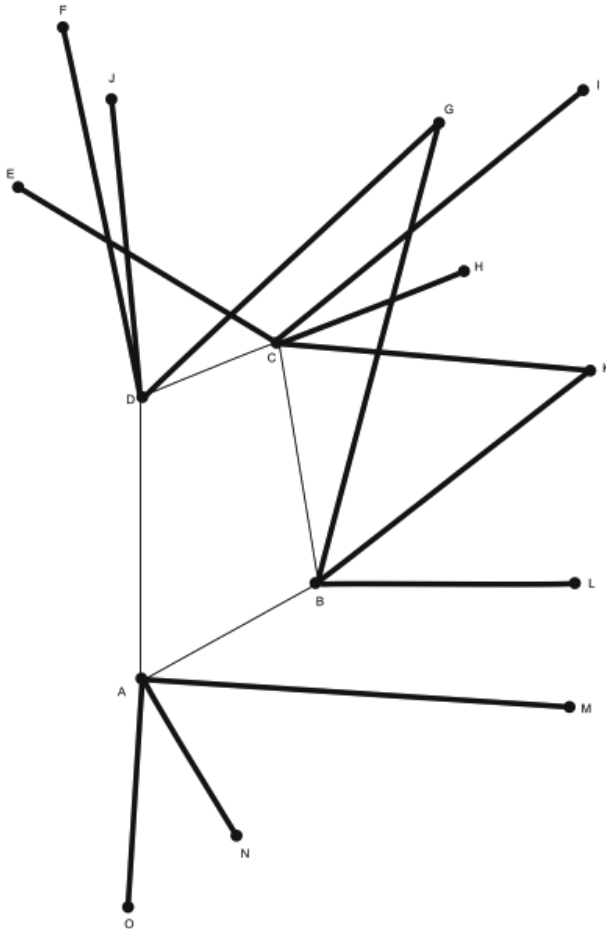
A lehetséges kapcsolatok számának alakulása az $n(n-1)/2$ képlet alapján, amelyben n az együtt élő csoportok száma. Az egyenlet értéke a lehetséges kapcsolatok száma.

ha $n=2$, kapcsolatok 1

ha $n=3$, „ 3

ha $n=4$, „ 6

ha $n=5$, „ 10

3. ábra. Kettős háló, második fázis

A spontán módon alakuló társas csoportok mérete 150 fő körül alakul. Ez a Dunbar-szám.¹² Az én tapasztalataim szerint ez a gyenge kapcsolatokkal egymáshoz kötődő csoportok által alkotott közösségeknél 150-200 fő. A csoporton belül együtt élők esetében ez a szám 30-50 főre tehető. Ebben az esetben a személyes kapcsolatok révén kezelhetők az esetleges konfliktusok, nézeteltérések. A külső behatásokra, sérelmekre soha sem az egyén reagál, hanem mindig a csoport. Nincs szükség hatalomra, bürokráciára, sem erőszakra, a csoporton belül nincs titok, mindig mindenki igazat mond, ez a titka az általános jó hangulatnak, közderűnek.

Az ilyen típusú közösségi struktúrák kialakulásának adja ugyan spekulatív, de elfogadható (Ugyan ki találhat ma empirikus bizonyítékot vagy cáfolatot az ókor eseményeire?) magyarázatát Csermely Péter *A rejtett hálózatok ereje* című könyvében az antik görög városállamokra utalva: „Az akkori társadalom rendelkezésére álló technikai színvonalon a társadalmi modulokat összekötő gyenge kapcsolatokat csak egy viszonylag kis létszámú embercsoport esetén lehet fenntartani. Ahogy az emberek száma nagy mértékben nőni kezdett, a társadalom nagy részét ki kellett a hálózatból rekeszteni. Ezek a kirekesztettek lettek a rabszolgák.” (Csermely, 2005) Lehet, hogy ez a motívum alapozta meg az osztálytársadalmak kialakulását?

A kapcsolatok fele elfogadó, a másik fele elutasító, tehát az egyensúly feltétele a kapcsolatok számának páros volta, amiből az következik, hogy tartós együttélésre csak a 4 és 5 csoportból álló közösségek alkalmasak. Mivel azonban az 5 tagcsoportból álló közösségek közel vannak a megengedő sáv felső széléhez, az ő helyzetük meglehetősen ingatag. Teljes stabilitás csak a 4 csoportból álló közösségeknél lehetséges. Nagyobb számú csoportokat értelmetlen akár feltételezni is, mivel nagy valószínűséggel meghaladják a Dunbar-szám által jelentett limitet. A gyenge kapcsolatokkal egymáshoz kötődő csoportok által alkotott rendszer minden esetben egy zárt kör. Alaphelyzetben információ se ki se be nem mehet, kivéve, ha már van valamilyen, az információk közvetítésére alkalmas külső kapcsolat, és erről a rokoni hálózatok gondoskodnak. Ezt illusztrálja a következő példa: Négy húsz év körüli fiatalember, egyidősek és jó barátok, még a házasságkötésen innen. Kapcsolatuk felhőtlen, nincs titkuk egymás előtt. A hétvégeken együtt járnak a vidéket. Mindenhová elmennek, ahol feleségnek való leány feltételezhető, és ahol természetesen szívesen látott vendégek. Beszélgetnek, ismerkednek, adják-veszik az információkat, rendszerint új ismerősökre is szert tesznek. Kapcsolatrendszerük a következőképpen választható fel: Sanyinak apai ágon Tóni anyai ágon unokatestvére, Feri anyai ágon Sanyinak anyai ágon szintén unokatestvére. Tóninak apai ágon Jenő úgyszintén apai ágon unokatestvére, aki viszont anyai ágon kötődik a Sanyi és Feri rokonságához, és ezzel bezárul a kör. Viszont az eddigi ismeretek

alaján feltételeznünk kell, hogy van ebben a rendszerben legalább még kettő gyenge kapcsolatokkal egymáshoz kötődő, valószínűleg négy tagcsoportból álló közösség. Vagyis a már megismerttel együtt legfeljebb tizenkettő, de legalább három-négy, a bemutatotthoz hasonló elven szerveződő kapcsolati láncolat, amelyekhez újabb hálózatok és kapcsolati láncok vagy egyszerűen csak szimpla kapcsolatok kötődnek szükségszerűen és ez válasz lehet Barabásinak arra a kérdésére, hogy „hogyan kapcsolódik minden egymáshoz.” (Barabási 2003; Csermely 2005) Csakhogy a roma közösségek, pontosabban csoportok kapcsolatai, mint ezt már említettem, nem határtalanok. Funkcionális, azaz gyenge kapcsolatokkal kötődnek a közelükben élő többségi gádzso közösségekhez, és semmilyen kapcsolatuk nincs a körülöttük élő, de az őket befogadó csoportközösségeken kívüli más roma csoportokkal, közösségekkel mindaddig, amíg egy házasságkötés révén rájuk is ki nem terjednek az együtt élő csoportközösségekre érvényes szabályok, például a párhuzamos és csereházasságok, a kettős csoporttagság, végeredményben az erős kapcsolatok hálózata.

Az erőforrásokhoz való hozzáférés változó lehetőségei függvényében, például a tulajdon intézményének elfogadásával változott az életstratégia, az életforma, a kulturális arculat, de ilyen típusú változás következett be a kézműves mesterséget gyakorlóknál, amikor a korszerű tömegtermelés kiszorította termékeiket a piacról, csak egy dolog nem változhatott: az itt felvázolt közösségi struktúra, amely végeredményben a következő eredményeket produkálta:

1. A gének folyamatos szóródása kizárja a belterjesség kialakulásának a lehetőségét.

2. A közösségi integrációnak az elfogadás mellett az elutasítás is fontos építőköve, ami útját állja a tömegesedésnek, a hatalmi-politikai struktúrák kialakulásának.

3. Állandó egyensúly jellemzi a rendszert, nincsenek benne változást generáló feszültségek.

4. A csoportok, illetve a csoportok közösségeinek létszámkorlátai garantálták a roma népesség egyenletes szóródását, aminek a konfliktusok megelőzése szempontjából volt alapvető jelentősége.

Ugyanakkor tapasztalati tény az is, hogy vannak a roma közösségek világában olyan etnikai határok, amelyeket semmilyen körülmények között nem lépnek át. Ezt a kérdést még kutatni kell.

Csillag-gráfok általi meghatározottság

Mint láthattuk, a gyenge kapcsolatokkal egymáshoz kötődő csoportok teljes gráfokat alkotnak. Alaphelyzetben zártak, statikusak. Akár évszázadokig is fennmaradhatnak, ők adják az önfenntartó közösségi struktúrák vázát. Ennek alapján vélelmezhető, hogy régebben kizárólag ezek a konstrukciók jellemezték a belterjesség kialakulásával fenyegetett közösségeket. A modern kori tapasztalatok ezeknek a statikus rendszereknek a továbbfejlődéséről tanúskodnak a csillag-gráfok képében megjelenő és ezeket a már meglévő statikus, fejlődésre képtelen struktúrákat lefedő skálafüggetlen, alkalmazkodásra, fejlődésre képes rendszerek képében.

Tulajdonképpen minden család egy csillag-gráf képét ölti magára, és ez leginkább a népes családoknál látványos. Alapvető jellemzőjük – mint azt láthattuk – a minden generációváltásnál szükségszerűen bekövetkező átrendeződés. Nyitottak, a csillag ágainak száma elméletileg végtelen lehet, az egymásból kinövő gráfok számát mindig a családok létszáma, illetve az együtt élő generációk száma határozza meg. A roma közösségekre leginkább jellemző három generációs nagycsaládoknál (csoportoknál) a csillag-gráfoknak két fázisa foglalja rendszerbe a közösséget. A harmadik fázis az unokák családalapításakor képződik, ez azonban az esetek többségében egybeesik a nagyszülőkhöz kapcsolódó gráfok leépülésével. Ezek a folyamatok napjainkban is megfigyelhetők, sőt, a többségi társadalom közösségeinél is hasonló módon alakulnak a családi-rokoni kapcsolatok, csak náluk alapvetően már nem ezek alakítják a közösségi struktúrákat, hanem a politikai-gazdasági viszonyok, és az egyre nagyobb határfokkal funkcionáló, immár a kultúrára is visszaható civilizációs körülmények.

Volt egy közösség a kapcsolatrendszerünkben, amely jól láthatóan más szempontok szerint szerveződött. A településszerkezeti megoldásuk nem volt egységes: volt egy szabályos téglalapot formázó, szorosan egymás mellé épített házakkal körülvett, egyik oldalán nyitott, a XX. század végén divatos átriumos építésmódra emlékeztető közös udvar. A nyitott oldal egyben kocs út volt, a falu közlekedőhálózatának része, amiből értelemszerűen következik, hogy ez a telep nem a falu szélén vagy azon kívül volt, hanem azon belül.¹³ A jelzett kocs út mellett mindkét irányban további roma családok laktak kertes házakban. Egyes családok művelték a kertjüket, mások nem. Ebben a jól érzékelhetően vegyes összetételű közösségben magyar és oláh cigányok is éltek, s akadtak köztük olyanok is, akik láthatólag egyik etnikai közösséghez sem tartoztak. Kapcsolataik ennek ellenére kiegyensúlyozottak voltak. Előfordult, hogy egy magyar cigánynak oláh cigány felesége volt és fordítva. Máshol ez elképzelhetetlen lett volna. Nyelvhasználatukra jellemző, hogy többnyire magyarul beszéltek, de ismerték a mi nyelvünket is – nem tökéletesen. Törték a cigányt, amiből arra

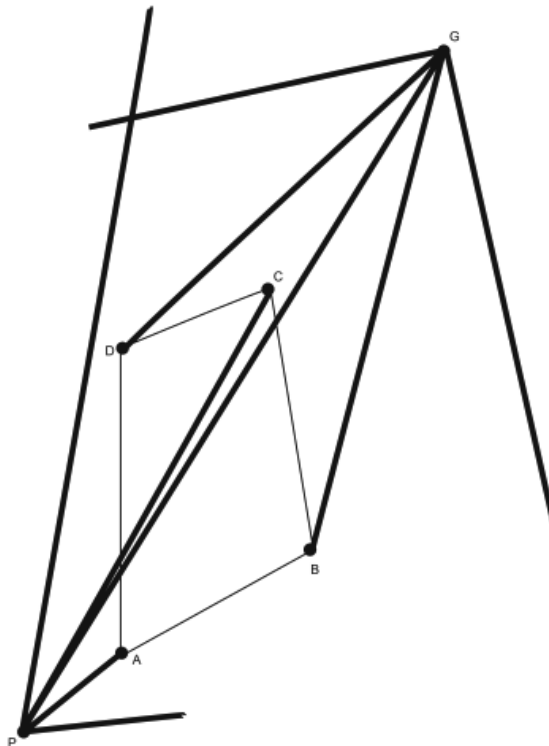
lehet következtetni, hogy tőlünk, illetve a környezetükben élő más magyar cigányoktól tanulták meg, vették át a kárpáti cigány nyelvet, leginkább a házasságkötések révén kialakult kapcsolatainknak köszönhetően. Számosak voltak az ilyen kapcsolataik, minden irányban. Úgy tűnik, náluk nem léteztek a mi kapcsolatainkat kordában tartó tilalmak. A környezetünkben lévő falvak mindegyikébe eljutottak legalább egy házasságkötés révén. Egy valami volt csak, ami amolyan fékként funkcionált: a szóbeszéd szerint ebben a közösségben létezett a vérbosszú. Történetek keringtek arról, ki kit ölt meg, színes leírásokat lehetett hallani az állítólag megtörtént eseményekről, a válaszlépésekről, a vérbosszú folyamatáról, de a valóságban soha senkinek nem esett bántódása. Ha az illető csoporthoz tartozó kortárs barátaimat faggatni próbáltam, rendszerint zavart mosoly volt a válasz, magyarázatot senki sem tudott adni.

Úgy funkcionált ez a csoport, mint egy génbank, amelynek áldásaiból részesült szinte minden csoport a régióban, mi is, négyszeres kötéssel (négy házasság révén), aminek következtében az ilyenkor szokásosnál is szorosabbá vált a két csoport kapcsolata.¹⁴ A különböző fejlődési fokozatokat tükröző építési és települési módok egyidőben léteztek a mi vidékünkön, jeléül annak, hogy a kulturálisan egységesnek tekintett magyar cigányok közössége sem volt igazából egységes. Volt a régióban egy zárt csoport, amely egyedülálló módon különbözött az összes többitől. A félig földbe vájt kunyhókban lakó csoport az '50-es, '60-as évekre kilátástalan helyzetbe került volna, olyan óriási távolság választotta már el a többségi társadalom elfogadott normáitól, életformájától. A természet azonban a segítségükre sietett: az '50-es évek végétől ez a csoport messze földön híres szép lányokat termelt, akik azután kirajzottak, s mint megannyi Carmen járták a környék rendezvényeit, búcsúit, míg mind férjhez nem mentek. Túlnyomó részük jó feleség, jó családanya lett, új közösségük megbecsülte őket. Aminek az lett az eredménye, hogy a földbe vájt kunyhósok csoportja néhány év, nagyjából egy emberöltő alatt „felszívódott”, integrálódott a magyar cigányok közösségébe. Vagyis ráadásaként, mintegy plusz biztosíték gyanánt két óriás csillag-gráffal ábrázolható rendszer segítette-erősítette a genetikai szóródást. (4. ábra)

Az MSZMP téves helyzetmegítélése vetett véget ennek az állapotnak. A teljes foglalkoztatottság és a teljes körű szociális ellátás egy ideig a megígért egyenlőség garanciájának tűnt. Ezt az érzetet erősítette a hatalomnak a rasszizmus elleni határozott fellépése, és a munkalehetőségek korlátlan rendelkezésre állása a nők és a fiatalok számára is. A fiatalok szakmát tanulhattak, akiknek volt tehetsége és ambíciója, azok számára nyitva állt a továbbtanulás lehetősége, ennek tömeges kiterjesztése azonban elvi lehetőség maradt. Azt hiszem, ez volt az első jelzés arra vonatkozóan, hogy nem egyszerű kihívás átmenet nélkül átlépni egy szóbeli kultúrából az

írásbeliség világába, csak ez akkor még senkinek a fejében nem tudatosult. A nők munka általi „egyenjogúsítása” kétségtelenül felszabadította őket, azonban ez magával hozta a hagyományos, alapvetően a patriarchátuson alapuló családjogi normák leépülését is, aminek súlyos következménye lett a házasságok tömeges felbomlása, a kiskorú gyermekek nagy számának állami gondozásba kerülése. Ennek eredményét jól ismerjük a fiatalok bűnözés, a prostitúció, később a kábítószer-fogyasztás mutatóinak alakulásából. A döntő lökést azonban kultúránk leépülése számára a közös udvaros és kitérő utas telepek felszámolása adta meg. Ez indította el a csoportok felbomlását, majd a technikai civilizáció – háztartási gépek, szórakoztató elektronika – elterjedése betetőzte a kultúra- és életmódváltás folyamatát, ami ugyanakkor az életszínvonal fokozatos javulását is magával hozta.

Az ennek nyomán beinduló asszimiláció példátlanul hatékony és gyors volt, de csak azoknál a közösségeknél, amelyeknek már ezt megelőzően is voltak kapcsolataik a többségi társadalom közösségeivel, ennél fogva

4. ábra: A két óriás csillag-gráf

részesülhetnek a fokozatos átmenet nyújtotta könnyítésekben. Másképpen alakult a később érkezettek utódainak helyzete, és itt alapvető különbséget kell megállapítanunk a felvilágosodás előtt illetve ez után érkezettek szocializációját meghatározó körülmények között. Ugyanis a felvilágosult abszolútizmus uralkodói kényszer-asszimilációs törvényekkel felszámolták a kedvező fejleményeket megalapozó viszonyokat. Ennek lett a következménye, hogy az ez után érkezettek, de nagy valószínűséggel a már itt lévők jelentős része is a többségi társadalom rendszerén kívül teremtette meg a saját világát. Számukra komoly megpróbáltatást jelentett a XX. század második felében kikényszerített, fokozatok nélküli váltás. Ez volt a háttere a „cigánybűnözés” fogalma megszületésének, a lakóhelyi, iskolai, munkahelyi, hivatali konfliktusoknak, és ennek hatásait tapasztalhatjuk a mai napig.

A konszolidált viszonyok között élők helyzete még inkább konszolidálódott a hatvanas-hetvenes évekre. Érvényre jutott a teljes foglalkoztatottság, kiteljesedett az általános tankötelezettség, akinek volt tehetsége és kedve, az szakmát tanulhatott, sőt, feltűnt egy néhány orvos, jogász, tanár, mérnök, ami komoly teljesítmény egy szóbeli kultúrájánál. A 20. század hatvanas éveiben kezdődött az a sajátos folyamat, amely vélhetően nem függetlenül a Nyugat-Európában ekkor kibontakozott új szellemi áramlatoktól (a *Dolce vita*, Elvis Presley és a Beatles színrelépése, a diáklázadások stb.). A közvetlen kiváltó ok az '56-os forradalmat követő enyhülés, a diktatúra szorításának lazulása volt, aminek köszönhetően tömegesen érkeztek hazánkba a nyugati turisták. Ez kiváltotta a vendéglátó- és szórakoztatóipar viharos gyorsaságú felfutását. Újra keresett lett a cigányok zenéje, szóhoz jutott a kulturális kompetencia, aminek egyenes következménye lett identitásunk megerősödése, és ezzel szoros összefüggésben egy olyan harmóniaszerkezet-váltás a zenénkben, amelynek üzenete nemcsak a többségi magyar társadalomhoz jutott el – elsősorban oda természetesen, jelentős hozzájárulást adva a magyarországi és az idegenbe szakadt magyarok kapcsolatainak sűrűsödéséhez –, hanem Amerikától Japánig mindenhová. A magyar cigányzene újra keresett lett az egész világon. Történetünkben másodszer sikerült egy társ kultúra keretei között megerősíteni a sajátunkat.¹⁵ Ez volt a nemzetközi cigány bálók, zenész bálók időszaka, amikor persze voltak sváb bálók, újságíró bálók, fogorvos bálók is. Az újra beinduló polgárosodás hatására megkísérelhettük identifikációs bázisunk újraformázását, azonban a rendelkezésre álló idő rövideje okán ez már nem sikerülhetett. Rövid ideig, hozzávetőleg másfél évtizedig tartott csak ez a kegyelmi állapot. A '80-as évek második felében már gyülekeztek a sötét felhők Európa egén, és ez rányomta bélyegét a mi helyzetünkre is.

Már a nyolcvanas évek elején érzékelhető volt a recesszió előszele, és ezzel párhuzamosan, ahogyan ez ilyenkor lenni szokott, ébredezni kezdett

a szunnyadó rasszizmus, az antiszemitizmus, aminek hatására feltámadt a génjeinkben tárolt félelem. A világútlelél jelentette a menedéket. Akinek volt bátorsága, az kivándorolt, 1956 után újra beindult egy annál kisebb, de azért jelentős tömeget megmozgató migrációs hullám. Benépesült a bécsi Mariahilferstrasse, ott szerveződtek a csoportok, készültek az úttervek. Az 1989-1990-es politikai és gazdasági rendszerváltás végül elhozta az igazi változást, amely elé mi is nagy várakozással tekintettünk. Azt hittük, a szabadság, a demokrácia számunkra is megváltás lesz. Tévedtünk. Először a munkahelyek tűntek el, majd némi bizonytalankodást követően a szociális ellátó rendszerek is, miközben emberéleteket követelt a gyűlöletté fokozódó rasszizmus. Eközben kezdetét vette a cigánypolitikai készülődés: az MDF népfrontos öröksége, a Kisgazdapárt erőtlen kísérlete, a helyét kereső MSZP bizonytalan próbálkozása és a liberalizmus új húrjait pengető SZDSZ: megannyi kísérlet, mind sikertelenül végződött. Újdonsága okán ez utóbbi volt a legnépszerűbb – ez kapta a legnagyobb pénzügyi támogatást – és itt volt a legnagyobb mérvű a bukás is. Egy fél éven belül összeomlott az egész, nagy műgonddal és elkötelezettséggel felépített cigánypolitikai konstrukció. Kiderült, nem megy ez nekünk. Az is hamar világossá vált, miért. Kimaradtunk abból a fejlődéstörténetből, amely az európai polgári demokráciák intézményrendszerét kiérlelte.

Jegyzetek

¹ Az asszimiláció kezdetét megelőzően a cigány közösségek zártak voltak a más cigány közösségekkel fenntartott kapcsolataikban. Jellemző, hogy a letelepedést követően az adaptáció által diktált követelményeknek engedelmességen tömegesen vették át a többség nyelvének elemeit – például hangképzés, hangsúlyozás, mondatszerkesztés, jelzős szerkezetek –, de semmit a más cigány közösségek nyelvéből.

² Hutterer Miklós, Mészáros György: *A lovári cigány dialektus leíró nyelvtana*, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 117. szám, 1967.; Vekerdi József, Mészáros György: *A magyarországi oláh cigány nyelvjárás mondattana*, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 135. szám, 1974.; Mészáros György: *A magyarországi szintó cigányok*, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 153. szám, 1980.; Choli Daróczi József, Feyér Levente: *Zhanes romanes? cigány nyelvkönyv*, Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, Budapest, 1988.; Dr. Karsai Ervin: *Rendszeres cigány nyelvtan*, Anda Romani Kultura Alapítvány, Medgyesegyháza, 1997.; Romano Rác Sándor: *Kárpáti cigány-magyar, magyar-kárpáti cigány szótár és nyelvtan*. Balassi Kiadó, Budapest, 1994. Ezekben a publikációkban részben a magyar nyelvtani szabályok szempontrendszere érvényesül, felülírva az eredeti spontán grammatikai rendszerüket. Ezt az elvet bizonyítja a magyarországi kárpáti cigány nyelv grammatikai rendszerének szoros kapcsolata a francia nyelvtannal.

³ Például: udvar = udvara, kerítés = kerítési, fest = festinel stb. A főnevekhez

csatolt végződés a hím- illetve nőnemre utal.

⁴ Marshall D. Sahlins ebben a bekezdésben tökéletesen bemutatja a zsidó-keresztény hagyományban és az antik görög-római kultúrában gyökerező nyugati civilizáció illetve a cigány kultúra közötti konfliktus lényegét. Azért nem használom ebben az esetben a *roma* elnevezést, mert nem minden e körbe tartozó közösség nevezi magát *rom*-nak. Ezen a nyomvonalon talán elkezdhetünk gondolkodni azon is, hogy miért csak Európából kapunk híreket a cigány közösségekkel kapcsolatos konfliktusokról. (Marshall D. Sahlins: *Specifikus és általános evolúció*, in Mérföldkövek a kulturális antropológiában, szerkesztette Paul Bohannon, Mark Clazer, Panem Kft Budapest, 1997.

⁵ Ennek következményeit kellett elszenvedniük közösségeinknek az Európába érkezést követő évszázadokban a kontinens nyugati felén.

⁶ Harris, 1968., idézte Somlai – Sárkány 2004.

⁷ Ennek az összefüggésnek a részletes leírása megtalálható a *Rejtett örökségünk* című, a TO 49675 számú OTKA kutatás nyomán készült tanulmányban, in *Milyen a gyerekcigány?*, szerkesztette Szabolcs Éva, Eötvös József Könyvkiadó, 2007.

⁸ Ennek eredménye lett a magyarországi kárpáti cigány nyelv önálló jövőidejű igealakja. A többi általam ismert Magyarországon beszélt roma (pl. lovári, cerhári) nyelvekre ez nem jellemző.

⁹ Negatív kapcsolat, Kapcsolatháló elemzés, társadalmi kapcsolathálók elemzése, TÁMOP 4.2.5 – 2011. Csaba Zoltán László, Pál Judit.

¹⁰ Ennél, a külső tényezők által előidézett váltásnál célszerű lenne vizsgálni, mi volt az a küszöb, amelyen átlépve bekövetkezett a közösségen belüli viszonyok átalakulása.

¹¹ Ezek, az önfenntartó közösségi mechanizmusok a múlt század ötvenes éveitől az elméleti szociológiát érdeklő témák között találhatóak. (Philip Seznik, 1949., Seymour Martin Lipset, 1950., Alvin W. Gouldner, 1954., Peter M. Blau, 1955.) [Merton, 2002.]

¹² Nicolas A. Christakis – James H. Fowler: *Kapcsolatok hálójában*, Typotex E. Kiadó, 2010. Dunbar ebben a kutatásban az együtt élő emberi közösségeknek azt a méretét állapította meg, amelyen belül bürokrácia és hatalmi intézmények nélkül kezelhetők az esetleges félreértések, elkerülhetők a konfliktusok.

¹³ Később ez a telep is a többi cigánytelep sorsára jutott; kitelepítették őket a falu szélére. Azonban továbbra is együtt maradtak, tudtommal mostanáig.

¹⁴ Lévi-Strauss ír a rokoni kapcsolatok ilyesfajta „körköröségéről”, melyet afrikai természeti népeknél figyelt meg.

¹⁵ Az első ilyen alkalom a Kiegyezéstől az első világháború kitöréséig terjedő időszak volt. Ekkor vált a magyar cigányzene világhírűvé.

Felhasznált irodalom

ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet*. Budapest, Atlantisz Kiadó, 1999.

BARABÁSI Albert László: *Behálózva* Magyar Könyvklub, 2003., *Villanások*, Nyitott Könyvműhely, 2010.

BERECZKEI Tamás: 2001. *Rokoni hálózat, gyerek gondozás és termékenység magyarországi cigány és nemcigány populációkban*. in Lélek és evolúció, szerk. Pléh

- Csaba, Csányi Vilmos, Bereczkei Tamás. Osiris Kiadó, Budapest.
- BEREZKEI Tamás: 2003. *Evolúciós pszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- CSÁNYI Vilmos: 2001. *A humán viselkedéskomplexum evolúciója*, in Lélek és evolúció, szerk. Pléh Csaba, Csányi Vilmos, Bereczkei Tamás, Osiris Kiadó, Budapest.
- CSÁNYI Vilmos: *Az emberi természet. Humánetológia*. Budapest, Vince Kiadó, 2000.
- CSERMELY Péter: *A rejtett hálózatok ereje*, Vince Kiadó, 2005.
- CHRISTACIS, Nicolas A. – FOWLER, James H.: 2010. *Kapcsolatok hálójában*, Typotex E. Kiadó, Budapest.
- DEME János – HORVÁTH Kata: 2006. *Elmerülés a szavakba. Írásbeliség és szóbeliség mint elméleti csomópont a kulturális antropológiai cigánykutatásokban*, in Cigány világok Európában – szerk. Prónai Csaba. Nyitott Könyv Műhely Kiadó, Budapest.
- LÉVI-STRAUSS, Claude: 2001. *Strukturális antropológia I-II*. Osiris Kiadó, Budapest.
- MERTON, Robert K.: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*, Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- NYÍRI Kristóf – SZÉCSI Gábor (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség*. Budapest, Gábor Áron Kiadó, 1998.
- NYÍRI Kristóf: 1998. *Adalékok a szóbeliség-írásbeliség paradigma történetéhez. Szóbeliség és írásbeliség*, szerk. Nyíri Kristóf, Szécsi Gábor, Gábor Áron Kiadó, Budapest.
- OKELY, Judith: 1991. *Szimbolikus határok*. Café Babel, I. évf., 1. szám.
- PIASERE, Leonardo: 2002. *Mare roma*, Cigányok Európában 2. Új Mandátum, Budapest.
- PRÓNAI Csaba: 1995. *Cigánykutatás és kulturális antropológia*. Kulturális antropológiai cigánytanulmányok 1. Budapest-Kaposvár.
- PRÓNAI Csaba: 2000. *A kulturális antropológiai cigánykutatások rövid története*. Romológia-ciganológia, szerk. Forray R. Katalin, Dialog-Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- REINIERS, Alain: 2006. *„Vigyáznak magukra”, avagy egy cigány közösség állandósága*, in Cigány világok Európában, szerk. Prónai Csaba, Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest.
- ROMANO RÁCZ Sándor 2009. *Közösség és emlékezet*, in Cigányokról – másképpen, szerk. Boreczky Ágnes, Gondolat Kiadó, Budapest.
- ROMANO RÁCZ Sándor: 1994. *Kárpáti cigány – magyar szótár és nyelvtan*. Balassi Kiadó, Budapest.
- ROMANO RÁCZ Sándor: 1994. *Néma gyerekek is értse a szavát*, in Gyerekcigány, szerk. Farkas Endre, Inter-Es Kiadó, Budapest.
- ROMANO RÁCZ Sándor: 2002. *A roma kisebbség és a társadalmi kohézió*, Iskolakultúra, 8 és 13. szám.
- ROMANO RÁCZ Sándor: 2007. *Rejtett örökségünk*, in Milyen a gyerekcigány? Gyermekkorutatás és pedagógiai etnográfia., szerk. Szabolcs Éva Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- SAHLINS, Marshall D.: 1997. *Specifikus és általános evolúció*. Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Szerkesztette Paul Bohannon, Mark Glazer, Panem KFT, Budapest.
- SÁRKÁNY Mihály – SOMLAI Péter 2004: *A haladástól a kontingenciáig*. Vázlat a szocio-kulturális evolúció változó elméleteiről, in Az evolúció elméletei és metaforái

a társadalomtudományokban, szerk. Somlai Péter, Napvilág Kiadó, Budapest, 11-52.

SOMLAI Péter: 1997. *Szocializáció*. Corvina Kiadó, Budapest.

TÁMOP – 4.1.2-08/2/A/ KMR-2009-0010. TAKÁCS Károly: *Kapcsolatháló elemzése*, SZÁNTÓ Zoltán: *A strukturális kiegyensúlyozottság elméletének újra-felfedezése*. CSABA Zoltán László – PÁL Judit: *A negatív kapcsolatok alakulása és hatása*. ALBERT Fruzsina – DÁVID Beáta: *A kapcsolati tőke dimenziói etnikai metszetben* (2004.)

WESSELY Anna: 2003. *A kultúra szociológiai tanulmányozása*, in *A kultúra szociológiája*, szerk. Wessely Anna, Osiris, Budapest.

WILLIAMS, Raymond: 2003. *A kultúra elemzése*. in *A kultúra szociológiája*, szerk. Wessely Anna, Osiris, Budapest, 28-51.

WILLIAMS, Patrick: 2000. *A párizsi kelderások láthatatlansága*. *Cigányok Európában 1.*, szerk. Prónai Csaba, Új Mandátum, Budapest.

WOLF, Eric R.: 1995. *Európa és a történelem nélküli népek*, Akadémiai-Osiris, Budapest.

ZATTA, Jane Dick: 2006. *Szóbeli kultúra, írásbeli kultúra*. in *Cigány világok Európában*, szerk. Prónai Csaba, Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 347-357.

„Bűvészsákban”

A 33. Salgótarjáni Tavaszi Tárlatról

K. PEÁK ILDIKÓ

„Nincs még olyan összetett fogalma a művészettörténetnek, mint a »modern művészet«. Homlokegyenest ellenkező, egymást látszólagosan kizáró és tagadó irányokat, szélsőséges pólusokat foglal össze. Nincs az a bűvészsák, amelyben jobban összekeveredhetek volna a különféle minőségű dolgok, mintha nem is egyazon glóbus vagy történelmi kor szülöttei lennének. [...] Az a spinozai tétel, amely szerint minden meghatározás egyúttal tagadás is, a modern művészet fogalmára különösen érvényes. A modern művészetnek ugyanis az első általános és közös jellemvonása éppen az, hogy lényeges jegyekben tér el mindattól, amit eddig művészetnek neveztek.” 1970-ben írta e sorokat Németh Lajos műtörténész, a hazai modern képzőművészet kiemelkedő szaktekintélye *A művészet sorsfordulója* című kötetének bevezető oldalain. Bár e gondolatok közel fél évszázada keletkeztek, és a szerző elsődlegesen a modern művészet kialakulása kapcsán írta őket, napjaink hazai képzőművészetére – igazodva az egyetemes irányzatokhoz – még fokozottabban érvényesek.

A kortárs hazai képzőművészeti élet sokszínű, bár mára néha szűkülni tűnő palettáján Salgótarján – vidéki, egyre több nehézséggel küszködő település volta ellenére – fontos helyet foglal el. Az Országos Rajztriennálé mellett a város az 1970-es évekre kicsúcsosodó gazdasági, kulturális és szellemi fellendülése idején létrejövő alkotóművészeti nagyrendezvények közül sikerrel őrizte meg a mai napig a Salgótarjáni Tavaszi Tárlatot, amely egyike azon hazai – egyre csökkenő számú – kiállításoknak, melyek törekednek egy széles, átfogó képet nyújtani a kortárs magyar képzőművészetéről.

1971-ben nyílt meg a városban, az akkori József Attila Megyei Művelődési Központban az I. Salgótarjáni Tavaszi Tárlat, az 1965-től

évente rendezett észak-magyarországi területi képzőművészeti kiállítások „jogutódjaként”. Az első, még elsődlegesen regionális jellegű tárlatok 1981 (az első, a múzeumban rendezett kiállítás) után váltak fokozatosan országos merítésűvé, és napjainkra valódi seregszemplévé. Mára „krisztusi korba” ért az idén harmincharmadik alkalommal megnyíló Tavasz Tárlat – felnőtté vált. Ha végiglapozzuk a rendezvény katalógusait, az első kiadványoktól az elmúlt évek füzeteiig, nemcsak a száraz(nak tűnő) dokumentációt, egy kiállítás történetét látjuk magunk előtt, hanem képet kapunk a 20. század második felének hazai stílusirányzatairól és napjaink tendenciáiról egyaránt. Az 1960-as, '70-es évek diktálta, „szocialista” tartalmait megjelenítő, többségében sötét tónusú, impresszionisztikus, vastag olajfestékréteggel fedett festményeit, jellegzetes vonalvezetésű és formavilágú grafikáit és plasztikáit az utóbbi évtizedekre egyre inkább az alkotók s az alkotások sokfélesége, sokszínűsége váltja fel. Ennek oka nemcsak az ideológiai háttér átalakulása, illetve megszűnése, az aktuális művészeti stílus változása, de napjaink információkkal szinte túltelített világa is, mely információkkal egyaránt találkozik közönség és alkotó.

A 33. Salgótarjáni Tavasz Tárlaton bemutatott festmények, grafikák és plasztikák hűen tükrözik az alkotók válaszait a jelen információzuhatagára. A kiállításon látható művek nemcsak felelnek mindennapjaink általános és egy-egy réteget érintő kérdéseire, de tükröt tartanak elénk, amelyben mindenki megláthatja önmagát és mögötte a valóságot. A bemutatott mintegy kétszázharminc mű többsége – hasonlóan a korábbi kiállítások anyagához – festmény. Úgy tűnik – és a kiállításra nevezett összes anyag tapasztalatai is arra mutatnak –, hogy a legnagyobb helyi és országos érdeklődés a tárlat iránt a festőművészek, illetve a festészettel is foglalkozó alkotók körében nyilvánul meg.

A 32. Salgótarjáni Tavasz Tárlat nagydíjasa, Kalocsai Enikő kamara kiállításával külön blokkban mutatkozik be. A kék árnyalataira épülő festménysorozata a konkrét tájbrázolás újraértelmezésére, a fény és a víz játékanak pillanatfelvételszerű, mégis időtlen érvényű megjelenítésére alapul. A végtelenség érzetét a képszéltől képszélig terjedő befestett felület is erősíti. Erre a tulajdonképpen valószerű, mégis látomásos világra rímel Kinyi (Kiskarándi Nánási Ilona) különös, végtelen hangulatú *Vizionált tere*.

Szintén a hűvös kék árnyalataira, a különös álomszerű, időtlenségre épülő *Krajcsovics Éva* festménye, a szobabelső részleten minden „helyén van”, tulajdonképpen egy realista belső térbrázolás, mégis a szobába belépve egy derengő, víziószerű világba jutunk.

Földi Péter *Szívek vetése* című olajfestményén a művész jellegzetes szimbólumai – rejtőző testű madárfejek, és egy úgy tűnik, gyötrelemtől meggörcsülő figura – mellett az égből lágyan, hópiheként hullanak, peregnek alá a formák egy meghatározatlan, hólepte tájra emlékeztető

térben. Várhelyi Tímea zongorálábakat megörökítő műve szintén egy, a korábbi évekből már ismert sorozat része, különös, nagyon zárt kép kivágása a posztimpresszionizmus hagyományait követi, csakúgy, mint a nagybányai plein air-rel rokonítható színvilága.

A szürrealisztikus, egyéni mitológiára épülő festmények mellett a 33. Salgótarjáni Tavasz Tárlaton jelen van az expresszionizmus, az erőteljes, szinte brutális kifejezőmód is. Az ez évi nagydíjas, Kopasz Tamás leginkább absztrakt expresszionistának tekinthető, viszonylag nagyméretű gesztusfestményei az alkotás folyamatának legtökéletesebb átéléséről szólnak, az ecsetet tartó, vonalat, foltot húzó kéz, a gondolat eggyé válik a születő művekkel, melyeken a formák mintha az ég felé, a végtelenségbe törnének.

Az expresszivitást képviseli – mások mellett – a kiállításban az Érden élő Fritz Rautner erőteljes, fekete foltokra, vonalakra épülő táblaképe, Damó István könnyedebb kivitelezésű, lendületes alkotásai. Másféle, hol játékos, hol ironikus expresszió jelenik meg Pataki János és Urbán Tibor közös művén, vagy Zombori József képén. Az impresszionisztikus, a valóságot erőteljes ecsetvonásokban, festékfoltokban feloldó művészi attitűdöt képviselik a tárlat anyagában Botos Zoltán és Veréb Veronika tájképei.

Elsődlegesen a – kiállítás anyagában komoly arányban bemutatkozó – fiatalabb korosztály műveire jellemző az ironikus, gyakran szarkasztikus képi gondolkodás, „oda nem illő” formai elemek, színkombinációk felhasználása egy alkotáson belül. Lay Aubrey kisméretű festménye különös, neon világította színvilágával hat, Piszmán Lilla művén az expresszív festékfoltok közül szinte világít a műbe applikált pöttyös textildarab. Gáspár Annamária vanitas képén felhalmozott körömlakkos üvegek érzékeltetik a mindennapi tökéletességre, szépségre való törekvés hiábavalóságát. Bár már az idősebb generáció képviselője, Stefanovits Péter, (ön)ironikus *Önarcképgyakorlata* a görögkeleti ikonok szín- és formavilágát, és a régi anatómiai vázlatkönyvek számozott rajzait egyesíti egy másféle, bizarrnak tűnő vanitas gondolattal. A Nógrád Megyei Önkormányzat díját elnyerő, Füleken élő Kovács Péter Garp *Carmen* című, nagyméretű női arcképének színvilága a 17. századi holland portréfestmények koloritját idézi, formai megoldása pedig a '60-as évek hiperrealizmusával rokon. A különös szépségű nő tekintetétől nem tudunk elszabadulni, látványa ellentétes érzelmeket ébreszt bennünk, de mindenképpen magával ragadó.

Természetesen nem lehet most itt feladatunk, hogy valamennyi kiállító festőt, vagy akár szobrászt, grafikusművészt felsoroljuk, csupán tendenciákat szerettünk volna kiemelni a 33. Salgótarjáni Tavasz Tárlat anyagából. Mindenképpen meg kell még itt említenünk a lírai expresszív képeket festő Kopócsy Judit, Parádi Tamás, a szerkezetes kollázsokkal bemutatkozó Kovács Albert, vagy a geometrikus absztrakció egy festői változatát művelő

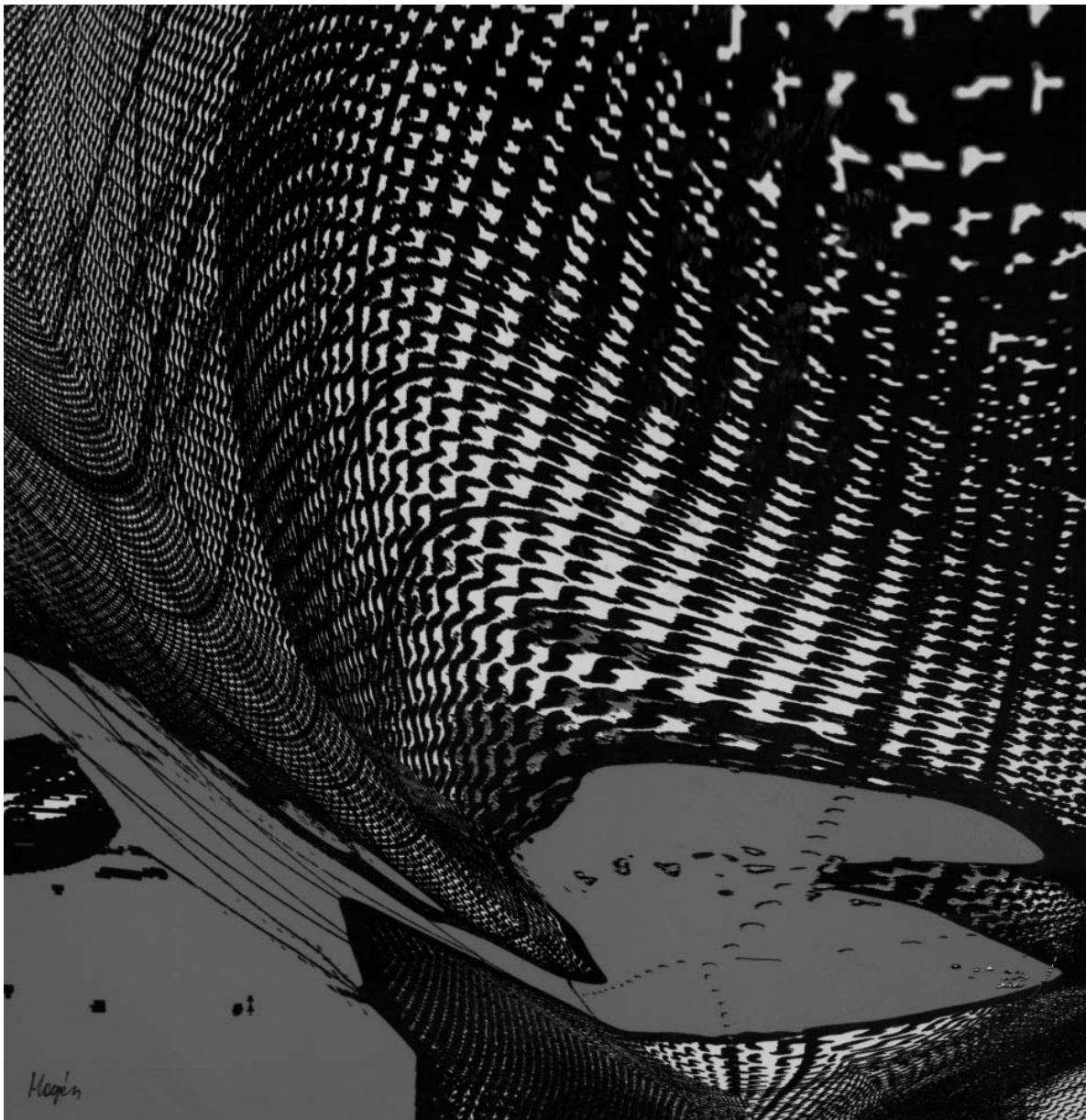
Magén István nevét.

A kiállítás grafikai anyaga – bár számában kevesebb – a festményekhez hasonlóan színvonalas, gazdag és változatos. A Magyar Művészeti Akadémia díjazotta, Olajos György organikus burjánzó vonalszövedékei mellett ki kell emelnünk az EMMI díjazottjának, Egyed Lászlónak kisméretű, a hétköznapi tárgyait a művészet tárgyává emelő finom ceruzarajzait. Sóváradi Valéria grafikáin a sötét háttérből kivilágító ragyogó, lendületes, fényfűzre emlékeztető körvonalakra a háttérből felsejlő másféle, sarki fényre emlékeztető világító folt felel. A Salgótarjánban már évtizedek óta kiállító, az Országos Rajztriennáléban szervezőként és kiállítóként is komoly szerepet vállaló, az utóbbi években művészkönyveket is készítő Butak András ez évben az első világháború helyszíneire, történéseire kötődő naplókönyvekkel mutatkozik be, melyek nem nélkülözik a személyes, családi emlékeket sem. Bátran tekinthetjük Salgótarján felfedezettjének Kun Pétert, aki az utóbbi években egyre komolyabb sikerrel szerepel országos rangú kiállításainkon. Finom vonalszövésű grafikáin a természetelvűséget a látszólagosan véletlenül elhelyezett organikus formák teszik idézőjelbe. A grafikai anyagban a festmények némelyikén tetten érhető iróniát Krnács Ágota parafrázisai képviselik.

A korábbi évekhez képest nagyon gazdagnak mondható a 33. Salgótarjáni Tavasz Tárlat plasztikai anyaga, azt pedig kifejezetten öröndetesnek találjuk, hogy az idén bemutatkozó szobrászok között is találkozunk a fiatalabb korosztály műveivel. Boros Miklós János viaszveszejtéses bronz tárgyai a végletekig leegyszerűsítettek, Lieb Roland Ferenc vegyes technikával készült, „talált tárgyakat”, a mindennapi élet apró relikviáit felhasználó plasztikai az élhető mindennapok, a „régis szép idők” áhítását örökítik meg. Rabóczky Judit nagyméretű, hegesztett vas, álmodó maszkjai Giacometti munkásságának új átértelmezései. A korábbi években is rendszeresen kiállító művészek munkái közül kiemelnénk Sejben Lajos szintén privát hétköznapi emlékeit rejtő amorf dobozait, Szabó György légiés plasztikáit, illetve ifj. Szlávis László különös, sötét hangulatú konyhóit.

Írásunk címe – „Bűvészsákban” – utalás az első sorokban Németh Lajostól idézett gondolatokra. Lehet, hogy a cím első olvasatra prózainak tűnik, hiszen hogyan is lehetne zsáknak nevezni egy kiállítást! Pedig gyerekkorunkban a cirkuszban, vagy a televízió előtt ülve alig vártuk, hogy a bűvész kinyissa zsákját, amely tele volt száz, ragyogó csodával, érthetetlen, különös, de gyönyörűséges holmival. Az idén harmincharmadik születésnapját ünneplő Tavasz Tárlat csodákat kínál nekünk, látogatóknak. Különöseket, sejtelméseket, olyan alkotásokat, amelyek el kell gondolkodnunk, és egy kicsit megváltoztatják az életünket.

(Dornyay Béla Múzeum, Salgótarján, 2015. 05. 30. – 2015. 08. 29.)

Életigenlés Balassi módján

Beszélgetés Szabó Andrással

CSONGRÁDY BÉLA

Dr. Szabó András előadóművész az augusztus 20-i nemzeti ünnep alkalmából a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje kitüntetésben részesült sokoldalú, a Kárpát-medencei magyarság összetartozását erősítő, kulturális értékeket népszerűsítő előadóművészi pályája elismeréseként. A balassagyarmati születésű – végzettsége szerint magyar illetve népművelés szakos – tanáremberrel Budapesten, meghitt hangulatú otthonában az elismerés apropóján beszélgettem, természetesen tolmácsolva a nógrádiak gratulációját is.

– Ez legalább olyan jólesik, mint amilyen érzésekkel a kitüntetés hírére és tényére fogadtam – mondta Szabó András, és hozzátette, hogy az elmúlt napokban sokan mások is osztoztak örömeiben. – Felemelő élményként élem meg, hogy számon tartanak...

– Sokadik kitüntetésed a lovagkereszt, hiszen az elmúlt évtizedekben kaptál Kazinczy-, Radnóti- és Madách-díjat, Balassi Emlékérmeket, Teleki Pál Érdemrendet, Czine Mihály-díjat, és részesültél a Tinódi-címeres Elismerő Oklevélben is. Van valami sorrend ezek között a fogadtatást illetően?

– A maga idejében mindegyik nagyon kedves volt a számomra, további munkára, erőfeszítésekre ösztönzött...

– Egy ilyen rangos, az államfő által adományozott elismerést, mint amelyet most kaptál, nyilván ki kell érdemelni, meg kell szolgálni sok-sok év, évtized során. Ennélfogva ez esetben is óhatatlan a visszatekintés, a kezdetek felidézése. Milyen szellemi muníciót kaptál gyermek- és ifjúkorodban a szülői háztól, tágabban az irodalmi értékekben különösen gazdag „tündérvárostól”, Balassagyarmattól, a tájhzától?

– Az én esetemben a családi milió szorososan összekapcsolódott, és azonos

irányba hatott a középiskolai tanulmányokkal. Szüleim a Balassi Bálint Gimnázium tanárai voltak, apám Szabó Károly, aki dunántúliként olyannyira „asszimilálódott” álláshelyéhez és a „jó palócokhoz”, hogy Balassagyarmat és egyáltalán Nógrád megye irodalomtörténetének, a klasszikusok, Balassi Bálint, Madách Imre, Mikszáth Kálmán, Szabó Lőrinc és az „aprószenetek” szorgos kutatója, alapos ismerője lett, tanulmányok, könyvek sora fűződik a nevéhez. Ő történelemre tanított, édesanyám pedig osztályfőnököm volt. Nem volt könnyű sem nekik, sem nekem megfelelni e különös szituációnak. A követelményállítást már otthon a példaadással, a könyvek, az olvasás szeretetére való rávezetéssel kezdődött. A versmondást is apám, illetve Csikász István helyi előadóművész, költő révén kedveltem meg. Ugyanakkor a pályaválasztásom nem volt egyértelmű, mert a képzőművészettel is kacérkodtam, hozzáértők – Farkas András, Czinke Ferenc – szerint nem is voltam tehetségtelen. Ma is körülvesz a lakásban néhány saját képem, szobrom is. A fát különösen kedvelem, nemrégiben éppen egy szekrényt „fabrikáltam”...

– *De végül is felülkerekedett az irodalmi érdeklődés: az ELTE Bölcsészettudományi Karára kerültél, illetve Eötvös-kollégista lettél, ahol aztán a diploma megszerzését követően nevelőtanár, majd hosszú évekig a könyvtár vezetője voltál. Közben 1992-93-ban Pozsonyban, a Magyar Kulturális Intézetben igazgatóhelyettesként, rendezvényszervezőként dolgoztál. Az Ipoly partjáról a fővárosba kerülve milyen szerepet kapott az életedben a versmondás, amit egy helyütt gyönyörűségnek nevezteél?*

– Egyre inkább főszerepet. Hamar bekapcsolódtam az Egyetemi Színház irodalmi műsorainak szerkesztője, Surányi Ibolya által vezetett Balassi Bálint (!) Szavalóköri tevékenységébe. Velük először 1972-ben, másodéves egyetemi hallgatóként, a Janus Pannonius halálának 500. évfordulója tiszteletére rendezett rendezvényen léptem fel, olyan közreműködőkkel, mint Gryllus Dániel, Sas Szilvia és Vitai Ildikó. Az Auróra '73 versmondó verseny díjazottjaként eljutottam Kijevbe, Moszkvába, Grúziába és Örményországba is. 1974-ben olyan Radnóti-esten szerepeltem, amelyet Latinovits Zoltán rendezett. Hozzájárult, hogy egy-egy vers többféle lehetséges előadásmódjából mi előadók válasszuk ki a számunkra leginkább alkalmas variációt. Az első önálló estem 1976-ban volt, *Magunkat – másoknak* címmel. 1978-ban egy Illyés Gyula-est közreműködője lehettem, mások mellett Bessenyei Ferencsel, Bánffy Györggyel, Jancsó Adriennel, Juhász Jácinttal, Molnár Piroskával. Az előadást Kósa Ferenc rendezte. A második önálló estemre, az *Én nem mehetek el innen* címmel, *Sorskérdések Ady Endrétől a Fényes szelek nemzedékéig* alcímmel, a harmadikra, az erdélyi magyar irodalomból való válogatásra '86-ban került sor. A történelmi Nógrád szülötte, az azóta már Kossuth-díjas Szvorák Katalin füleki népdalénekes is részese volt ennek a Forrás Kör keretében bemutatott

műsornak. Az már a rendszerváltás után, 1998-ban történt, hogy a norvégiai magyarok meghívtak Oslóba a március 15-i ünnepségükre. Később Svédországban is jártam az ott élő hazánkfiak körében. Az pedig, ahogyan tíz évvel ezelőtt eljutottam Kairóba, már-már csodaszzerű volt. A korábban Magyarországon végzetek, illetve az Egyiptomban magyarul tanuló diákok számon tartották József Attila születésének 100. évfordulóját, az ő verseit mondtam, egy remek népzenei együttes programján belül. Nagy élvezettel hallgatták végig műsorunkat. Természetesen az elmúlt évek során sokszor szerepeltem szűkebb hazámban, Nógrádban is különféle ünnepségeken, rendezvényeken, mind Balassagyarmaton, mind Salgótarjánban vagy éppen Csesztvén.

– *Doktori disszertációdban Jókai, Mikszáth, Móricz idilltípusait vizsgáltad és azóta sem idegen tőled az írás. Időről időre találkozni a neveddel különböző lapok hasábjain, és immár három saját köteted van...*

– Valóban így van. 1987-től Gy. Szabó András néven – amelyben a Gy. betű Gyarmatra utal – publikálok, főként tanulmányokat, esszéket, három folyóiratban: a Hittelben, a Magyar Naplóban és a Vigiliában. A *függőhíd metamorfózisa* című irodalmi tanulmánykötetemet, a Szijártó István alapította Balatoni Akadémia adta ki 2001-ben. Oláh János a Magyar Napló kiadásában 2007-ben jelentette meg a „*Minden nínnek az ő nyelvén*” című könyvem, amely válogatás a régi magyar irodalomból. A tihanyi apátság alapítólevelétől, a *Halotti beszéd és könyörgéstől*, valamint az *Ómagyar Mária-siralomtól* kezdve Tinódi Sebestyén, Bornemissza Péter, Heltai Gáspár, Rimay János, Pázmány Péter és mások művei mellett Szenczi Molnár Albert, Apáczai Csere János és Gyöngyösi István szövegéig tart a lista. Ugyancsak a Magyar Napló volt a kiadója legújabb, 2014-ben megjelent *Legenda ez is* című kötetemnek.

– *Ennek fülszövegében írtad le a következőket: „A régi magyar irodalom irányt adó sarkcsillag lehet a mai ember számára. Igazodási pont”. A valóság ismeretében bizonyára tudatosan értelmezed „csak” lehetőségként a múlt értékeinek adaptálását. S egyébként is, számodra mit jelent a régi magyar irodalom, mikortól és meddig számítod annak tollforgató eleink ránk hagyományozódott munkáit?*

– A sor elején a 13. századbeli nyelvemlék, az *Ómagyar Mária-siralom* áll, amely egy latin vers magyar átültetése. A 17-18. században élt Mikes Kelemen írásait pedig még ugyancsak a régi magyar irodalom kategóriájába tartozónak vélem. Azért szeretem ezeknek az évszázadoknak a lenyomatát, mondhatni üzenetét, mert meggyőződésem, hogy minden irodalom, amely a későbbiekben életre szólított, régi évszázadok kincseire épül. Meggyőződéssel vallom, hogy a régi korok emberei ugyanúgy a létezés alapkérdéseit tették fel és járták körül, mint mi, csak sokkal humánusabb módon, illőbb, árnyaltabb nyelvi megformáltságú válaszokat adva.

Előszeretettel fogalmaztak metaforákban, képes beszédben. Gyakran és szívesen említem példaként, hogy Balassi Bálint a természetet „sétáló palotának” nevezte, és e találó kifejezés szépségét azóta sem haladta meg senki. Az ő életigenlése áll közel hozzám. A korábbi időkben a szerelemről, az erotikáról is nemesen, nagyon tapintatosan tudtak írni. Őszintén vállalták önmagukat, személyiségüket, határozottan képviselték saját értékrendjüket. Mert volt nekik...

– *Ez nem titkolt kritikája részedről a mai világ értékvesztett mentalitásának.*

– Valóban vannak fenntartásaim a napjainkban uralkodó közfelfogásról, az etikai parttalanságról, a szélsőségesen relativizált szellemiségről. Ugyancsak nem tudom akceptálni a művészet, az irodalom társadalmi kívülállóságát valló, a korszerűség követelményeként az alany és az állítmány kizárólagos szerepét hangoztató nézeteket. Szerintem társadalmi elkötelezettség, nemzeti hovatartozás nélkül nincs igazi irodalom. Ellenkező esetben a magyar irodalom örökségének mintegy kilencven százaléka – Zrínyitől, Petőfin, Adyn át Sütő Andrásig – megkérdőjelezhető. Ők – irodalmunk sok más kiválóságával egyetemben – népben és nemzetben is gondolkodtak, a haza szolgálata kivált fontos volt számukra. Engem is ez vezet utamon.

– *A könyvtárosi állásod megszűnésével, a nyugdíj előtt hogyan telnek napjaid?*

– Vannak fellépéseim, és különösen szívesen tartok úgynevezett rendhagyó irodalomórákat. Legutóbb Sárospatakon és környékén – például Komlósán, ebben a bájos ruszin faluban – tartottam ilyeneket. Friss élményem a taksonyi augusztus 20-i ünnepségen való szereplés: ott az *Árpád legendától a hazaszeretelig* címmel hangzott el műsorom. Tíz éve nagy élvezettel vezetem az eleinte *Kitalálom!* címmel sugárzott, egy ideje azonban már *Miért szeretem?* címmel hallható irodalmi vetélkedő műsort a Magyar Katolikus Rádióban, ahová az akkori kulturális szerkesztő, a sajnos már eltávozott Nagy Gáspár hívott meg. Szeretem újraolvasni a korábban tetszett könyveket is...

– *A világirodalomból egyik kedvenc szerződ Rainer Maria Rilke (1875-1926) osztrák impresszionista költő. Miért?*

– Többek között azért, mert neki sikerült érzékletesen kifejezni, hangsúlyozni a művészet felbecsülhetetlen szerepét, életalakító erejét, amikor az *Archaikus Apolló-torzó* című, Tóth Árpád fordította szonettjének záró sorát, erkölcsi imperatívuszát megfogalmazta: „Változtasd meg élted!”

„Csak türelem kell”

Beszélgetés Jász Attilával

– *Melyek voltak az első meghatározó olvasmányélményeid?*

– A magyar népmesék, de ezeket jobban szerettem, ha olvassák nekem elalvás előtt, pedig már tudtam olvasni. Aztán saját magamtól magamnak a *Tom Sawyer*, a *Huckleberry Finn*, a *Május 35*, és természetesen az indián-regények, a Karl May-ok és aztán a Cooper-ek. Mind és sokszor. Ebből már látni lehet, hogy egy mániákus esettel van dolgunk.

– *Mikor kezdted írni?*

– Hatéves koromban, amikor elengedhetetlen volt az iskolában. Anyám minden este gyakorlatoztatott, szerinte nem írtam elég szépen, egy csomószor belealudtam az írásfüzetbe. Kilencévesen aztán nyitottam egy titkos füzetet, amiben a nagyszüleimnél lévő Duna-szigetet lakom be, majd egy rozsdás roncsajtót rendbe rakva megszököm, és elindulok a Duna-delta felé, és azon is messze túl. Ebből akkor is kitalálható lenne, miket olvastam akkor, ha az előbb nem mesélem el.

– *Megmutattad valakinek az írásaidat?*

– Meg. De hamar rápacsáltam. Ugyanis közölték őket. Egyetemista koromban (vegyipari!) dalszövegeket írtam (és elő is adtam, mivel nem tudtam hangszeren játszani), és egy általam nagyon tisztelt ismerős az mondta, ezek nem dalszövegek, hanem versek. Megnézné őket. Aminek az lett a vége, hogy megjelentek, és bennem ki is oltódott minden időkre a publikálási vágy. Volt bennünk valami eredetiség, de nem voltak jól megírva. Évekig nem publikáltam aztán.

– *Volt-e valaki, akit mesterednek neveznél?*

– Fiatal koromban csak halott mestereim voltak. Szerencsémre az élő mesterjelöltjeim nem vállalták a feladatot. Példaképeim lettek inkább, amiből aztán lassan barátság lett. Az egyik sokáig nem is itt élt Magyarországon, majd ide költözött haza, ahol én is éltem, tetszett neki. Csokits Jánosnak hívták. Fontos irodalmi példaképem a mai napig Tolnai Ottó. A többiek nem irodalmárok. Dukay Barnabás mondjuk zeneszerző, de annál jóval több, és

Muzsnay Ákos grafikus, aki szintén jóval több annál, hétköznapijaim partnere is mindenféle értelemben.

– *Emlékszel arra, mi volt az első publikációd?*

– Az első igazi publikációm, a napilapos kitérőt nem számítva, a *Vigiliában* volt, egy Caspar David Friedrichről szóló vers. Klasszikusan felutaztam a Bakonyból a fővárosba, bekopogtam a szerkesztőségi ajtón, ami mögött Tillmann J. A. ült. A monogramos verset rögtön értette, elfogadta, beszélgetett velem, és biztatott. A *Vigiliával* való kapcsolat azóta is tart. Amikor ez a vers megjelent, megkeresett a Tevan kiadó szerkesztője, hogy ha lenne egy kötetnyi ilyen versem, kiadnák. Kiadták, bár akkor még éveket kellett várni a megjelenésre.

– *Meg lehet-e mondani, melyik saját köteted/írásod áll hozzád a legközelebb?*

– Mindig a legutóbbi, amivel már majdnem kész vagyok. Saját gyerek, amikor még engedi magát simogatni, szeretgetni. A többi a megjelenéssel felnőtté válik, saját életet él.

– *Van-e kedvenc szerződ? Ha ez segít, lehet külön magyar és külföldi, de akár műnemek/műfajok szerint is.*

– Sok van. Általában a hangulatomtól függ, mikor kit olvasok. Nemrég le kellett szűkítenem a könyvtáramat, mert a hegyi házba nem fért el minden. Csak a kedvenceim maradtak, de azért tele vannak a falak. Műnemeiktől és lakóhelytől vagy nyelvtől függetlenül.

– *Szerkesztőként sokat olvasó író vagy. Mit jelent számodra az olvasás?*

– Voltam. Most már nagyon keveset olvasok. Mármint a saját örömemre, hisz szerkesztőként ez a munkám is. Keresem a finomságokat, amik feltöltenek, de újabban inkább újraolvasom a kedvenceimet.

– *Hogyan, mikor kezdtél érdeklődni az észak-amerikai indián kultúra iránt?*

– Így születtem, ebbe születtem bele. A gyerekkoromban az indiánózás a könyvek és a filmek nyomán természetes dolog volt. A legtöbb gyereknél ez elmúlt, nyomtalanul. Egy ideig én is azt hittem, aztán egyszer csak rám tört az identitástudat, hogy indián vagyok. Ne hagyjam magam. És nem hagytam. És nem csak a kultúráról van szó, egy mentalitásról és életformáról. Mint mindig az igazi dolgoknál. A kedvenc szerzőim mind életfilozófusok, függetlenül attól, milyen műfajban alkotnak.

– *Jártál-e az Egyesült Államokban?*

– Természetesen, sokszor. Képzletben.

– *Mit jelent számodra az indiánság?*

– Sokértelmű dolog. Egyszerre konkrét és metaforikus is. Különböző nem érdekelne egy pusztán szimbolikusság. Folyton újabb és újabb aspektusait fedezem fel. Amikor Xantus Jánosról írtam verses regényt (*XANTUSiana, a-vagy Egy regényes élet kalandjai*, Kalligram, 2007), direkt módon szerettem

volna erre válaszolni. Akkor a szabadságvágy megtestesülése volt. Csendes Tollként ez árnyaltabb dolog, fontosabbak a párhuzamok, és egy mai indián élet megteremthetősége. Újabban az indián, a természeti látásmód érdekelt, tehát verseken keresztül közelíték.

– *Hogy jellemeznéd Csendes Tollat?*

– Úgy látom, bár nem igazán vagyok kompetens, hogy eléggé – vagy egyre jobban – hasonlít Jász Attilára. Belül feltétlenül. A külső nem mindig.

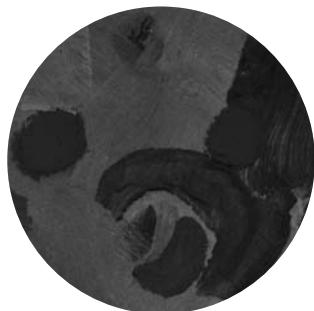
– *Az Új Forrás főszerkesztője vagy. A lap nyomtatva és online is megjelenik. S ha az internetnél tartunk, megkérdezném, hogy látod, hogyan alakítja az olvasási szokásokat, s általában az irodalmat a hagyományos nyomtatott könyv esetleges háttérbe szorulása, s a képernyőn történő olvasás?*

– Teljesen különböző módon olvasunk nyomtatva, mint képernyőn. Én biztosan. Hosszú tanulmányokat, regényeket szívesebben olvasok nyomtatva, papíron. Verset is, mert akkor tudok a sorok mellett jeleket hagyni. Neten inkább csak tájékozodom, informálódok, mire kell majd rendszeresen odafigyelni. Én felületesen olvasok képernyőn. Javítani is inkább papíron javítok, mind saját, mind szerkesztői munkákat. Nem aggódom nagyon, életem végéig elegendő olvasnivaló van a dolgozószobámban könyvformátumban. De a net is áldás, ha keresünk valamit, gyorsan lehet informálódni. Pl. hogyan tudsz mielőbb megszerezni egy fontos könyvet nyomtatva.

– *Mik a további terveid?*

– Hosszú távú terveim közé tartozik régóta, hogy nem beszélek róluk. Számos tervem van, majd meglátjuk, melyikből lesz valami konkrétan. Spájzolás típus vagyok, vannak tartalékaim. Nem kapkodok. Idő van, muníció van. Csak türelem kell.

(SzBP)

A költő mint utazó

Jász Attila: *Csendes Toll utazik*

SZÚCS BALÁZS PÉTER

Jász Attila elsősorban és alapvetően költő. Olyan költő, akinek számos verseskötetén kívül jelent már meg verses regénye (*XANTUSiana*, 2007) és egy esszékötete is (*Fürdőkádból a tenger*, 2009). Nagyobb versciklust szentelt Csontváry Kosztka Tivadar alakjának és képeinek, valamint Andrej Tarkovszkij filmjeinek (*Naptemplom villanyfényben*, 2011; *Belső árnyék*, 2013). Aztán kezdődött az, amit átmenetileg talán alakváltásnak lehetne nevezni. Jött ez a *Csendes Toll*-dolog. Már az, hogy a szerző *Csendes Toll* néven ír. Hogy ő egy magyar indián, azaz nem észak-amerikai, nem őslakos. Egy vidéki indián. Vidéki, de nem provinciális értelemben, bár a lokális identitás ('rezervátum') kérdése számottevő, de ez most nem lényeges. 2012-ben jelent meg a Kortárs Kiadó gondozásában a *Csendes Toll élete* című prózakötet. Rövidebb, vegyes tárgyú írások szerepeltek benne. A szerző hamar le akarta rázni magáról ezt az alteregót, de nem ment neki. *Csendes Toll* ('CsT') megmaradt, tovább írt, mégpedig prózát. 2015-ben pedig, ugyancsak a Kortárs Kiadónál, napvilágot látott a *Csendes Toll utazik* című kötet (a borítón Edward S. Curtis *An Oasis In The Badlands* című fényképe látható, mely egy lóháton ülő észak-amerikai indiánt ábrázol). A költő mint vidéki indián, a költő mint utazó, a költő mint prózaíró.

Jász Attila a *Csendes Toll utazik* című kötetben néhány rövidebb és hosszabb, külföldi és belföldi utazásáról számol be. *Csendes Toll* számos helyen megfordult az évek során. A teljesség igénye nélkül: *Csendes Toll* és Arad. *Csendes Toll* és Dunaszerdahely. *Csendes Toll* és Krakkó. *Csendes Toll*

és Prága. Csendes Toll és Róma. Csendes Toll és Székelyudvarhely. Csendes Toll és Újvidék. A *Nyugat/Határon túl* című fejezetet teljes terjedelmében is idézhetjük itt, tekintve, hogy az egész fejezet mindössze egy haiku: „Csupa fehér folt / noha nem esik a hó / majd legközelebb.” (83.)

A szerző, mint említettük, elsősorban költő, ezért nem meglepő, hogy helyenként prózájában is felvillan a költészet. „Hazai földön még egyszer megállnak, és már a teljes időtlenségben araszolva száguldanak hazafelé.” (106.)

Útirajzot olvasni, valljuk be, nem mindig kellemes elfoglaltság. A *Csendes Toll utazik* című kötet esetében azonban az olvasónak nincs mitől tartania: Jász Attila hol visszafogott és meditatív, hol szkeptikus és önironikus hangvételtől utirajzai határozottan érdekes írások. Érdemesnek tűnik hosszabban is idézni az *Alig néhány kilométer* című írás végét, mert remekül érzékelteti a kötet hangulatát: „Helyből látomással indul a vonat, mintha Tarkovszkij látásmódjával készülne az ablakból előbukkanó látvány. Lepusztult ipari épületek, hatalmas csövek foszladozó belű szigeteléssel, sínek párhuzamosan és keresztbe, végül egy kis bódé, sziget a sín párok között, előtte szőlőlugas, alatta piros kockás terítős kis asztal. Mire megdöbbenne, eltűnik a kép, és az is lehet, hogy tényleg látomás volt. Ipari létesítmények és gyönyörű zöld mezők váltakoznak, akárha a teremtés egyensúlyát szimbolizálnák. Hosszú távon a legelők harsány zöldjei győznek. Csendes Tollnak újra és újra be kell látnia, hogy bizony a május vége az egyik legszebb időszak a Föld bolygó ezen részén.

Araddal kiderül CsT számára, hogy szeret utazni. Nem mintha titkolta volna, de ez még nem fogalmazódott meg benne így, konkrétan.

A vonat gyorsan átér Magyarországra, ahol a zöldek is mások, a mezők, a fák zöldje is tompább, mintha az ablakból elé táruló látvány struktúrája is másként rendeződne el, de mitől lehet ez az érzése, hiszen csak néhány kilométer választja el egymástól a két világot? Alig néhány kilométer.” (96–97.)

(Kortárs Kiadó, Budapest, 2015)

A ritmus fogalmának újrágondolása

Horváth Kornélia: *Verselméleti tradíció
és a modern magyar líra*

BURJÁN ÁGNES

Horváth Kornélia 2012-ben, a Petri-monográfiával (Horváth Kornélia, *Petri György költői nyelvéről. Poétikai monográfia*, Bp., Ráció, 2012) egy évben napvilágot látott munkája, a *Verselméleti tradíció és a modern magyar líra. Ritmus és interpretáció kérdéseiről* című kötete több szempontból is hiánypótló alkotás a szakmai közönség számára, amennyiben a 20. századi verstani szakirodalom megállapításainak részleges, ám ugyanakkor igen alapos történeti áttekintésére, s a nyolcvanas évek végétől az irodalomtudomány egyre inkább elhanyagolt területeként számon tartható ritmikai interpretáció és versértelmezés összefüggésére vonatkozó kérdésnek a jelen horizontjából való újra feltevésére vállalkozik. A szerző új könyvével a hazai verstankutatás azon, a mai irodalomtudományos érdeklődés számára elfeledettnek látszó, elsősorban talán Hegedűs Géza, majd Szilágyi Péter munkáival fémjelezhető ágához csatlakozik, melynek szemléletében a versritmus mint egy a nyelv által létező jelenség konstruktívan vesz részt a költői szöveg értelemadásában, s így azt nem a szövegtől szeparáltan, absztrakt struktúraként, hanem annak egésze felől, dinamikusan vizsgálja és értelmezi. A kötet ezen a versritmus fogalmának újrágondolására irányuló törekvése azzal magyarázható, hogy a hazai ritmusfogalom és annak szövegbeli működésének vizsgálata megragadt egy a strukturalista ritmuskutatás által megszilárdított rendszerszerű, sematikus szinten, holott a verstani elemzések e kevésbé népszerű aspektusa, a versritmus nyelvi-

szemantikai szemlélete – ahogy azt e kötet is tanúsítja –, új és izgalmas szövegértelmezésekkel gazdagíthatja irodalomértésünket.

A kötet első része – *Verselméleti hagyomány* – három alfejezetben nyújt áttekintést a téma szempontjából legjelentősebb elméleti munkákról és tízezeikről, így először a hazai verselméleti tradíció alakulásáról a 19. század közepétől az 1960-as évekig, ezt egészíti ki a magyar költők (Csokonai, Berzsenyi, Arany, Kosztolányi, József, Weöres, Nemes Nagy) verstani meglátásait taglaló második alfejezet, melyet a problémakör 20. századi nemzetközi nyelvi-szemantikus elméleteiben való megjelenésének rendszerezése követ. A három fejezetben tárgyalt számtalan különböző, (ám a versritmus szemantikai aspektusának jelentőségében mégis valamiféle egységet felmutató) verstani koncepció csak még inkább igazolta a szerző azon, a kötet bevezetőjében artikulált gondolatát, miszerint „a verstan csakúgy, [...] mint bármely egyéb tudomány, természetesen nagyon is »szubjektív«, [...] eleve interpretáció kérdése.” (11.)

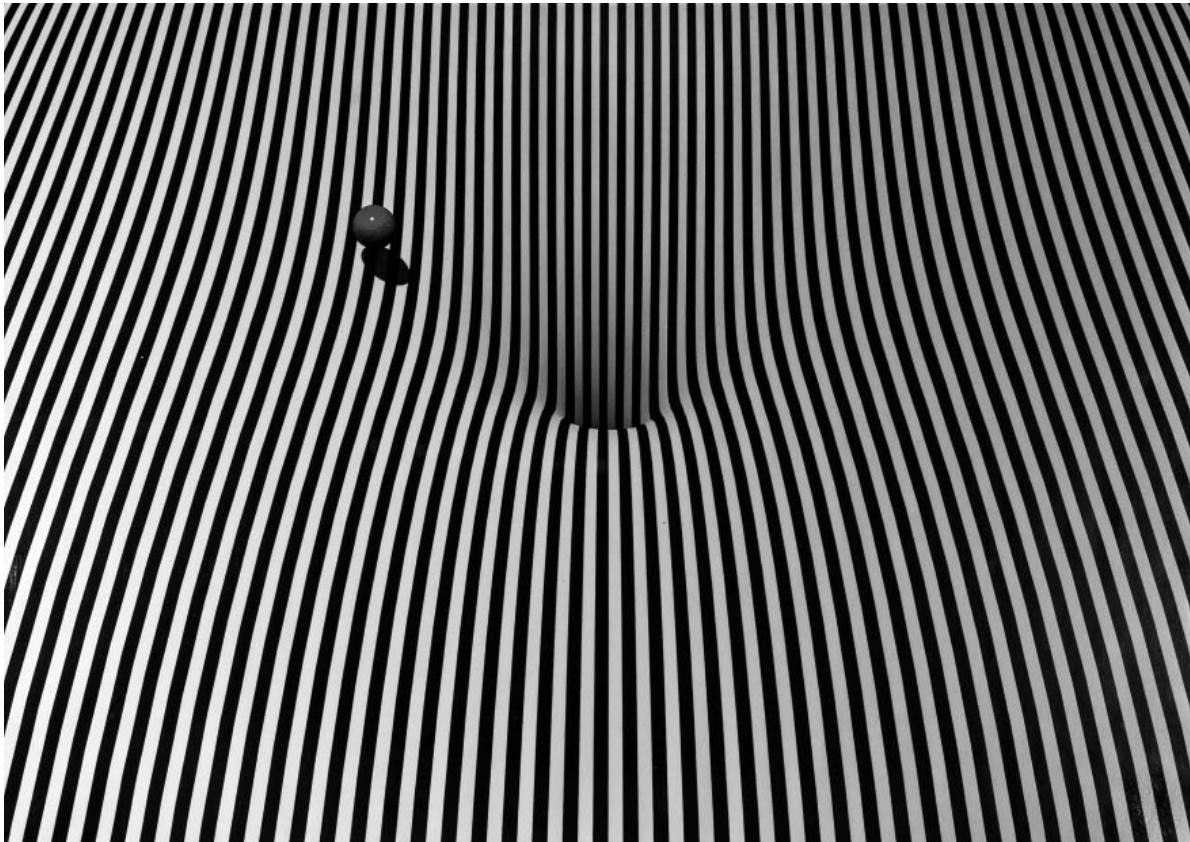
A kötet második részében (*A ritmus szemantikai interpretációjának lehetőségei a modern magyar lírában*) a szerző széleskörű irodalomelméleti tájékozottságról tanúskodó, invenciózus szövegértelmezésekkel találkozhat a befogadó, melyek a 19. és 20. század modern magyar költőinek nagy klasszikusait újraolvasva mutatják fel a nyelvi, szerkezetbeli sajátosságok értelemadó funkcióját vizsgáló szövegelemzés produktív természetét. A kötet elemző szövegeinek nagy erénye, hogy nem maradnak meg az első rész elméleti megfontolásainak illusztrációinak, hanem egytől egyig szuverén tanulmányok, melyek új értelmet, jelentést adva a magyar líratörténet kiemelt szövegeinek, közvetetten bizonyítják a versritmusnak az interpretáció folyamatába való beléptetésének termékeny voltát, s ily módon utat nyitnak a versritmust és szövegértelemet egyszerre és együtt kutató szövegelemző eljárások számára.

A Ritmus és jelentés: A kétértelműség retorikája című nyitó tanulmányban Arany János *Szondi két apródjának* izgalmas interpretációjában követhetjük nyomon verskompozíció és ritmus értelemképző eljárásait. A *Versnyelv és emlékezet* című fejezetben Babits sokat értelmezett nagy filozófiai versének, az *Esti kérdésnek* újszerű megközelítése szélesíti eddigi interpretációs horizontunkat, miközben a versszövegnek a bergsoni időfogalom és a James-féle tudatfolyam-elmélet felőli újraolvasását hajtja végre a szerző. A *(Vers)nyelv és lírai narratíva Kosztolányi Hajnali részegségében* című tanulmány egy a mondatstruktúra és ritmus harcából „kinyert” merőben új interpretációs lehetőségre mutat rá a Kosztolányi-életmű e kiemelt jelentőségű alkotásában. Különösen izgalmas a *(Sem) emlék, (sem) varázslat?* című tanulmány, melyben Radnóti *Levél a hitveshez* című versének zárlatában olvasható, s az interpretációs aktust jócskán próbára tevő *2 x 2 józansága* versbéli kijelentés alkotja a vizsgálat tárgyát. Az

értelmezhetetlenség problémáját a szó történeti jelentésszerkezetének feltérképezésével és a szöveg metrikai szerveződésének feltárásával hidalja át az elemzés, s jut érdekes eredményre. A kötet utolsó verselemző tanulmánya (*Mítosz, versbeszéd és „Szerelmem”*. Nagy László: Ki viszi át a Szerelmet) Nagy László emblematikus versének szoros újraolvasásával foglal állást annak ambivalens kritikai megítélése kapcsán, miközben feltárja a túlretorizált szövegkompozíció és a költői szerep felnagyítása által elrejtett virtuóz nyelvi-poétikai megszerkesztettséget, s ezáltal voltaképp a vers irodalomtörténeti újraszituálását is elvégzi. Az utolsó fejezet – *Poétika (és ritmikai) tendenciák a kortárs magyar költészetben* – ahogy azt címe is mutatja, a hazai kortárs lírában fellelhető poétikai-ritmikai irányultságokkal, törekvésekkel vet számot, melyek feltérképezése csak még inkább indokoltta teszi a versritmus nyelvi-szemantikai megközelítésének újragondolását.

Elmélyült szövegelemzéseinek köszönhetően Horváth Kornélia könyve nemcsak a versritmusban rejlő szemantikai potenciált tárja fel, hanem lehetőséget kínál egy a magyar verstani gondolkodásban valaha létező, de elfeledett szemléletnek a szövegértelmező gyakorlatban való újbóli kibontakoztatására is.

(Ráció Kiadó, Budapest, 2012)

A kultúra embere

Horváth István könyvtáros, muzeológus,
helytörténész

BARÁTHI OTTÓ

Tíz éve nincs már közöttünk, és ma már bizton tudjuk: 2005-ben bekövetkezett halálával jelentős űrt hagyott maga után. A sors kegyetlen fintora, hogy annak a tudós embernek kellett távoznia jóval idő előtt, akinek – talán az itt munkálkodó kortárs szakemberek közül is – leginkább szívügye volt Salgótarján városa.

Horváth István 1939-ben Kocséron született. Édesapja juhászember, majd pedellus, édesanyja a családi tűzhely melegéről gondoskodik. Első olvasmányélményeit a falusi paptól kapott könyvekből szerzi. A helyi általános iskola elvégzése után a nagykőrösi Arany János Gimnáziumban – a debreceni egyetem akkori filiáléjában – tanul tovább, később Szegeden egyetemista. 1963 nyarán magyar-történelem szakon szerez tanári oklevelet, két évvel később pedig bölcsészdoktori címet. Már egyetemi évei alatt sokat tanul és olvas Mikszáth Kálmánról, Móra Ferencről. Rendszeres látogatója a könyvtáraknak, érdeklődése itt fordul a tudományos pálya irányába.

Horváth István 1963 szeptemberétől a salgótarjáni Táncsics Mihály Közgazdasági és Kereskedelmi Iskolában tanít. A tanév végén keresi meg Iványi Ödön, a megyei könyvtár igazgatója, kérésére 1964 nyarán módszertanos lesz a könyvtárban. Itt hamarosan Kojnok Nándor kap igazgatói kinevezést, mellette a helyettesi feladatokat is ellátja. Az ELTE-n könyvtár szakot végez, új ismeretekkel gazdagodik, látóköre tágul. Felfigyelnek rá a város vezetői: a kulturális események koordinálásával, szervezésével bízzák meg. Felpezsdül a város művészeti élete, és ebben jelentős szerepet játszik Horváth István kitűnő kapcsolatteremtő és szervezőkészsége is. 1973. február 1-jétől a megyei tanács vb. kulturális elnökhelyettese. 1975-ben a megyei múzeumi szervezet élére kerül, ahol hét éven keresztül jobbra eredményesen valósítja meg szakmai elképzeléseit. 1982-ben visszahívják a

megyei művelődési osztály élére, ahol újabb öt évet tölt el. 1987-től 2001-es nyugdíjazásáig ismét múzeumigazgatóként tevékenykedik.

Aktivitása ezek után sem csökken, hiszen szinte – nehéz leírni – a haláláig dolgozik. Teljes életműve még feltárássra vár, de alkotó, főleg helytörténetési munkássága nyomtatásban megjelent művei felsorolásával összegezhető: csaknem húsz kötet, mintegy 200 tanulmány, dolgozat és (újság)cikk kerül ki a keze alól. Főállású munkaviszonyai mellett hosszú ideig a Történelmi Társulat Nógrád Megyei Szervezetének elnöke és az igazgatói választmány tagja. 1983-tól a *Palócföld* szerkesztőbizottságának elnöke, 1988. márciusa és 1989. júniusa között a lap felelős és főszerkesztője. A rendszerváltást követően újraszervezi, és élete végéig vezeti a Salgótarjáni Polgári Kört. Pályája végén megkapja a címzetes igazgatói titulust, 2004-ben Nógrád Megye Díszpolgárává választják, és a Magyar Köztársaság Arany Érdemkeresztje kitüntetéssel ismerik el munkásságát.

Dr. Horváth Istvánt maximalista, munkatársai elé magas követelményeket támasztó vezetőként, szigorú szakemberként ismertük. Kért és követelt, figyelmeztetett és fegyelmezett, ösztönzött és jutalmazott. Akaratos és állhatatos, empatikus és megengedő is volt, ha kellett. Személyes kvalitásai közül számomra a történelemszemlélete, a tárgyilagosságra törekvése, igazságérzete, az analizáló és szintetizáló képessége, lokálpatriotizmusa emlékezetes. És mindig volt benne valami megfejthetetlenül személyes, amolyan „horvátpistas”. Én így emlékszem rá a legszívesebben, kollegiális tisztelettel, nagyrabecsüléssel.

● BARÁTHI OTTÓ (1944, Hatvan) újságíró, közgazdász ● BURJÁN ÁGNES (1988, Budapest) kritikus ● CSÁSZÁRLÁSZLÓ (1953, Vác) költő, író, szerkesztő ● CSONGRÁDY BÉLA (1941, Hatvan) újságíró, közíró ● DEBRECENI BOGLÁRKA (1981, Salgótarján) író, költő ● DEMUS GÁBOR (1974, Balassagyarmat) költő ● EGRESSY ZOLTÁN (1967, Budapest) író, költő, műfordító ● JUHÁSZ ERIKA (1993, Gyula) költő ● JUHÁSZ TIBOR (1992, Salgótarján) költő ● K. PEÁK ILDIKÓ (1965, Szeged) művészettörténész ● KURDI MÁRIA (1947, Mezőcsát) irodalomtörténész, egyetemi tanár ● LÁSZLÓ LIZA (1997, Budapest) költő ● NYERGES GÁBOR ÁDÁM (1989, Budapest) költő, író, szerkesztő ● ROMANO RÁCZ SÁNDOR (1940, Ecseg) romakutató ● SZÜCS BALÁZS PÉTER (1976, Budapest) kritikus, szerkesztő ● TANDORI DEZSŐ (1938, Budapest) költő, író, műfordító ● VÉCSEI RITA ANDREA (1968, Budapest) író, költő ●

A KÉPEK JEGYZÉKE ● BAGI LÁSZLÓ JR.: *MMX1221* (93.) ● GÁSPÁR ANNAMÁRIA: *Minden hiába* (35.) ● KALOCSAI ENIKŐ: *Túlsó part* (95.) ● KOVÁCS PÉTER BALÁZS: *Relikvia XIX.* (55.) ● KRAJCSOVICS ÉVA: *Villanyfény* (29.) ● KUN PÉTER: *A falu keresztje* (78.) ● MAGÉN ISTVÁN: *Odüsszeusz útja az Égei tengeren* (81.) ● OLAJOS GYÖRGY: *Perszephoné birodalma II.* (96.) ● PISZMÁN LILLA: *MARIGOLD 2.* (42.) ●

Ára: ötszáz forint

„Arcomra hull a
beszakadt évszak
romja...”

Tózsér Árpád

9770555886008

15005

nka